Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

L. S. RAVN

Træk af folkeskolens historie i Nordslesvig 1864–1920

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ÅBENRÅ 1981

Træk af folkeskolens historie i Nordslesvig 1864–1920

L. S. RAVN

Træk af folkeskolens historie i Nordslesvig 1864–1920

Trykt som manuskript

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ÅBENRÅ 1981

Udgivet med støtte fra
Den Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse
og
Sønderjyllands Amtskommune

Redaktion: Lars N. Henningsen

Renskrift: Erland Møller

ISBN 87-7406-038-4
Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

Rettelser:

s. 83 linje 23, "Nordmarkpolitik: læs "Nordmarkpolitik"
s. 88 linje 3, Randsborg: læs Rendsborg
s. 114 linje 23, tysksprogede: læs tosprogede
s. 169 billedtekst linje 2, ef: læs af
s. 185 billedtekst linje 1, illustrationen: læs illustration
s. 189 linje 19, s. : læs s. 88
s. 192 overskriften: læs Fra tysk til dansk skole 1919-1920

Forord

Jeg er en af de få, der har oplevet den tyske folkeskole, ikke blot i min skoletid og under min læreruddannelse, men også efter at være vendt hjem fra krigen en kort tid som lærer på Als. I 1920 gik jeg i den danske skoles tjeneste for i 1961 at blive pensioneret efter mere end 40 års virke. Det kan næppe undre, at jeg i mit otium især har beskæftiget mig med min hjemstavns skole og dens lærere under preussisk styre. Skoledirektionerne i de fire sønderjyske amter ydede i 1963 økonomisk støtte til udgivelse af hæftet "Tyskuddannede lærere ved danske kommunale skoler i Sønderjylland". Historisk Samfund for Sønderjylland udgav i 1965 i skriftrækken "Danskuddannede folkeskolelærere under preussisk styre". Endelig udkom i 1977 opslagsværket "Lærerne i Nordslesvig ca. 1814-1920" i to halvbind. Nu har jeg bedt Historisk Samfund for Sønderjylland om at påtage sig udgivelsen af mit manuskript "Træk af folkeskolens historie i Nordslesvig 1864-1920".

Som det fremgår af afhandlingens titel, er der her ikke gjort forsøg på at skrive den nordslesvigske folkeskoles historie under preussisk styre. Adskillige emner, bl.a. alle byggesager er bevidst udeladt. Hensigten har været ved karakteristiske bidrag at skildre landsdelens folkeskole, specielt landsbyskolen, i brydningen mellem tysk og dansk og at følge lærerne i deres daglige gerning under de skiftende kår.

Jeg har måttet give afkald på at bringe lærernes og lærerindernes personalhistoriske oplysninger, da de ganske ville sprænge rammerne for bogen. De må søges i forfatterens opslagsværk "Lærerne i Nordslesvig ca. 1814-1920" i to halvbind.

Jeg takker for den hjælp og vejledning, jeg har modtaget fra privat og offentlig side. Det slesvig-holstenske landsarkiv på Got-

torp, landsarkivet i Åbenrå, det sønderjyske landsbibliotek i Åbenrå og biblioteket i Haderslev har alle yderst beredvilligt formidlet lån af danske og tyske arkivalier og bøger.

For økonomisk støtte under mit arbejde beder jeg Den grevelige Hielmstierne-Rosencroneske Stiftelse og Sønderjyllands amtskommune modtage min oprigtige tak.

Haderslev i januar 1981 L. S. Ravn

Indholdsfortegnelse

FOLKESKOLEN VED KRIGSUDBRUDDET I 1864 ..... 11- 22
Skolepligten s. 13 Mellemkrigsårene 1850-64 i købstæderne s. 15 Landsbyskolerne og læreruddannelsen s. 19 Landsbyskolens undervisningsmateriel s. 20

DA KRIGEN KOM I 1864 ..... 23- 27
De danske skolebøger fjernes s. 24 Civilkommissærernes anvisninger og første afskedigelser s. 26

1864-1866 ..... 28- 37
Landsbyskolerne s. 28 Købstadskolerne s. 30 Tønder seminarium s. 36

EDSAFLÆGGELSEN I 1867 ..... 38- 45
Samtidens dom s. 41 Eftertidens dom s. 43

FORSØG PÅ SKOLENS FORTYSKNING 1871-72 ..... 46- 48
Lærernes ringe kendskab til tysk i 1870'erne s. 47

DEN TOSPROGEDE SKOLE 1878 ..... 49- 55
Instruks af 9. marts 1878 angående tyskundervisningen s. 51 Liederheft für preussische Schulen s. 54 Anordninger om brugen af det tyske sprog s. 55

SPROGFORORDNINGEN AF 18. DECEMBER 1888 .... 56- 67
Sprogforordningen af 1888 s. 56 Sprogforordningens tilblivelse s. 58 Mulighederne for at virkeliggøre sprogforordningens bestemmelser s. 61 Kaftan og sprogforordningen s. 63 Tysk bedømmelse af sprogforordningen s. 64

DANSK REAKTION 68-75
Hjemmeundervisning s. 68 Sprogforeningen s. 68 Skoleforeningen s. 70 Privat underviste børn i Danmark s. 71 Danske sangbøger s. 74

KAMPEN OM DE TO DANSKE SPROGTIMER 76- 83
Andragende om fakultative danske sprogtimer 1907 s. 80 Andragende i den preussiske landdag s. 82

SKOLEN I DEN PREUSSISKE STATS TJENESTE 84- 86
Kejser Wilhelm II's appel til skolen s. 84 Statsministeriets cirkulære af 19. marts 1898 s. 85

LÆRERUDDANNELSEN 87-102
Præparandskolerne s. 87 Holstenske seminarier s. 87 Den danske Afdeling ved Tønder seminarium 1864-1884 s. 90 Haderslev seminarium s. 90 Eksamensordningen af 15. oktober 1872 og ansættelsesproceduren s. 96 Lærerseminariernes dobbelte opgave s. 99 Lærerindeseminariet i Augustenborg 1878-1919 s. 100 Lærerindeseminariet i Slesvig og lærerindernes ansættelse s. 100

ANSÆTTELSE OG AFLØNNING 103-109
Særregler for lærerne i enklaverne s. 104 Lærernes aflønning s. 105 Personlige tillæg – remunerationer s.106 Pension s. 107 Udmærkelser til lærere s. 108 Lærernes militærtjeneste s. 108

LÆRERNE I SØGELYSET 110-113

TILSYNSMYNDIGHEDERNE 114-134
De øverste tilsynsmyndigheder s. 114 Den kirkelige forvaltning s. 115 Det faglige tilsyn – kredsskoleinspektørerne s. 117 Sognepræsten som tilsynsførende s. 124 Præstens beføjelser til at dispensere fra skolegangen s. 126 Præstens tilsyn med lærernes vandel m.m. s. 127 Præsterne i regeringens søgelys s. 129 Skoleforstanderne s. 130 Landråderne s. 130

SKOLEBYGNINGERNE 136-138

DEN ENKLASSEDE SKOLE 139-148
Skolestuens indretning og udstyr s. 139 Uundværlige undervisningsmidler s. 140 Skoleprotokoller s. 140 Skolebøger og elevhæfter s. 141 Fagfordeling og antallet af ugentlige timer s. 141 Seminarieuddannelsen og den enklassede skole s. 142 Undervisningsprincipper i den enklassede skole s. 143 Lydmetoden s. 144 Klasseundervisning s. 147 Fagenes metodik s. 147

FRA FOLKESKOLENS HVERDAG 149-162
Korporlig revselse s. 149 Kampen mod smitsomme sygdomme s. 151 Nogle forbud, påbud og nationale chikanerier s. 152 Nordslesvigske børn og deres lærer i 1912 s. 157 Nogle situationsbilleder s. 158

SKOLEKRONIKKEN 163-164

TYSK RELIGIONSUNDERVISNING VANDRER NORDPÅ 1900-1920 165-169

KONFIRMATIONSFORBEREDELSEN HOS PRÆSTEN 170-172

DANSKE OG TYSKE SKOLEBØGER 173-174

SKOLEBØNNER 175-177

SKOLEN UNDER FØRSTE VERDENSKRIG 1914-18 178-179

SKOLEMINDER 180-185

FORSØG PÅ VURDERING 186-191

FRA TYSK TIL DANSK SKOLE 1919-1920 192-193

NOTER OG HENVISNINGER 194-199

KILDER 200-201

TILLÆG - BILLEDER 203-206

Folkeskolen ved krigsudbruddet i 1864

I brydningen mellem dansk og tysk i Nordslesvig udgør skolens historie et vigtigt kapitel. I det følgende skal vi beskæftige os med de nationale brydninger på folkeskolens område i den landsdel, der under navnet "De sønderjyske Landsdele" i 1920 blev genforenet med Danmark. I nord blev kongeågrænsen trukket i skæbneåret 1864, og hvor den følger åens løb, havde den århundreder igennem på adskillige områder - også skolens - dannet et tydeligt skel mellem hertugdømmet Slesvig og kongeriget.

Mod syd blev Danmarks nye statsgrænse i 1920 af Den internationale Kommission fastlagt i overensstemmelse med resultatet af første zones en-bloc afstemning. Nordslesvigs sydgrænse falder med få undtagelser sammen med grænsen for tysk kirkesprog og dermed for tysk skolesprog, som skoleloven af 24. august 1814 trak til ubodelig skade for de dansktalende sogne i Mellemslesvig. Denne lov kender ikke betegnelsen folkeskolen. Under preussisk styre defineres begrebet folkeskole som den skole, der tjener til at opfylde den almindelige skolepligt. Det fremgår heraf, at både "Mittelschule, "Höhere Mädchenschule", "Lyzeum" og "Realschule" ikke falder ind under begrebet "Folkeskolen".

Den almindelige skoleordning af 24. august 1814, der skyldtes generalsuperintendent Adlers initiativ[1], dannede endnu i 1864 grundlaget for ordningen af skolevæsenet i hertugdømmerne, og den beholdt på adskillige områder sin gyldighed for det slesvigske skolevæsen til efter 1920. I henhold til denne lov var der i Nordslesvig oprettet Den lærde Skole i Haderslev, borgerskolerne i Åbenrå, Tønder, Haderslev og Sønderborg og i flækkerne Nordborg, Augustenborg, Højer, Løgumkloster, Gråsten og Christiansfeld.

Ubestridt gjaldt skoleloven af 24. august 1814 imidlertid kun i de nordslesvigske sogne, der stod under generalsuperintendentens

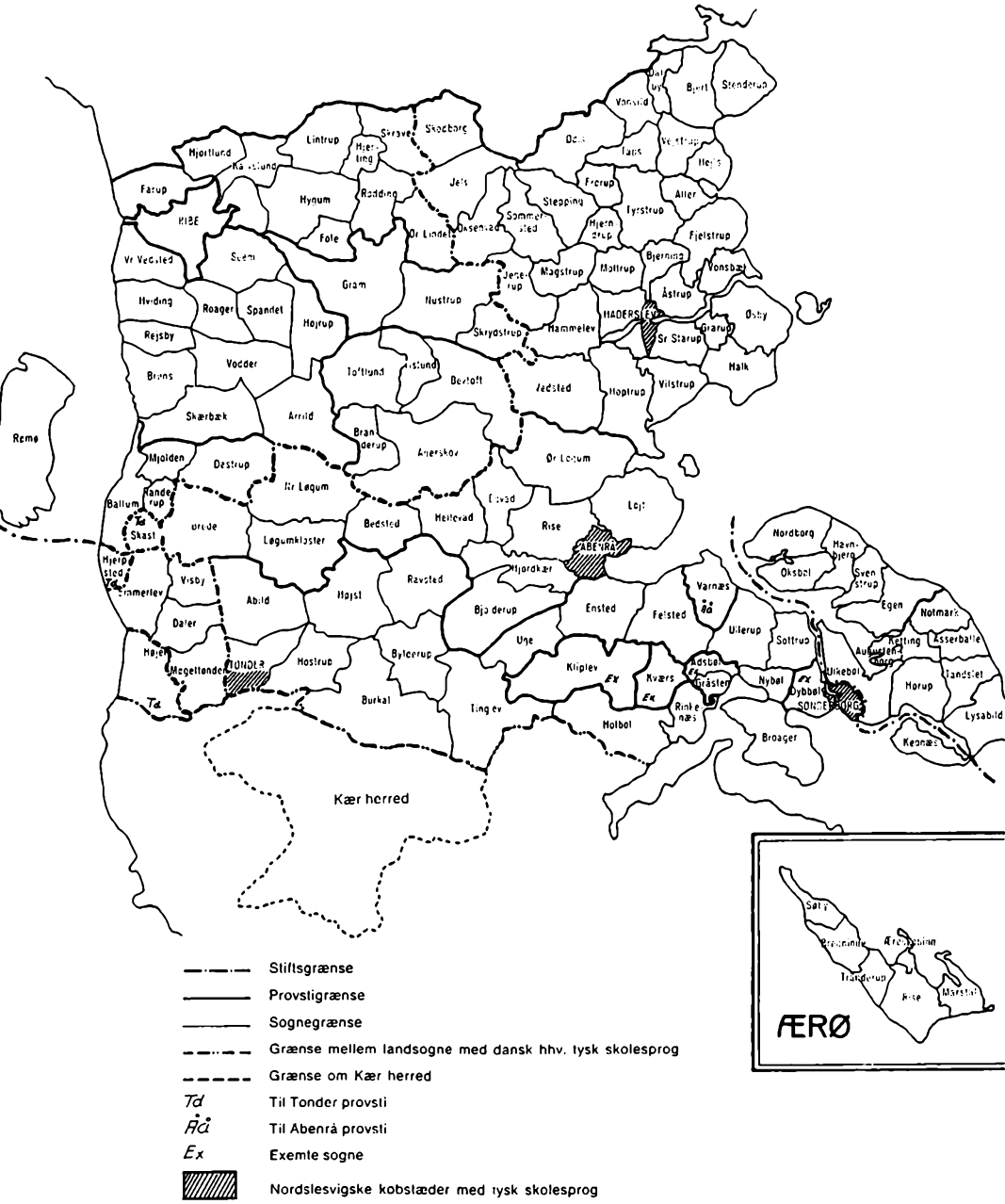

Den kirkelige inddeling i Nordslesvig omkring 1800.
Kortet viser bl.a. grænsen mellem dansk og tysk skolesprog ved den nuværende landegrænse, grænserne omkring Tørninglen og enklaverne og købstæderne med tysk skolesprog.
Efter Japsen: Det danskprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814, 1968.

tilsyn. Den gjaldt således ikke for det augustenborgske godsdistrikt på Als[2] med hertugen af Augustenborg som kirke- og skolepatron. Nordborg amt var undergivet dansk kirke- og skolemyndighed under bispen for Als og Ærø. Endelig havde de såkaldte danske enklaver med sognene Ballum, Daler, Døstrup, Emmerlev, Mjolden, Møgeltønder, Randerup, Visby, St. Laurentius på Før, øen Amrum og den sydlige del af Rømø og List på Sild dansk skolelovgivning i henhold til den danske skolelov af 29. juli 1814.

I Tørninglen provsti hørte skolevæsenet fra gammel tid under kirken, d.v.s. under Ribe bispestol og derfor under Danske Kancelli. Ejendommeligt nok gav Tyske Kancelli den 10. juni 1828 sit samtykke til, at den slesvigske skoleforordning blev gældende i Tørninglen provsti, mens dansk kirkeret, der var gældende i spørgsmålet om konfirmationsalderen, forblev uantastet[3].

Skolepligten

I henhold til paragraf 65 i skoleloven af 1814 gjaldt endnu i 1864 - og for resten helt op til 1920 - følgende:
Skolepligten begynder almindeligvis efter påske i det skoleår, da barnet er fyldt 6 år. Hvor dansk skolelov af 2. maj 1855 er gældende, d.v.s. i enklaverne og i Nordborg amt, er børnene først skolepligtige med det fyldte 7. leveår. Skolepligten ophører ved konfirmationen, en bestemmelse, der under det preussiske styre gav anledning til en række tvivlsspørgsmål[4]. Således ophævede konfirmation i kongeriget ikke skolepligten for nordslesvigske børn. Den varede ved, indtil sognepræsten i hjemsognet fastslog, at eleven havde nået den krævede modenhed til udskrivning af skolen.

Om den private undervisning indeholdt skoleloven af 1814 intet. I den danske tid blev der ikke lagt den hindringer i vejen. Et cirkulære for hertugdømmet Slesvig af 9. januar 1861 bestemte udtrykkeligt: Det skal nu som før stå enhver familie frit at lade sine børn undervise ved huslærere. Undervisningssproget bestemmes ene og alene af de pågældendes ønske. Ved indlemmelsen i Preussen faldt denne frisindede ordning efterhånden bort.

Sprogreskripterne, der gennemførtes i 1851, delte Sønderjylland i tre områder. Nordslesvig havde dansk kirke- og skolesprog, Mellemslesvig blandet dansk og tysk kirkesprog, men dansk skolesprog, og Sydslesvig og Frisland havde udelukkende tysk kirke- og skolesprog. Efter Fink: Rids af Sønderjyllands historie 1946 s. 160.

Efter det heldige udfald af treårskrigen så den danske regering det som sin opgave at give det danske sprog den plads i kirke og skole, som det i tidens løb havde mistet eller stod i fare for at miste i mange sydslesvigske sogne. Initiativet kom en menneskealder for sent og tog ikke skyldigt hensyn til de øjeblikkelig foreliggende omstændigheder. Overvejelserne førte til de velkendte Regenburgske sprogreskripter af 1851, der bestemte, at undervisningssproget i de blandede distrikters almue- og borgerskoler skulle være dansk. Faget tysk fik tildelt fire ugentlige timer. Bestemmelserne fik gyldighed for Tønder købstad og for 49 landsogne i Mellem- og Sydslesvig[5].

Hvad nu Nordslesvig angår, så var sprogreskripterne kun gældende for Tønder by, for Ubjerg og Bov sogne og for Frøslev, der som del af Hanved sogn i 1920 blev lagt til Bov sogn.

Selv om folkeskolens situation i de fire nordslesvigske købstæder under nyordningen efter treårskrigen viser fælles træk, er der anledning til kort at pege på de særlige forhold, der kendetegner skolens situation i hver af de fire byer i tiden op til 1864.

Tønder købstad hørte som den eneste af byerne til de såkaldte blandede distrikter, og bystyret modtog d. 7. februar 1851 sprogreskripterne med krav om dansk undervisning i skolerne. I elementarklasserne skulle bestemmelsen træde i kraft straks ved sommerskolens begyndelse. I de højere klasser skulle det ske efterhånden, som de børn rykkede op, der havde fået dansk elementarundervisning. I læseplanen skulle der tages hensyn til tysk sprog som et vigtigt lærefag. Sprogreskripterne skabte mange brydninger, megen uro og modstand i Tønder. Nyordningen blev imidlertid gennemført i elementarklasserne i juni 1851, i vajsenhusskolens overklasse i april 1853, og den var gennemført i alle klasser i påsken 1855.

Af lærerne måtte Peter Jespersen fratræde d. 1. september 1851, Hans Clausen i 1852. Derimod fik Asmus Tychsen, Claus Friedrich Clausen og Johann Friedrich Nissen lov til at fortsætte, og Cornelius Appel og cand. theol. H. V. Müller blev nyansat.

Asger Nyholm[6] giver borgmester Chr. Alb. Kjær æren for gennemførelsen af sprogreskriptet i byens skoler. "Hvad der skete i

dansk retning til skolens tarv, skete ved ham". Der var inden for de danske kredse og navnlig blandt embedsmændene uenighed om måden at administrere sprogreskripterne på, og Nyholm konstaterer med beklagelse: "I idealistisk nidkærhed for "den gode sag" sled hæderlige og velmenende danske mænd sig op i indbyrdes rivninger".

Biskop Boesen holdt visitats i Tønder i 1855. Pastor Johs. M. Dahl giver i sin indberetning de seks offentlig ansatte lærere sit vidnesbyrd for dygtighed og nidkærhed i deres kald[7].

Regeringskommissær Fr. F. Tillisch havde i sin anordning af 12. december 1850 påbudt dansk undervisningssprog indført i de nordslesvigske borgerskoler. I de ældste klasser skulle der fremdeles gives både mundtlig og skriftlig tyskundervisning. I Haderslev[8] lod skolekollegiet denne forordning få gyldighed fra 1. januar 1851 at regne, og det skete uden modstand fra forældrenes side. Lærerne ved borgerskolerne blev alle afskediget og nye lærere antaget. Det nye skolekollegium besluttede, at der i de øverste klasser i elementarskolen og i de nederste klasser i hovedskolen skulle gives tre, i den øverste klasse i hovedskolen fire timer tyskundervisning.

I 1864 var lærerne ved St. Mariesognets skoler, Frederiksskolen og Vilhelmineskolen og lærerne ved St. Severinskolen alle danskuddannede[9]. Skønt lærerne under dansk styre ikke var embedsmænd, måtte Haderslev-lærerne både i 1861 og i 1863 aflægge troskabsed til den danske konge[10].

Angående den lærde skole i Haderslev udsendte Fr. F. Tillisch dagen før Isted-slaget, den 24. juli 1850 en meddelelse om, at regulativet af 28. januar 1848 nu endelig skulle træde i kraft, og dermed begyndte for første gang en dansk latinskoleundervisning i Haderslev.

For Sønderborg skolevæsen var indførelse af dansk skolesprog i 1851 et radikalt brud på mange års tradition. Herom giver Aage Bonde udførlige oplysninger i sin afhandling "Skolevæsenet i Sønderborg fra reformationen til 1864" og især i afsnittet "Tiden mellem krigene" i Sønderjyske Årbøger 1945, side 237-54. Bonde gi-

ver borgmester Hilmar Finsen og amtmand Heltzen æren for, at dansk skolesprog allerede i april måned 1851 blev indført i alle skolens klasser. Det kan nok undre, at samtlige lærere med undtagelse af første elementarlærer H. Jacobsen, der blev pensioneret, erklærede sig rede til og i stand til at fortsætte under de nye forhold. Selv rektor Peters, der aldrig lærte at tale ordentlig dansk, blev i sit embede. Ud over de tidligere ansatte blev i tiden 1851-64 nyansat ni lærere, hvoraf fire var født i Kongeriget, fire i Nordslesvig og en i Flensborg, alle uddannet på kongerigske seminarier.

Privatskolerne spillede i mellemkrigsårene en ikke ringe rolle, og her var undervisningssproget skiftevis dansk og tysk i elementarklasserne. Den vigtigste nydannelse inden for skolevæsenet var oprettelsen af realskolen i 1862. Den fik imidlertid ikke større tilslutning og blev overtaget af cand. phil. Christian Th. E. Bruun som lønnet bestyrer. Indførelsen af dansk skolesprog mødte vel nu og da nogen modstand, men skolens arbejde i mellemkrigsårene bør ikke undervurderes. Det blev kun et kort intermezzo, idet krigen 1864 skabte en helt ny situation.

Åbenrå. Skolerne var under treårskrigen indrettet som lazaretter, og undervisningen blev først genoptaget 1. august 1850. Ved reskriptet af 8. november 1850 blev dansk skolesprog beordret indført, og bestemmelserne angående det kommunale skolevæsen, der blev undergivet skolekollegiets styrelse og tilsyn, blev endelig udfærdiget den 3. februar 1851. I lighed med de øvrige nordslesvigske købstæder var der i Åbenrå et større antal private skoler.

Den kommunale skole omfattede i 1856 borgerskolen, der bestod af en drengeskole med fire klasser og en pigeskole med tre klasser, og endelig den Günderothske fattigskole med tre klasser.

En tragisk skæbne overgik lærer Hans Hansen, dimitteret fra Skårup i 1839, lærer i Åbenrå 1850-64. Da de preussiske tropper drog ind i byen, blev han sindssyg og døde nogle år senere på et sindssygehospital på Sjælland.

Nogle Åbenrå-lærere fra mellemkrigstiden har gjort sig bemærket som udgivere af danske skolebøger:

Jørgen Jørgensen, dim. fra Skårup seminarium i 1838, huslærer hos v. Tillisch, skrivemester og degn i Åbenrå 1850–63, senere redaktør i Ringkøbing, udgav "Dansk Læsebog", Åbenrå 1851, og "Sprog- og Stileøvelser", Åbenrå 1854.
Hans Christian Konstmann, dim. Skårup 1848, lærer ved borgerskolen 1850–62, degn og førstelærer i Sønder Løgum 1862–86, pens., udgav "Læsebog for de første Begyndere", Åbenrå 1886, der kom i mange oplag.

Nordslesvigske lærere dimitteret fra danske seminarier i årene 1790–1884

	Blågård-Jonstrup	Brahetrolleborg	Vesterborg	Nustrup	Egtved-Fole	Borris	Snedsted	Lyngby	Skårup	Jelling	Ranum Gedved	I alt	Tønder 1857–64	Tønder da.afd. 1864–84	I alt
1790–99	1											1			1
1800–09	1	5	1									7			7
1810–19		22	5	12	3	5	1		5			53			53
1820–29		13	11	6	5	2		4	11			52			52
1830–39	1		9				1	18	47			76			76
1840–49	1						8	28	55	24	1	117			117
1850–59								16	34	57	2	109	2		111
1860–69	13							2	16	12	3	46	83	49	178
1870–79										1		1		130	131
1880–89														71	71
1890–99															
1900–09															
I alt	17	40	26	18	8	7	10	68	168	94	6	462	85	250	797

Til de danske seminarieuddannede lærere må lægges et ikke opgjort, men betydeligt antal, der var eksaminerede af kirkeprovsten og eksamenskommissionerne, af dansktalende privatister, autodidakter, præparander og andre ikke seminarieuddannede lærere ved nordslesvigske folkeskoler.

Tønder seminarium var og forblev tysksproget, og dets ledere var overbeviste om det tyske sprogs og den tyske kulturs overlegenhed og mission i Nordslesvig. Dansktalende unge mænd kunne ikke bestå optagelsesprøven, og seminariet blev år efter år mere fremmed for den dansktalende befolkning. Efterhånden tog Nordslesvigs skoler kun undtagelsesvis en Tønderseminarist i sin tjeneste. Fandtes der ikke et alternativ til denne umiskendelige tilsidesættelse af de dansktalende landsbyskolers naturlige behov for kvalificerede undervisere i og på børnenes modersmål, måtte den danske befolkning imødese fremtiden med bange anelser. Det heldige udfald af treårskrigen havde givet den dansksprogede landsbyskole gode fremtidschancer, men betingelsen for disses udnyttelse for den danske sag var givetvis, at der fandtes en danskuddannet og danskorienteret lærerstab til at røgte skolens gerning. Hverken Slesvig eller København havde løst denne indlysende vigtige opgave. Men der var et alternativ!

Det var nordslesvigske unge mænd, der på egen hånd afgjorde sagen. År efter år tog de i stigende antal nordpå og østpå for at søge læreruddannelse på kongerigske seminarier, hvorefter de så godt som alle vendte tilbage for at udfylde de ledige embeder i hjemstavnen. Ovenstående oversigt behøver ingen yderligere kommentarer. Tallene er nøgterne og vidner overbevisende om de unge mænds vandring til fjerne egne. Fra første færd forelå en besynderlig situation. Kongeåen var i mange henseender en særdeles effektiv grænse mellem hertugdømmerne og kongeriget, også på skolens område. Dertil må føjes tidens meget primitive samfærdselsmidler og den almindelig udbredte bundethed til hjemstavnen, ikke mindst inden for det samfundslag, lærerne kom fra. Der stod ingen organisation eller forening bag de unge. Ingen ansvarlig myndighed animerede dem i deres forehavende eller støttede dem moralsk og økonomisk. Alligevel skete i mere end en menneskealder denne frivillige vandring selv til et fjerntliggende seminarium som Vesterborg, en lille landsby på Vestlolland, og til Lyngby i nærheden af Grenå. Der har åbenbart været tale om en kædereaktion[11].

Der er grund til at minde om, at der her er tale om lærernes dimissionsår. Danmarks statistik har venligst oplyst, at mænd i 20-års alderen i 1850 havde en restlevealder på 40,6, d.v.s. at de danskuddannede fra de kongerigske seminarier statistisk virkede til omkring 1890.

Et yderligere bevis på dansk ubeslutsomhed og nølen må ses i den kendsgerning, at det varede indtil 1855, før Tønder tyske seminarium blev flyttet til Egernførde, og først den 7. januar 1858 blev seminariet genåbnet som dansk seminarium under ledelse af professor A. Kühnel. Af de danskdimitterede fra tiden 1858-1864 fik 85 ansættelse ved Nordslesvigs skoler. Sammen med flere hundrede på kongerigske seminarier uddannede lærere stod landsdelens skoler godt rustet til dagens og fremtidens gerning.

Så kom krigen i 1864 og skabte en helt ny situation; men da langt de fleste landsbylærere forblev i deres embeder også under preussisk styre, var situationen inden for lærerstaben trods grænsedragningen ikke undergået afgørende forandringer.

Landsbyskolens undervisningsmateriel

Nedenstående bringes en af degn og skolelærer P. S. Hansen ved Vilstrup degneskole udarbejdet fortegnelse[12] over de bøger og kort, der i 1864 blev brugt ved undervisningen i hans skole:

1) Carl Frederik Balslev: Luthers Catechismus med en kort Forklaring. En Lærebog for den ukonfirmerede Ungdom, 1849 og mange senere udgaver.
2) Samme: Bibelhistorie tilligemed lidet af Kirkens Historie efter Apostlenes Dage.
3) Doktor Morten Luthers liden Catechismus, tilligemed den foreskrevne Samling af Bibelsprog og bibelske Læsestykker for Aftenskoler med Morgen- og Aftenbønner, en Hustavle og Sentenser af Guds Ord ved Fenger - enerådende i nordslesvigske skoler med dansk religionsundervisning.
4) Den Pontoppidanske Psalmebog med Tillæg af Leth - fik stor udbredelse i Nordslesvig.
5) Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog af P. A. Fenger.
6) Den danske Børneven af P. Hjorth i to dele.

Luthers

Catechismus

med

en kort Forklaring.

En Lærebog

for den uconfirmerede Ungdom.

Ved

C. F. Balslev,

Stiftsprovst, Sognepræst til Nørre-Broby i Fyen.

Autoriseret til Brug i Skolerne og ved Confirmationen.

Kjøbenhavn.

C. A. Reitzels Forlag.

1861.

Praktisk Regnebog

for

Borger- og Almueskolers

Mellemklasser.

Af

P. H. Beck, Lærer ved Frederiksskolen i Haderslev, og F. F. Hansen, Lærer ved Wilhelmineskolen i Haderslev.

(Andet Kursus.)

Haderslev.

Forlagt og trykt hos Pet. Chr. Koch.

Aug. 1853.

Regnebog

for

Almueskolernes mellemste og øverste Klasser.

Udgivet med Understøttelse af det Kongelige Ministerium for Hertugdømmet Slesvig

af

H. P. H. Grünfeld,

Lærer ved Domskolen i Slesvig.

(Prisen indbunden 40 Rbs.)

Slesvig, 1853.

Paa Udgiverens Forlag.

Tre af de mest udbredte skolebøger i dansk tid, de to skrevet af lokale kræfter. P. H. Beck (1823-77) var født i Hammelev sogn og døde som degn i Maugstrup. Fr. Ferd. Hansen (1819-1900) var født og døde i Haderslev og udgav også en ABC og læsebog. Grünfeld (1813-93) var født på Kegnæs.

7) Kortfattet Lærebog i Geografi af Ingerslev.
8) Praktisk Regnebog af P. H. Beck og E. F. Hansen. Haderslev 1853.
9) Regnetabeller for Begyndere af P. H. Beck.
10) Apparat til Skriftlæsning af Raben.
11) Skolekort over Europa af Leonhard (Odense)
12) Skolekort over Danmark med Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg (Odense 1861).
13) Verdenskort til Brug i Skoler og ved privat Undervisning (Odense).
14) Bibelen.

Når en nordslesvigsk landsbyskole - tiden taget i betragtning - var så velforsynet både med danskuddannede lærere og dansk skolemateriel, må man have lov til at tage det som et tegn på, at de nordslesvigske landsbyskoler i mellemkrigsårene klart viste fremgang og tjente modersmålet og danskhedens sag.

Da krigen kom i 1864

I hælene på de preussiske og østrigske tropper, der efter tilbagetoget fra Dannevirkestillingen var på vej nordpå, fulgte den civile forvaltning, hvis øverste chef var den preussiske regeringskommissær, friherre von Zedlitz. Han tog bopæl i Flensborg, hvor senere den østrigske regeringskommissær Revertera også indfandt sig. Allerede den 8. februar 1864 udsendte von Zedlitz en bekendtgørelse[13], hvori han proklamerede, at han havde overtaget udøvelsen af regeringsmagten i landsdelen, at de gældende love skulle forblive i kraft, når ikke krigsoperationernes sikkerhed krævede undtagelser, at de embedsmænd, der afgav lydighedserklæring over for de nye magthavere kunne regne med beskyttelse i deres gerning, og at oprørske demonstrationer af enhver art skulle forfølges med strenghed.

Den 19. februar 1864 ophævede regeringskommissæren sprogreskripterne af 1851[14], der var gældende for de såkaldte blandede distrikter, for Nordslesvigs vedkommende for Tønder købstad, for Ubjerg og Bov sogne og for Frøslev i Hanved sogn.

Tysk skulle være kirke- og skolesproget i de blandede sogne i Gottorp, Husum-Bredsted og i Flensborg amter med foreløbig undtagelse af de seks nordligste sogne af Vis herred[15]. Her skulle man afvente nærmere undersøgelser af talforholdet mellem den tysktalende og den dansktalende befolkning. Undersøgelserne gav det for civilforvaltningen skuffende resultat, at de dansktalende var i flertal. Så blev der foretaget en såkaldt "fri" afstemning. Derved opnåede man, at fire sogne mødte med et flertal for tysk kirke- og skolesprog. For Hanved sogn afgav de nyudnævnte sognefogeder en erklæring til fordel for tysk skolesprog, og en protest fra Frøslev blev afslået. Kun det sjette sogn, Bov sogn, be-

holdt dansk undervisningssprog i en længere årrække. Ubjerg sogn fik tysk undervisningssprog med fire ugentlige dansktimer samt regler for skiftevis brug af tysk og dansk kirkesprog og valgfri benyttelse af det tyske og det danske sprog ved kirkelige handlinger.

For skolerne i Tønder købstad bestemte forordningen af 30. april 1864: "Undervisningssproget skal være det tyske... I det danske Sprog skal der gives Undervisning i Mellemklassen for Drengene fire timer, i samme klasse for Piger tre Timer, i højere Klasser to Timer om Ugen".

I landsbyskolerne nord for Flensborg-Tønder-linien blev forholdene foreløbig uforandrede. Dog genoplivede man straks forordningen af 14. maj 1840[16], der gav adgang for dem, der ønskede det, til tre timers undervisning i tysk. I 1865 udvidedes dette således, at der kunne gives tre til seks timers tyskundervisning inden for skoletiden, hvor et overvejende flertal af skoleinteressenterne ønskede det.

I købstæderne og flækkerne blev skolesproget i alt væsentligt tysk.

De danske skolebøger fjernes

Johs. Andreas Rehhoff, en ivrig slesvig-holstener, som før 1848 havde været præst i Åbenrå og derefter præst i Hamburg, fik 1864 overdraget det hverv at undersøge kirke- og skolevæsenet i hertugdømmet Slesvig. Af kirkeprovsterne krævede han indberetning om de i skolerne benyttede lærebøger. Af provsternes indberetninger fremgik det, at der bortset fra enkelte undtagelser var enighed om, at Cramers katekismus[17] og dens oversættelse til dansk samt Balslevs "Lærebog for den uconfirmerede Ungdom" ikke længere måtte benyttes. Man måtte nøjes med Martin Luthers lille katekismus. "Spruchbücher", der var i brug, kunne fremdeles anvendes. Her tænkes åbenbart på C. C. J. Asschenfeldt: Bete und arbeite og hans Hirtenbüchlein af 1842 samt Bibelsprüche zum Auswendiglernen. Af bibelhistorier godkendtes Johann Hübner: Zweimal zweiundfünfzig auserlesene biblische Historien og den af pastor Prahl oversatte bibelhistorie fra det Calwerske forlag.

Der herskede en mangfoldighed af læsebøger. De, der måtte betegnes som skadelige, som læsebogen af præsten i Siversted Chr. C. Lorenzen, skulle øjeblikkelig fjernes. Der ville blive draget omsorg for, at der specielt for landsdelen blev udarbejdet en læsebog, der ikke blot kunne fremme børnenes læsefærdighed, men hos dem kunne vække og styrke bevidstheden om, til hvilket land de hørte. I landsbyskoler med dansk skolesprog måtte man indtil videre bruge bibelhistorien fra Calwer-forlaget, oversat af Prahl, og på ældste hold Bibelen og salmebogen som læsebog. H. P. H. Grünfelds regnebøger kunne fremdeles benyttes.

Værst så det åbenbart ud med hjælpebøgerne i geografi og historie. Rehhoff kender dem ikke alle, men han har stemplet følgende som så umulige, at de straks må fjernes, og brugen af dem forbydes:

Die Geschichte Dänemarks zum Gebrauch beim Unterricht in Bürger- und Volksschulen von C. V. Rimestad,
Mindre Lærebog i Geographi af C. V. Rimestad,
Ledetraad i Danmarks Historie ved Fred. Barfod,
Fortællinger af Fædrelandets Historie til Brug som Hjælpemiddel ved den historiske Undervisning i Almueskolen ved G. Mørch,
Liedersammlung für Schulen von Carstensen.

Alle bøger, der er skrevne i den danske propagandas ånd, f. eks. M. Mørk-Hansens Lærebog i Verdenshistorie skal straks fjernes af skolerne.

Også skolernes (lærernes) bogsamlinger blev i 1864 genstand for de nye magthaveres opmærksomhed. Generalsuperintendent Bertel P. Godt konfiskerede ved en visitats i Åbenrå[18] C. F. Allens "Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Sønderjylland eller Slesvig" og forbød danmarkskort med titlen "Danmark med Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg".

Hvis man går ud fra, at denne "udrensning" af skolebøgerne gav hurtige resultater, tager man fejl. Endnu i 1877 sendte det kongelige kirkevisitatorium for Haderslev provsti den 3. december nedenstående fortegnelse over skolebøger, der ikke måtte bruges i skolerne til samtlige sognepræster i Haderslev og Tørninglen provstier:

1) Den tyske læsebog ved Rickmers.
2) ABC af Winther og Hansen, 2. udg.
3) ABC af Frederik Frølund, 1870.
4) Dansk Læsebog for Elementarklassen i Borger- og Almueskoler ved L. Laursen, 9. og 10. opl.
5) Dansk Læsebog for Begyndere af V. A. Borgen og G. F. F. Rung, 12. udg. 1872.
6) Biskop Balslevs Bibelhistorie.
7) Ungdomsvennen for Skole og Hjem ved H. J. Nielsen.
8) Dansk Læsebog af B. N. Juhl.
9) Ny dansk Læsebog for Begyndere af Hollager.
10) Dansk Læsebog for Begyndere i Læsning af P. H. Beck, degn i Magstrup.
11) ABC af Beck og Laursen, Haderslev 1858.
12) ABC, fås hos Steen, København.
13) Den danske Børneven af P. Hjorth, København 1852.

Bøgerne skal fjernes senest 1. april 1878. Rickmers skal erstattes af Schneiders Deutscher Kinderfreund. Den ældre udgave af Lesebuch ved Keck og Johannsen må af eleverne kun anvendes skoletiden ud. Nyanskaffes må kun den nye udgave. Indberetning om, hvilke læsebøger, der findes, skal fremsendes senest 25. juni 1878[19].

Også i Åbenrå tilsynsdistrikt trak det ud med at få de sidste danske skolebøger fjernet. Den 18. januar 1881 fremsendte kredsskoleinspektør Johannes Petersen til samtlige skoler inden for sit distrikt krav om, at følgende bøger straks skulle fjernes: Dansk ABC af Beck og Juhl, Katekismus af Balslev og Daugaard, Bibelhistorie af Balslev, regnebøgerne af Böhme, af Schmidt og Andresen, gamle udgaver af Grünfelds regnebøger med det forældede vægt- og møntsystem[20].

Civilkommissærernes anvisninger og første afskedigelser

Den 22. februar 1864 kom "Anvisning til udførelse af forordningen af 19. februar", der navnlig sigtede på præsternes og lærernes forhold. Den krævede bl.a. "den makellosesten religiös-sittlichen Lebenswandel" af vedkommende. De skulle ikke blot underskrive

en lydighedserklæring, men også erklære, at de var inderlig beredte til at udføre, hvad der blev befalet dem.

Et cirkulære af 2. juli 1864 påbød: Embedsmænd, der endnu i deres samvittighed føler sig bundne af eden til kong Christian 9., skal "enten opløse dette forhold" eller nedlægge deres embede.

Ville præster og lærere ikke underskrive nævnte lydighedserklæring, mistede de i løbet af sommeren 1864 deres embede. "Meddelelser om Begivenhederne i Slesvig siden den preussisk-østerrigske Invasion", København 1864, der slutter 1. november 1864 og ikke kan gøre krav på at være fyldestgørende, nævner 35 nordslesvigske præster og provster, der omgående blev afskediget, fordi de ikke ville underskrive den krævede erklæring[21].

Provst L. Blædel i Nustrup, pastor A. C. L. Grove Rasmussen i Gram og Jensenius Johansen ved Hospitalskirken i Haderslev aflagde eden i 1867, men da de i 1870 ikke kunne og ikke ville bede for de tyske våbens sejr, blev de afskediget. At så mange danskorienterede præster i tiden efter 1864 måtte forlade Nordslesvig har sat tydelige spor i landsdelens præstehistorie under preussisk styre.

"Meddelelser" melder kun om et beskedent antal lærere, der omgående blev afskediget, nemlig om følgende 10:
Cornelius Appel, H. Hagerup og Chr. Jensen Haue, alle Tønder, Georg Fr. Dahl og Rasmus Chr. Rasmussen, Haderslev, Jens Andreas Jensen, Sæd, Nis Rasmussen Kjer, Broager, Johan P. S. G. Mørch, Løjtkirkeby, Chr. A. C. Petersen, Stenderup, Nybøl sogn, og Christian A. Schytte, Vejbæk, Bov sogn.

Forstanderen for Tønder seminarium, A. Kühnel og samtlige seminarielærere måtte forlade landsdelen. Biskopperne Jørgen Hansen, Als og Ærø stift, og Ulrik Boesen, Slesvig stift, blev afskediget og afløst af Bertel Pedersen Godt.

1864-1866

Landsbyskolerne

Skønt hertugdømmet Slesvig i tiden 1864-66 blev styret nærmest diktatorisk, skete der på skolens område forbavsende lidt i de rent dansktalende egne[22]. For landsbyskolernes vedkommende gjorde man stort set holdt ved en linie Flensborg-Tønder.

Ved freden i Wien den 30. oktober 1864 havde den danske konge fraskrevet sig alle rettigheder til hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg og havde forpligtet sig til på forhånd at anerkende alle dispositioner, som kongen af Preussen og kejseren af Østrig fremtidigt måtte træffe; men om hertugdømmernes skæbne var der ikke truffet nogen endelig beslutning. Den stod hen i det uvisse.

I den tyske lejr foregik efterhånden et opgør mellem slesvig-holstenerne, der krævede selvstændighed under en augustenborger, og preusserne, der ville hertugdømmernes anneksion, hvad Østrig modsatte sig. Det lykkedes Bismarck i løbet af blot to år at udmanøvrere både augustenborgeren og Østrig. Efter at Preussen den 3. juli 1866 havde besejret Østrig ved Königgrätz, var vejen til anneksion fri. Ved freden i Prag den 23. august 1866 overdrog kejseren af Østrig sine ved Wienerfreden erhvervede rettigheder til hertugdømmerne til kongen af Preussen med det velkendte forbehold, som løftet om en fri afstemning i de nordlige distrikter indeholdt i paragraf 5. Nu skulle det indviklede og længe omstridte slesvigske spørgsmål finde sin "endelige løsning".

Ved patent af 12. januar 1867 tog kong Wilhelm af Preussen hertugdømmerne Slesvig og Holsten i besiddelse, indlemmede dem i sit monarki og udtrykte i en højtravende proklamation håbet om, at indbyggerne "vil velsigne det øjeblik, der har forenet eder med et større fædreland".

J. C. Juhler (t.v.) og privatskolens drengehold i Slotsgade i Åbenrå ca. 1870-80.
Hist. Saml. f. Sønderjylland.

Pigehold i Juhlers danske privatskole ca. 1881.
Hist. Saml. f. Sønderjylland.

Åbenrå. allerede i 1864 var de danske embedsmænd i Åbenrå blevet udskiftet med nye, slesvig-holstensksindede. Nyudnævnt til førstepræst og provst var F. G. Göttig, der den 8. januar 1865 stævnede alle byens skolelærere til sig og gav dem ordre til at indføre blandet sprog i skolerne. Først skulle de eksaminere på dansk og bagefter gentage det hele på tysk. Dette var imidlertid kun en foreløbig afgørelse. Allerede i oktober 1864 havde der fundet en afstemning sted om, hvorvidt skolesproget skulle være dansk eller tysk. Tyskerne vandt med 412 stemmer mod kun 264 danske og det til trods for, at flertallet af byens borgere talte dansk. Man har hævdet, at de danske vælgere var dårligt orienteret om afstemningen.

Den 10. marts 1865 blev så lærerne indstævnet for skolekollegiet og modtog meddelelse om, at de var afskediget fra 1. april, da tysk skulle indføres som hovedsprog[23]. Lærerne fik nogle beskedne ventepenge og mulighed for at søge embede ved en landsbyskole.

Enkelte lærere kunne dog fortsætte: Det gjaldt Jes Heinrich Jessen, der var lærer i Åbenrå 1850-73, Claus Møller, dim. Tønder 1842, der var lærer ved borgerskolen 1847-64, blev afskediget, men senere genansat som førstelærer ved den Günderothske fattigskole 1865-77. Lærer Johan Heinrich Prehn fik tilladelse til at oprette en tysk privatskole på Klinkbjerg og blev senere lærer ved den Günderothske stiftelse 1865-66. Lærer Jep C. Juhler fik tilbudt en pension på 300 mark curant, som han modtog under betingelse af, at han måtte oprette en privatskole i Åbenrå. Han købte et hus i Slotsgade og begyndte her sin skole i 1866. Han var en samvittighedsfuld og dygtig lærer, og sammen med sin hustru så han skolen trives og vokse. Myndighederne fratog ham i 1872 pensionen, men han fortsatte sin virksomhed, indtil han i 1883 blev ramt af et apoplektisk tilfælde, der medførte hans død, kun 50 år gammel.

Til førstelærer ved rektorskolen udnævntes dr. Wolf. Skolen havde tysk undervisningssprog og kun få danske timer. I borgerskolen blev - med undtagelse af de yngste klasser - fra 1. april 1867 indført tysk som undervisningssprog.

Haderslev. Skolekollegiet i Haderslev fremsendte til landsregeringen i Slesvig en ansøgning[24] om genindførelse af tysk skolesprog i Sct. Marie sogns skoler. Derefter aflagde provst Valentiner, der stod for nyordningen af skolevæsenet, et besøg i byen for at forberede overgangen fra dansk til tysk undervisningssprog. Imidlertid havde civilkommissæren allerede den 5. december 1864 anordnet, at tysk skulle indføres som undervisningssprog i borgerskolerne med begyndelsen af det nye skoleår. I elementarklassen skulle det ske omgående, i mellemklasserne i halvdelen af timerne, medens dansk foreløbig skulle bibeholdes som undervisningssprog i de ældste klasser.

I Sct. Marie sogns skoler blev dansk undervisningsgenstand, og religionsundervisningen blev fakultativ tysk-dansk, d.v.s. at forældrene i Sct. Marie sogn kunne ansøge om at få deres børn undervist på dansk i Sct. Severin sogns skoler, hvor dansk stadig var skolesproget. Dette var en ordning, der kun fandtes i Haderslev.

Hvad angår lærerne var situationen i 1864 noget uafklaret. Tre lærere, Georg Frederik Dahl, Rasmus Chr. Rasmussen og Søren Peter Hansen var gået frivillig med i krigen på dansk side og blev i 1864 afskediget. En lærer søgte udensogns, og fire lærere, der i 1865 havde svaret benægtende på spørgsmålet om, hvorvidt de kunne undervise på tysk, blev afskediget med pension. Det skete under det forbehold, at de under en eventuel lærermangel skulle genoptage gerningen, hvor det blev dem anvist. Nægtede de, ville de miste pensionen. I 1867 aflagde 17 Haderslev-lærere embedseden. Heraf søgte tre lærere straks ud i landsognene: Knud Thomsen Knudsen til Knud, Fjelstrup sogn, hvor han virkede 1867-77; derefter var han degn og førstelærer i Magstrup 1877-1900. Niels Friis Ebbesen drog til Bjerning 1867-73; Hermann Andersen flyttede til Skrydstrup 1867-89, medens Peter Jørgen Johansen søgte forflyttelse til Tønder 1867-90.

Syv lærere, der i 1863 havde aflagt embedseden til den danske konge, måtte nu i 1867 aflægge eden til kongen af Preussen. Det var betingelsen for at blive i landsdelen og fortsætte lærergerningen.

Til de ledige lærerembeder kaldte det nye styre:

Den danske realskole i Haderslev i 1870'erne.
I vinduet til venstre skolebestyrer Søren Jessen Sørensen.
Had. byhist. Arkiv.

		I Haderslev:
Hansen, Johan Frederik	dim. Skårup 1864	1864-1907
Christensen, Lauritz	dim. Tønder 1864	1864-1905
Blohm, Hans Detlef	dim. Skårup 1860	1865-1902
Jacobsen, This Hansen	dim. Tønder 1866	1866-1870
degn og lærer i Rabsted 1870-1887, førstelærer i Broager 1887-1899		
Kraft, Lorenz Reimer	dim. Tønder 1865	1865-1908
Petersen, Thomas Nicolaus	dim. Tønder 1864	1867-1891

For skolerne i St. Severin sogn blev anvisningen af 4. september 1871 gældende. Den krævede tysk indført som undervisningsgenstand fra det tredje skoleår med seks ugentlige timer, dog kunne flertallet af skoleinteressenterne kræve 8-10 ugentlige tysktimer.

For byens skolevæsen skete der i de følgende år ingen væsentlige ændringer. Bag alle dispositioner lå som et usikkert spørgsmål paragraf 5 med løftet om en afstemning i de nordlige distrikter.

Den ret frisindede ordning, der gav forældrene i St. Marie sogn adgang til at fremsende ansøgning om at få deres børn undervist i St. Severin sogns skoler med dansk undervisningssprog, ønskede provst Müller, provst Valentiner, pastor Bruhn og overlærer Bielefeldt bibeholdt, men efter mange og lange forhandlinger bestemte regeringen i Slesvig den 5. oktober 1876, at en ny ordning skulle føres ud i livet fra Michaelis 1877 at regne.

Fra efteråret 1877 at regne var skolevæsenet i Haderslev da rent tysk med undtagelse af religionsundervisningen. Kun i to privatskoler var der endnu dansk undervisningssprog. Efter årelange skærmydsler mellem skolekollegiet og de kirkelige myndigheder blev dansk religionsundervisning afskaffet i byens skoler fra 1889 at regne. I skolerne i St. Severin sogn holdt dansk religionsundervisning sig endnu foreløbig, men de to danske sprogtimer forsvandt.

Imidlertid blev sognets drengeskole i 1885 øvelsesskole for seminariet, og dermed var det forbi med dansk religionsundervisning for drengene. Når pige- og degneskolen beholdt dansk religionsundervisning, skyldtes det den nære forbindelse med præsteseminariet, hvor kandidaterne skulle have lejlighed til at give danske religionstimer.

I 1877 blev de to skolekollegier afløst af et for hele Mariesognet fælles kollegium, der bestod af borgmesteren, et medlem af magistraten, to byrådsmedlemmer, to lokalinspektører (gejstlige), to "Hauptlehrer" og to borgere. Tilsynet med samtlige byskoler blev udøvet af lokalinspektørerne, hver inden for sit distrikt. I 1903 overtog de nyudnævnte rektorer de gejstliges tilsynsbeføjelser med undtagelse af tilsynet med religionsundervisningen.

Lærerne blev indstillet til ansættelse af skolekollegiet, ansat af magistraten, og ansættelsen stadfæstedes af regeringen. I 1903 krævede regeringen, at kredsskoleinspektøren skulle optages som medlem af kollegiet. Det er betegnende for, hvor nøje man vågede over selvstyret, at kredsskoleinspektøren kun fik adgang til møderne, når der var vigtige beslutninger angående skolevæsenet på dagsordenen, og han på forhånd havde meddelt sin deltagelse i mødet.

Sønderborg. I august 1864 fremsendte 300 borgere i Sønderborg et andragende om indførelse af tysk kirke- og skolesprog. For folkeskolens vedkommende blev tysk indført som undervisningssprog i byens skoler fra påske 1865. Der var dog tale om en vis overgang, og de danske læsebøger blev ikke alle omgående kasseret. I overgangstiden fik yngste klasse to ugentlige dansktimer, mellemste klasse fire ugentlige og øverste klasse tre ugentlige dansktimer. Medens dansktimerne hurtigt forsvandt i de to yngste klasser, beholdt de ældste klasser de tre ugentlige dansktimer endnu i en årrække.

I 1871 var der ved Sønderborg skolevæsen ansat en rektor, en skrivemester, en kantor og syv lærere, der ikke var udnævnt til en bestemt klasse.

Ikke alle lærere kunne fortsætte under det nye styre. Marcus Grimm, kantor og organist, udgiver af "Den danske Slesviger, Ugeblad for Sønderborg og Omegn" og Hans Rose, der nægtede at aflægge troskabseden, blev afskediget. Nyansat blev Johann Petersen, medens de øvrige lærere fik lov til at fortsætte. Forholdet mellem lærerne og eleverne var dårligt, og det kneb med disciplinen. Ikke mindst Hans Ahlmann, der var førstelærer ved pigeskolen og meget tyskorienteret, var genstand for de danske

drenges drillerier. Man var i Slesvig klar over situationen, og Sønderborg fik i flere år fremfor nogen anden nordslesvigsk by med korte mellemrum revision fra regeringen i Slesvig.

Klassekvotienten var meget høj. I 1872 var der i hver af de laveste klasser over 80 børn, i de øverste klasser over 60 børn i hver klasse.

Ved siden af de almindelige almueskoler var der en friskole, en halvdagsskole, hvor drenge og piger skiftevis blev undervist. Her gik børn fra socialt dårligt stillede hjem. Skolen blev nedlagt i 1874 med den motivering, at der ikke længere var arbejde til drengene på de skolefrie dage!

Efter 1878 blev dansk valgfrit fag i øverste klasse, men dansktimerne blev foreløbig ikke strøget.

Børnetallet steg i takt med byens udvikling. Den nye drengeskole på Kongevejen blev bygget i årene 1906-07; den havde gymnastiksal og brusebad. I 1910 nåede børnetallet op på 1123, og ved folkeskolen var ansat 21 lærere og lærerinder[25].

Tønder. Efter en afstemning, der gav et overvejende flertal for indførelse af tysk skolesprog, blev dette allerede den 30. april 1864 forordnet indført ved byens offentlige skoler. De danske lærere blev suspenderet og forlod byen; kun Vilh. Hagerup fortsatte som privatlærer.

Ifølge regulativet for Tønder seminarium fra 1829 var Vajsenhusskolen i Tønder den skole, i hvilken seminaristerne afholdt deres praktiske øvelser. I årene op til 1864 fandt øvelser imidlertid sted på seminariet. Skolen havde kun to klasser: elementarklassen og mellemklassen. På foranledning af provst Valentiner blev vajsenhusskolen i 1864 overdraget seminariet som øvelsesskole under ledelse og tilsyn af seminariedirektionen, der indstillede lærerne til ansættelse. Allerede 15. juni 1864 blev elementarlærer Christian Jensen Haue og lærer ved mellemklassen Wilhelm Hagerup afskediget. De blev afløst af henholdsvis Johann August Siemonsen og Emil Müller. I elementarklassen undervistes drenge og piger, i mellemklassen kun drenge, i elementarklassen op til 100 samtidigt. Fra vajsenhusskolen blev børnene efterhånden overført til byens skoler. Denne ordning varede indtil 1874. I 1868 blev lærer

Siemonsen afløst af Friedrich Wilhelm Jess, der allerede i 1870 forlod skolen. Hans efterfølger blev Hans Peter Michelsen. Lærer Müllers embede blev i 1873 overtaget af Christian Martensen.

Fra påske 1874 oprettede seminariet sin egen treklassede øvelsesskole for drenge.

For at give seminaristerne lejlighed til at lære den énklassede skole at kende, blev ved en i 1888 indgået overenskomst landsbyskolen i Emmerske, Tønder landsogn, i tiden fra 1. maj til 1. november stillet til rådighed for seminaristernes praktiktimer.

Tønder seminarium

Afståelsen af hertugdømmerne i 1867 skabte selvsagt en helt ny situation for seminariet i Tønder. Det var underlagt det i 1868 i Slesvig oprettede "Provinzial Schulkollegium für Schleswig-Holstein", og som preussisk seminarium var de såkaldte Stiehlske forordninger af 1854 gældende for dets drift. Deres tendens var ikke blot stagnation, men en hårdhændet tilbagegang i målsætningen for læreruddannelsen. Seminarierne skulle herefter indskrænke sig til at uddanne skolelærere til den énklassede landsbyskole, og alle fag, der ikke umiddelbart tjente dette formål, skulle fjernes fra seminariernes undervisningsplan.

At de Stiehlske forordninger kun fik ringe indflydelse på seminariets drift og arbejde i Tønder og dermed på de dimitterede lærere skyldes dets første forstander under preussisk styre, Niels Schmidt, født i Hoptrup 18. november 1826, død i Kiel 5. marts 1901. Da han ikke ville indordne sig under de preussiske direktiver, nedlagde han allerede i 1870 sit embede og blev sognepræst i Svenstrup på Als. Niels Schmidt var den eneste seminarieforstander, hjemmehørende i landsdelen. Alle de følgende i Tønder, Haderslev og Augustenborg hørte hjemme syd for Hamborg og var uden kendskab til grænselandets mentalitet, dets sproglige og nationale problemer. På de ledende poster var der brug for preussere, åbenbart ikke for slesvigere! Dermed være ikke sagt, at der ikke blandt forstanderne var dygtige pædagoger, men deres ledelse røber ofte deres hjemlands autoritære indstilling over for seminariets "Zöglinge", som de officielt blev kaldt. Også de unge piger under lærerindeuddannelse blev meget lidt galant kaldt for "Zöglinge", på dansk nærmest lærling, discipel, alumne.

En landsbyskole i 1870'erne. Degn Christian Nielsen Gammelgård og en ukendt præparand sammen med drengene (nederst) og pigerne (øverst) foran skolen ved Varnæs kirke. Bovrup-Varnæs sognearkiv.

Edsaflæggelsen i 1867

Den umiddelbare følge af hertugdømmernes indlemmelse i Preussen var kravet om embedsmændenes troskabsed til den preussiske konge. Hidtil var kun de få lærere, der var kongelig udnævnt, tjenestemænd; men i henhold til art. 23, afsnit 2 i den preussiske forfatning af 31. januar 1850 hørte alle ved den offentlige folkeskole provisorisk eller definitivt ansatte lærere til de såkaldte "Mittelbare Staatsdiener" med en statsembedsmands rettigheder og pligter.

Allerede den 22. januar 1867 udkom Forordning angående Embedsmændenes Edsaflæggelse i de med det preussiske Monarki forenede Landsdele:

> "Af de i umiddelbar eller middelbar statstjeneste stående embedsmænd, incl. de offentlige lærere, advokaterne, sagførerne og notarerne og det såvel af de for tiden i aktiv tjeneste stående som af midlertidig med vartepenge til disposition stillede og af de, der senere måtte blive ansatte, er tjenesteeden at aflægge Os i efterstående form:
>
> Jeg N. N. sværger til Gud den Almægtige og Alvidende, at jeg vil være Hans Kongelige Majestæt af Preussen, min allernådigste Herre, tro, huld og lydig, og at jeg efter bedste vidende og samvittighed nøje vil opfylde alle mig i embeds medfør påhvilende forpligtelser, så sandt hjælpe mig Gud.
>
> Givet i Berlin den 22. januar 1867.
>
> Wilhelm".

Som omtalt havde man indtil 1867 stort set ladet de nordslesvigske lærere uantastet i deres embeder. Nu følte man kravet om edsaflæggelse som en urimelighed, når man dog regnede med, at landsdelen i henhold til paragraf 5 om kort tid ville vende tilbage til

Danmark. Det faldt derfor naturligt, at man søgte om udsættelse på højeste sted. Man mødte imidlertid et kategorisk afslag.

I den aktuelle situation samlede interessen sig om rigsdagsvalget den 12. februar 1867, der af den dansksindede befolkning blev opfattet som generalprøve før den afstemning, man ventede. De danske stemmer samlede sig om Nic. Ahlmann og Hans Krüger, der begge blev valgt med et stemmetal, der tydeligt viste Slesvigs nationale stilling.

I 1. kreds enedes tyskerne om at opstille amtmand Kier i Haderslev som deres kandidat. I denne anledning rettede "Foreningen mod Nordslesvigs Afståelse" følgende henvendelse[26] til lærerne i Nordslesvig:

"Hr. skolelærer N. N.

Valgkommiteen beder Dem afgive Deres Stemme på Amtmand Kier i Haderslev og virke i dennes Valgs Interesse i Deres Kreds, hvilket selvfølgelig vil være gavnlig for Deres Stilling som Folkeskolelærer og behageligt for Dem selv.

Valgkommiteen"

Intet tyder på, at denne ret naive henvendelse gav det ønskede resultat.

Tilbage til kravet om lærernes edsaflæggelse.

Nogle lærere prøvede på at vinde tid, idet de lod sig konstituere i deres embede, da konstituerede lærere ikke skulle aflægge embedseden. Men fristen blev kun kort, for snart forlangte landråden, at man skulle træffe sit valg. Hårdest ramt blev nok de lærere - oftest ældre -, der nægtede at aflægge eden, men heller ikke ville forlade hjemstavnen og søge embede nordpå, hvad enten de troede på landsdelens snarlige genforening efter den lovede afstemning, eller de følte kravet om at tjene danskhedens sag i Nordslesvig. Fra Danmark fik de kun en meget lille pension, ikke nok til at klare de mest beskedne krav til en families underhold. Dertil kom, at det efterhånden, som årene gik, blev meget vanskeligt for disse lærere at få et embede nordpå, selv ikke af de ringest lønnede. For disse brave mænd blev det en personlig tragedie.

Herom vidner bl.a. et brev, dateret 15. november 1871 fra lærer og degn Jens Andreas Kloster i Skodborg til Peder Skau, Bukshave. Han havde nægtet at aflægge eden, blev afskediget, men

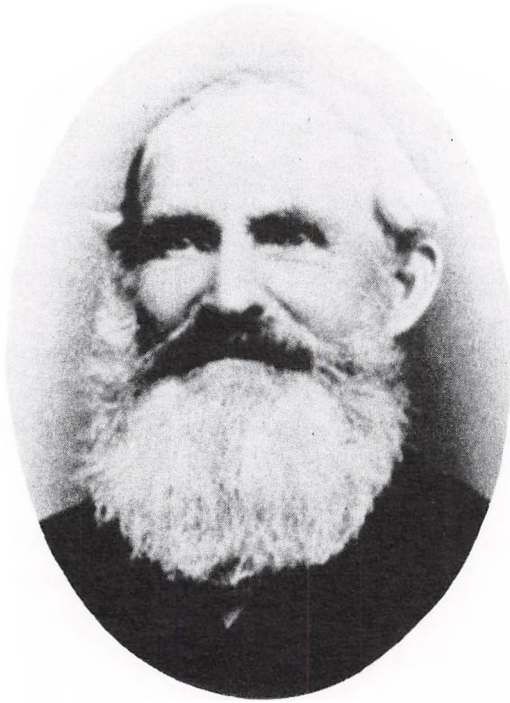

Jens Andreas Kloster (1820-1900) nægtede som lærer og degn i Skodborg at aflægge eden i 1867, blev afskediget og levede siden som bogholder ved Frøs Herreds Sparekasse. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

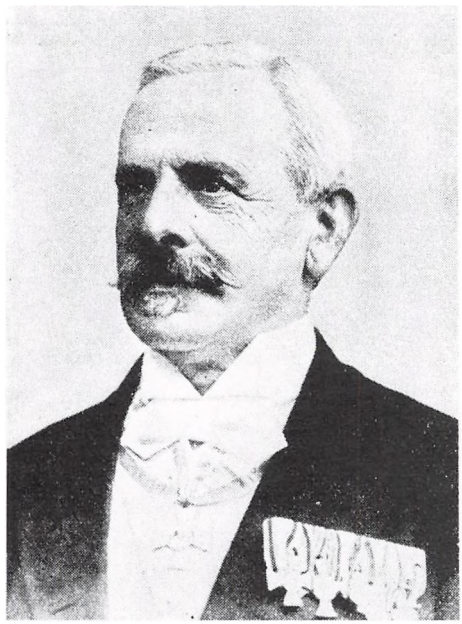

To centrale skikkelser bag sprogforordningen af 1888.
Til venstre generalsuperintendent Kaftan, til højre overpræsident von Steinmann.

søgte ikke straks nordpå. Den understøttelse på 300 rigsdaler årligt, som den kongelige finanskasse udbetalte ham, var ganske utilstrækkelig til at holde nøden fra døren. De sidste reserver var opbrugt; fattigdom truede. Skuffet og bitter så Kloster, der på dette tidspunkt var 51 år gammel, ingen udvej til at klare dagen og vejen. Ved gode venners hjælp blev han omsider ansat som bogholder ved Frøs Herreds Sparekasse[27].

Det er tydeligt, at spørgsmålet om edsaflæggelse for mange lærere var en hård psykisk belastning, og det har kostet dem lange og tunge overvejelser, før de nåede til en beslutning. Nordslesvig mistede i perioden 1864–68 ikke færre end 98 lærere; heraf søgte 61 nordpå, medens 16 overgik til andet erhverv i landsdelen. Imidlertid var Nordslesvig trods dette tab i 1868 tilstrækkeligt forsynet med lærere, der var dimitteret fra danske seminarier, til at dække behovet.

Samtidens dom

For den enkelte lærer stod valget mellem et ja eller et nej. Det sidste betød omgående afskedigelse. At man i samtiden betragtede spørgsmålet om edsaflæggelse højst forskelligt, vidner nedenstående udtalelser om.

Den tidligere biskop Jørgen Hansen, efter 1864 sognepræst i Egen, skrev om embedseden[28]:
"Jeg har gjort opmærksom på det skæve ved alle løvteeder, idet ingen er i stand til at overtage en forpligtelse med hensyn til en handling, som ikke foreligger, da det er umuligt at forudse, hvilke hindringer grundede i moralen, den borgerlige lov eller den ydre natur, der kunne gøre handlingen umulig. Enhver løvteed bliver derfor i virkelighed et løvte om et sindelag, som ingen menneskelig dommer kan bedømme. En ed pålægger mig ikke nogen ny forpligtelse, som jeg ikke tilforn havde. Er der nogen, som af embedsmændenes bortgang har fordel, så er det fjenden, der derved i reglen erholder lejlighed til at anbringe en mand, der bedre virker i hans ånd".

Hos Jensenius Johansen, præst ved St. Hans Hospital i Haderslev og skolebestyrer ved den danske realskole indtil 1870 hed det[29]:
"Dertil kom, at de fleste, der i de danske blade udtalte sig om denne sag uden nøjere at kende til eller undersøge forholdene, gik

ud fra, at enhver der aflagde denne ed, derved forpligtede sig til at være kongen af Preussens villige redskab til at undertrykke danskheden i Slesvig og til at modvirke den loyale udførelse af Pragfredens artikel fem, så at en dansk mand, der aflagde den, nødvendigvis enten måtte svigte den troskab, han skyldte sit folk og fædreland eller misligholde sin embedsed... Jo mere jeg imidlertid overvejer sagen, desto mere bliver det mig indlysende, at i hvor høj grad det end var min personlige følelse imod at aflægge embedsed til kongen af Preussen, så burde jeg gøre det, hvis jeg kunne aflægge den med god samvittighed... Det er jo nemlig således med et personligt samvittighedsspørgsmål, at den ene kan være forpligtet til at gøre, hvad den anden er forpligtet til at lade være".

Hans Kau, præst i Gadbjerg-Lindeballe 1891-1923, skrev 1908 i Fra Kampen mellem dansk og tysk:

"Hos befolkningen var der så at sige kun én mening: Ingen som helst edsaflæggelse til preusserne! Sagen var egentlig den, at man var naiv nok til at tro, at man på den måde kunne tvinge preusserne i den yderste forlegenhed og således fremtvinge Par. 5's opfyldelse.

Hvordan ville de få embederne besat? udtalte min fader, og han vedblev hele sit liv at være af den anskuelse, at hvis blot alle danske embedsmænd i 1867 havde nægtet eden, så havde vi for længe siden været danske igen... Lærerne var vel næsten alle indfødte slesvigere og har rimeligvis opfattet situationen som min onkel, læreren i min fødeby (Niels Peter Friis 1823-86), der med hensyn til dette spørgsmål udtalte: "Jeg har som indfødt slesviger altid følt det som min pligt at blive på min post[30]".

Vilhelm Beck lod i Indre Missions Tidende edsaflæggerne kort og godt vide: "Vi kan ikke samarbejde med mænd, som har aflagt ed til kongen af Preussen".

Marie Boesen skriver i "Københoved Bysamfund":
"Det grundtvigske parti så på en ed som en hjertesag; den danske skolelærer, som har lovet at tjene kejseren (skal være kongen) tro, har med det samme lovet at myrde den danske folkeånd i børnenes hjerte".

Så forskelligt så man i samtiden på dette alvorlige og vanske-

lige spørgsmål. I de nordlige og navnlig i de vestlige egne af Nordslesvig var stemningen for edsnægtelse, og befolkningen så med stor mistillid på edsaflæggerne, som man beskyldte for at gå på akkord med uretten. På østkysten, navnlig på Als, aflagde de fleste embedsmænd, herunder lærerne, eden, uden tvivl stærkt påvirket af biskop Jørgen Hansen, der selv gjorde det. Det var ikke sidste gang, vi ser vestslesvigerne stejlt holde på retsstandpunktet, medens østslesvigerne ser mere opportunistisk - praktisk på sagen.

Eftertidens dom

Samtidens dom var ikke blid. Hvornår er den det, når det angår et samvittighedsspørgsmål, man ikke selv er part i? Men en række mænd med indgående kendskab til nordslesvigske skoleforhold har sidenhen ydet de gamle lærere og degne oprejsning og anerkendelse:

C. H. Friis, sognefoged, Løgumgård:

"Fra den danske tid sad der dengang en række ældre lærere rundt om i landsbyskolerne, og de har i en række år været et bolværk mod fortyskningen... Vi må vist være dem taknemmelige, fordi de holdt så længe ud, skønt det kunne være drøjt nok for dem, særlig når de i deres sommerferie skulle sidde på skolebænk nede i Segeberg for at lære tysk[31]".

Hans Kau:

"Det var en lykke for danskheden i Nordslesvig, at de gamle lærere fra den danske tid blev siddende; thi de blev både med og uden deres vilje en hemsko for tyskens fremskridt i skolen gennem mange år. Havde en fortyskningsdygtig lærerstand straks været for hånden, ville man længe før have drevet modersmålet ud af skolen. Nu blev man nødt til at gå frem med lempe[32]".

H. P. Sørensen:

"Det er blevet sagt, at den danske skole var den bedste gave til Sønderjylland. Men vi bør ikke glemme de mange gode danske lærere, der har virket i Gram sogn under udlændighedstiden. Under meget vanskelige kår har de alligevel ofte formået at nedlægge mangt et spiredygtigt frøkorn i de unges sind[33].

M. Mackeprang:

"Langt større betydning havde det dog, at flertallet af lærerne trods alt blev siddende, hvad enten nu grunden skyldtes frygten for det daglige brød eller var af mere ideel natur, som når en lærer i Røddingegnen ud fra samme tankegang som biskop Hansen erklærede: "Jeg har som indfødt slesviger altid følt det som min pligt at blive på min post". I modsætning til præsterne var det overvejende flertal af lærerne slesvigere, og de stod befolkningen nær; og eftertiden skylder disse mænd tak for deres medvirken til, at det første slægtled, der voksede op under fremmedherredømmet, fik en dansksindet undervisning[34]".

Nicolai Svendsen:

"Læreren i anden klasse hed Jens Andersen Jensen. I halvfjerserne besøgte han Tønder seminariums danske afdeling, hvor eleverne så godt som alle var dansksindede... Min gamle lærer og ven Jens Andersen Jensen blev en typisk repræsentant for den gruppe, der trods de strenge kår holdt ud i skolens tjeneste, skønt han var kernedansk i hele sin åndsindstilling over for datidens livsytringer. Han levede således en dobbelttilværelse, der måtte tynge hårdt på hans sind... På den anden side må det ikke glemmes, at en anden i denne stilling kunne have gjort fortræd ved at gå fortyskningens ærinde både inden for og uden for skolen[35]".

Hans Lund:

"En del steder blev der i den danske befolkning set med mistillid på de lærere, der blev i deres stillinger. Senere har man erkendt, at de ved deres forbliven sinkede skolens fortyskning gennem mange år. Havde en fortyskningsdygtig lærerstand straks været for hånden, ville man længe før have drevet modersmålet ud af skolen[36]".

Skolefolkenes og historikernes bedømmelse af de første hold af nordslesvigske lærere, der i 1867 måtte aflægge eden, overrasker ikke. I de første 25 år under preussisk styre var 90 % af ene- og førstelærerne i Nordslesvig uddannet på kongerigske seminarier. Det har selvsagt ikke kunnet undgå at præge deres undervisning. De var i deres virke ikke blevet stillet over for kravet om tysk undervisningssprog i mere end halvdelen af timerne og havde således gode forudsætninger og muligheder for at lade

det danske sprog beholde en fremtrædende plads i skolen. Når det danske stemmetal i disse år viser en vigende tendens, skyldtes det, at de unge landmandssønner i stort tal unddrog sig preussisk militærtjeneste ved at udvandre.

Forsøg på skolens fortyskning 1871-72

Der var i 1860'erne ikke sket større forandringer i landsbyskolernes forhold. En indberetning fra regeringen til ministeren af 9. november 1867 angående indførelse af tysk undervisning i de nordslesvigske skoler oplyser om Haderslev provsti:
"Tysk undervisning gives i henhold til den øverste civilmyndigheds reskript af 22. december 1864 obligatorisk i 5 skoler med 5-6 ugentlige timer; tysk privatundervisning i 26 skoler med 3-6 ugentlige timer; i provstiets øvrige skoler bliver der ikke givet tysk undervisning"[37].

Men allerede i 1870 havde det preussiske ministerium drøftet planer om at indføre tysk som undervisningssprog i den nordslesvigske folkeskole i samme omfang som i de polske distrikter i Vestpreussen og Posen. Denne plan mødte modstand hos Bismarck, der rådede til et langsommere tempo.

I 1871 forberedte en kommission indførelse af tysk som undervisningsgenstand i Nordslesvig. Alene rygterne herom fremkaldte en række protester fra interessenterne. Man så heri et vidnesbyrd om, at Preussen øjensynligt ikke tænkte på en grænseforandring efter en afstemning, men at man startede det første forsøg på en fortyskning af skolen.

Man udformede en sprogadresse til det preussiske ministerium med andragende om bortfald af yderligere tysktimer. Den blev underskrevet af "de af Befolkningen i Nordslesvig til forskellige Tillidshverv valgte Mænd", men fik alene på grund af dens sene fremkomst ingen indflydelse på skoleinstruksen af 28. august 1871. Tysk indførtes som obligat undervisningsfag i alle nordslesvigske skoler, dog ikke i de første to skoleår. Men fra det tredie skoleår skulle også børnene i landsbyskolerne have seks timers

tyskundervisning, og disse kunne, hvis forældrene fremsatte ønske herom, udvides til 8 eller 10 timer.

I en kundgørelse[38] af 4. september 1871 fastslog regeringen: "Denne foranstaltning står ikke i nogen sammenhæng med de pågældendes nationalitet eller modersmål, og det obligatoriske i samme indskrænker sig derfor til, at det tyske sprog i folkeskolen behandles som undervisningsgenstand. Indførelse af tysk sprog som egentlig undervisningssprog sker nu som før kun efter vedkommende skoleinteressenters udtrykkelige ønsker".

Hvis dette var sagt for at dulme gemytterne, så opnåede man ikke det ønskede. Tværtimod medførte denne i og for sig ret mådeholdne instruks talrige protester fra forældrekredse, der på forskellig måde - navnlig ved at nægte at betale de tyske skolebøger - søgte at hindre dens gennemførelse, dog uden resultat. For resten blev kravene ikke overalt ført ud i livet, simpelthen fordi en stor del af lærerstanden ikke var i stand til at undervise fyldestgørende i faget. Dette var realiteten på trods af, at overpræsident von Steinmann i en skrivelse af 11. april 1871 havde meddelt, at han havde truffet den anordning for fremtiden kun at ansætte lærere ved de nordslesvigske skoler, der var det tyske sprog mægtige.

Lærernes ringe kendskab til tysk i 1870'erne

Regeringen kunne på dette tidspunkt i landdistrikterne højst disponere over nogle ledige andenlærerembeder her og der. I langt de fleste embeder - og navnlig i ene- og førstelærerembederne - sad der danskuddannede lærere, og kaldsretten lå stadig hos kirkevisitatorerne, d.v.s. landråden og kirkeprovsten. Endnu i 1871 er bestallingen af hidtilværende skolelærer i Roost, Hans Jørgensen, som distriktsskolelærer i Havervad-Åbølling skoledistrikt udstedt af "Hans Kongelige Majestæts Landråd for Haderslev Kreds von Rosen og af Carl Eduard Müller, Provst for Tørninglen Provsti og Hovedpræst ved Sct. Marie Kirke i Haderslev By".

På Tønder seminarium mente man samme år at måtte se bort fra at lade dimittenderne fra den danske afdeling ved den afsluttende eksamen give en praktikprøve på tysk. Dette forhold blev tiltrådt af Königlich Preussisches Schulkollegium für Schleswig-Holstein

den 21. december 1871. For resten fremgår det klart, at man i regeringskredse i Slesvig var klar over, at nordslesvigske læreres kendskab til det tyske sprog var meget beskedent. En anordning af 14. august 1872 til de nordslesvigske skolemyndigheder afstikker følgende retningskrav:
"Det gælder ikke blot om, at lærerne lever sig mere og mere ind i det tyske sprog. De må gøre sig megen umage méd at tilegne sig en lydret udtale for at blive egnet til fra begyndelsen af ved hjælp af abc-en at bibringe børnene en rigtig udtale og betoning af det tyske sprog. Dette er navnlig vigtigt, fordi den ejendommelige udtale af dansk let fører til, at enkelte lyde og stavelser bliver slugt. Det er meget ønskeligt, at sognepræsterne på dette område hjælpsomt og vejledende bistår de uøvede lærere[39]".

Og få måneder senere sender regeringen til skolemyndighederne i Nordslesvig anordningen af 25. november 1872[40]:
"Ved seminarierne (Tønder og Segeberg) er der afholdt tyske undervisningskurser, men på grund af den korte tid, der har været til rådighed, og det begrænsede antal deltagere har de langt fra været i stand til at råde bod på den trang, der er til stede. Vi appellerer til sognepræsternes interesse og beredvillighed, når det gælder at fremme kendskabet til det tyske sprog hos de lærere, der er ansatte i deres tilsynskreds. Man udtaler ønsket om, at samtlige pågældende præster vil være villige til så hyppigt og så regelmæssigt som muligt at holde kursoriske lektioner i tysk, herunder afsnit af den tyske abc, læsebogen, Bibelen og enkelte klassiske værker".

Hvorvidt denne appel til de nordslesvigske præster virkelig har givet påviselige resultater, er det vanskeligt at bedømme, dog synes udsigterne hertil ikke at have været de bedste.

Den tosprogede skole 1878

I 1870'erne havde der i det i 1871 nyskabte tyske rige udviklet sig en krise, idet polakker, welfer (hannoveransk separatistparti), elsasser og danske var i færd med at finde sammen med det formål at hævde deres egen nationale egenart. Som et politisk modtræk kom i 1872 og 1873 en række sprogforordninger for provinserne Schlesien, Øst- og Vestpreussen og Posen, der på en ret hårdhændet måde trængte det polske sprog ud af folkeskolen og med få undtagelser indførte tysk som undervisningssprog i disse egne med betydelige polske mindretal. Det lå da nært også at kræve noget lignende for den danske befolkning i Nordslesvig.

Den tyske presse i landsdelen forberedte det næste fremstød på skolens område med hårde angreb på lærerne og på Tønder seminarium. I "Dannevirke" af 24. januar 1874 refereres "Flensburger norddeutsche Zeitung"s påstand om, at en stor mængde, endog flertallet af de nordslesvigske lærere nærer danske sympatier og stemmer på Krüger. Man henstiller til regeringen at gennemføre en reform, så mangt et lærerembede forsynes med en ny lærer. At Tønder seminarium er delt i to afdelinger må betegnes som forfejlet alene af den grund, at det derved "bliver en naturlig planteskole for danskheden".

Endelig skal nævnes en artikel i det i Haderslev udgivne tyske blad "Grenzbote" af 28. december 1876. "Vor høje regering har ladet de dansksindede nordslesvigske lærere tildele en skarp advarsel om ved forefaldende politiske valg fremtidigt ikke at stemme på det danske parti. Vi har længe i stilhed undret os over, at de dansksindedes læreres optræden ved at stemme på Krüger etc. har kunnet gå upåtalt hen... Tror de herrer dansksindede lærere at måtte give deres danske følelser luft, så har det hidtil været en forfejlet måde at gøre det på ved at stemme på Krüger. Skal

de absolut have luft, så lad dem kvittere deres embeder og vandre til Danmark. Det ville være mandigt og ærligt".

Hvorvidt den omtalte skarpe advarsel er fremsat officielt, er nok tvivlsomt, men tonen i det tyske blad er ikke til at tage fejl af.

Det var næppe tilfældigt, at den, der tog initiativet til en skærpelse af sprogpolitiken i Nordslesvig, var regeringspræsident Karl Hermann von Bitter, født 1812 i Brandenburg, fra 1869-72 overregeringsråd i Posen, regeringspræsident i Slesvig-Holsten 1872-76. Han var modstander af enhver indrømmelse i retning af, at den hjemlige befolkning skulle have medbestemmelsesret i spørgsmålet om skolesproget, og havde ingen forståelse for, at enhver tvang på dette område ville øge spændingen i grænselandet. De nordslesvigske landråder - svarende til amtmænd - frarådede på dette tidspunkt en ophævelse af dansk undervisningssprog på grund af den forventede stærke reaktion, et sådant skridt givetvis ville fremkalde. Imidlertid fik kredsskoleinspektør Johannes Petersen i Åbenrå til opgave at udarbejde et udkast til en instruktion i den af regeringspræsidenten ønskede retning.

Nu var Johannes Petersen særdeles fortrolig med nordslesvigske skoleforhold. Han var dimitteret fra Skårup seminarium med udmærkelse, havde været seminarielærer ved den danske afdeling i Tønder 1865-76, hvor hans store kendskab til nordisk litteratur havde været højt skattet. I 1876 blev han kaldet til kredsskoleinspektør i Åbenrå. I 1870'erne havde han på regeringens opfordring foretaget flere inspektionsrejser til landsbyskoler i Nordslesvig og havde herunder fremsendt temmelig mistrøstige indberetninger om tyskundervisningens ringe niveau og lærernes mangelfulde kendskab til sproget. Faget måtte nødvendigvis have tildelt flere timer, og den tosprogede skole måtte regnes for en acceptabel løsning.

I et responsum af 11. november 1876[41] foreslår han en nyordning med 16 danske og 14 tyske ugentlige timer. Men han gør det klart, at en pludselig almindelig overgang til tysk undervisningssprog - alene med undtagelse af religion og nogle få danske sprogtimer - af pædagogiske grunde måtte frarådes. En sådan ordning ville virke skadeligt på skolens arbejde, navnlig på yngste trin. Man ville nemlig derved stille de til rådighed stående lærere over for en opgave, som de i øjeblikket aldeles ikke magtede, og han

tilføjede: "Hvad lærerne forser sig med, det må skolerne undgælde for".

Inden for regeringen var der langt fra enighed om nyordningen, og efter at akterne flere gange var vandret fra regeringen i Slesvig til den preussiske kultusminister Falk og tilbage, endte tovtrækningen med et kompromis, der ikke for helt så hårdt frem som forordningerne for de polsktalende områder, men som set med danske øjne måtte betragtes med alvor.

Instruks af 9. marts 1878 angående tyskundervisningen

Instruksen af 1878[42] skabte den tosprogede skole, og vi vil bringe et referat af dens bestemmelser:

I de nordslesvigske skoler er tyskundervisningen obligatorisk for samtlige elever.

For undervisningen i det tyske sprog gælder følgende timetal: På yngste hold (Unterstufe) seks halve timer anskuelses- og taleøvelser, på mellemste hold (Mittelstufe) tre timer læsning, to timer anskuelses- og taleøvelser, en time skrivning, en time sang, i alt syv timer, på ældste hold (Oberstufe) tre timer læsning, to timer skrivning, en time grammatik, en time sang, i alt syv timer. Desuden er tysk undervisningssprog i følgende timer: På mellemste hold to timer hjemstavnslære og en time hovedregning, på ældste hold to timer geografi, to timer historie og en time hovedregning og i gymnastiktimerne for drenge. På yngste og mellemste hold kan, når det for forståelsens skyld viser sig nødvendigt, det danske sprog tages til hjælp. Til tyskundervisningen skal egnede billeder som de af Wilke, af Winkelmann eller af Schulz være til stede i alle skoler.

Til den første læseundervisning skal hvert barn være i besiddelse af den tyske fibel, abc, og den første læsebog af K. F. Th. Schneider, på ældste hold af "Kinderfreund" af Schneider eller af læsebogen af Keck og Johannsen i en udgave efter 1871, til undervisningen i sang "Gesangbuch für die evangelischen Schulen Schleswig-Holsteins". Sidstnævnete bog fandtes så sent som i 1914 hverken hos læreren eller hos børnene ved adskillige nordslesvigske landsbyskoler.

Instruksens paragraf 6 var en løfteparagraf, der gav beføjelse til "frivilligt" at gå videre:
"At indføre tysk som undervisningssprog for samtlige fag - eventuelt med undtagelse af religion - kan for enkelte skoler af regeringen blive tilladt efter andragende af et flertal af skoleinteressenter og efter andragende af regeringen blive påbudt af overpræsidenten". Denne sidste passus ses kun anvendt i et enkelt tilfælde (Rørkær i Tønder amt), hvor regeringen måtte godkende landrådens egenrådige dispositioner, for at embedsmanden ikke skulle tabe ansigt[43].

Med disse regler var den tosprogede skole skabt. Tysk var ikke længere kun et undervisningsfag, men blevet undervisningssprog i op imod halvdelen af timerne. Utvivlsomt bød den tosprogede skole tyskheden visse chancer. Meget afhang af de stedlige forhold.

Nicolai Svendsen fortæller ud fra sine egne oplevelser i Skærbæk treklassede skole særdeles levende om sin skolegang: "Undervisningen vår tosproget og forlængst omdannet efter preussisk mønster. Dermed var dens opgave givet, nemlig så at sige ved et bestemt ritual at bringe det næste slægtled, altså os, ind under det tyske riges udvikling... Når vi kom i skole, blev vi først præsenteret for en dansk "Billed ABC" og "Læsebog for Småbørn", udgivet af et par dansksindede lærere og trykt i Flensborg. Samtidig fik vi tilhold om at købe en tysk "Fibel", hvis forfatter var selve den ledende skolemand hos regeringen i Slesvig, Geheimer Regierungsrat und Schulrat Dr. Schneider. Kom vi efter to års forløb ind i anden klasse, fik vi to nye bøger, en tysk "Kinderfreund", der ligesom begynderbogen var udgivet af Dr. Schneider, medens den danske "Læsebog for Over- og Mellemklasserne i Slesvigs danske Skoler" med stor forståelse og hensyntagen til de rådende forhold var udarbejdet og udgivet af de to slesvigske lærere B. N. Juhl og D. A. Noisen.

Bogen indeholdt et ret afvekslende stof fra alle skolens fagområder, endog af dansk digtning. Vi lærte forfattere som Kingo, Brorson, Blicher, Ingemann, Grundtvig, H. C. Andersen, Hostrup og Bjørnson at kende, men modtog ellers aldrig nogen oplysning om dem eller deres betydning. Denne læsebog har utvivlsomt været til stor nytte for datidens nordslesvigske skoleelever[45]".

Den tosprogede skole gav de tyske myndigheder gunstige muligheder for i al stilhed at favorisere det tyske sprog, således at der i en række af skolerne undervistes i flere tysktimer end forordningen af 1878 påbød. Man må ikke glemme, at adskillige hjem med henblik på børnenes fremtid regnede det for en fordel, ja, for en bydende nødvendighed, at de unge blev fortrolige med det tyske sprog svarende til de krav, som deres videre uddannelse på forskellige områder stillede. Hertil kom, at det i visse kredse, ikke mindst blandt storbønder, blev anset for fornemt og fint at lade børnene få en udvidet undervisning i tysk. Det skete navnlig efterhånden, som de oprindelig slesvig-holstensk indstillede gled over til at acceptere det rigstyske. Resultatet var det for danskheden nedslående, at de fleste skoler i den sydlige del af Tønder Nørreamt og Åbenrå amt i løbet af 1880'erne blev fortysket på nær religionsundervisningen og to danske sprogtimer.

Når man erindrer det stærke røre, som de forholdsvis måde-holdne bestemmelser i skoleinstruksen af 1871 havde vakt, må det forbavse, at stemningen over for dens dog langt farligere efterfølger var ret passiv. Der sporedes på dette tidspunkt en modløshed i de danske rækker. De mange unge, der var udvandret for at undgå den preussiske soldatertjeneste, havde efterladt de gamle, der trængte til afløsere, og havde tappet landsdelen for store kapitaler. Også pressen var blevet tam, efter at H. R. Hjort-Lorenzen i 1877 måtte flytte nordpå. Danskerne havde lidt store tab, hvad tallene fra valgene tydeligt bekræftede. På landet savnede man navnlig lederemner, der kunne aktivisere befolkningen til national samling.

H. P. Hanssen, Nørremølle, fulgte udviklingen på skolens område, navnlig vestpå i den såkaldte "truede firkant" med bekymring. I "Højskolebladet" råbte han i 1887 vagt i gevær i en artikel "Vor stilling i Mellemslesvig":

"På Tønder-Løgumkloster egnen beder by efter by næsten enstemmigt om at indføre udelukkende tysk skolesprog, og hver gang en kommune får opfyldt sit ønske, er det en spore for den næste til at gøre skridt i samme retning... Det tyske skolesprog i egnen nord for afstemningslinjen af 1867 er målestok for nationalitetsfølelsens styrke, fordi det er indført, hvor et flertal af skoleinter-

essenter har udtalt ønske herom i en petition til regeringen ... I kulturkampen har tyskerne haft overtaget, så langt historien går tilbage, og det er hovedgrunden til vore tab. Men nu har vi overtaget, og det styrker vor stilling umådeligt. De åndelige strømninger, der spores i den dansktalende del af Sønderjylland, kommer nordfra. Men befolkningen nord for Flensborg-Tønder linien er "åndelig umyndige". Vi må se den nøgne sandhed i øjnene og her kræves bydende sammenslutning indadtil og agitation udadtil, for nationalitetsfølelsen vækkes ofte først, når nationaliteten angribes". Denne afhandling vakte megen opmærksomhed på grund af dens pessimistiske tone.

Liederheft für preussische Schulen

I 1884 indførtes i alle nordslesvigske skoler "Liederheft für preussische Schulen". Efter sigende skete det på initiativ af Dr. Kaftan, der under en rejse i Danmark havde konstateret, at man i danske skolekredse og da navnlig i efter- og højskolekredse i udstrakt grad og med godt udbytte gjorde brug af fællessangen. Der er næppe tvivl om, at de kønne tyske sange og yndede melodier havde gode betingelser for at blive flittigt brugt og også værdsat i de tosprogede skoler. At der så med vold og magt skulle medtages en række nationalt udfordrende sange, er et talende bevis på den preussiske administrations mangel på psykologisk sans. I denne forbindelse skal nævnes sange som "Heil dir im Siegerkranz", "Deutschland, Deutschland über alles", "Ich bin ein Preusse" og "Schleswig-Holstein meerumschlungen", der ikke blot skulle synges, men læres udenad og fremsiges. Sangen "Ich bin ein Preusse" havde oprindelig kun fem vers, men så føjede regeringsskoleråd Schneider et sjette vers til, der på en meget udfordrende måde lod nordslesvigerne - altså også børn fra danske hjem - bekræfte deres ubrydelige forbundethed med preusservældet. At adskillige lærere foretrak at lade som ingenting, når der fandtes elever, der sang "Ich bin kein Preusse, will kein Preusse sein", er en velkendt foreteelse. Liederheftets fremkomst vakte selvsagt røre i danske hjem, og reaktionen udeblev ikke. I løbet af få dage blev en adresse til kultusministeren om ophævelse af skoleinstruksen af 1878 underskrevet af omkring 8500 indsendere, inden politiet

nåede at beslaglægge flere hundrede underskrifter på Als. En ny adresse blev i 1885 overrakt ministeren under et besøg i Nordslesvig. Den danske aktivitet blev i Berlin betragtet som en udfordring, der måtte imødegås[46].

Anordninger om brugen af det tyske sprog

Udviklingen på skolens område fulgte man åbenbart i Berlin med en ikke ringe opmærksomhed. Overregeringsråd Dr. Schneider fra kultusministeriet ville i 1887, altså ni år efter, at den tosprogede skole var indført, personlig overbevise sig om forholdene. Han besøgte en række vestslesvigske landsbyskoler; resultatet har åbenbart ikke været tilfredsstillende. Kredsskoleinspektør Johs. Petersen i Åbenrå modtog følgende skrivelse, dateret 8. oktober 1887[47]:

"Det har ved revision af utraqvistiske (to-sprogede) skoler under hr. Geheime Ober-Regierungsrat Dr. Schneiders besøg af et antal skoler i distrikt Tønder II vist sig, at eleverne for de flestes vedkommende savner den fornødne færdighed i ubesværet at udtrykke sig om dagliglivets foreteelser på tysk. Årsagen hertil kan kun søges i den omstændighed, at det tyske sprog i omtalte område ikke bliver tilstrækkeligt benyttet under taleøvelser med eleverne og deri, at det tyske sprog i lærernes samkvem med eleverne i frikvarteret og lignende ikke får den plads, der retteligt tilkommer det. Vi benytter lejligheden til at anmode Deres velbårenhed om at instruere lokalinspektørerne og lærerne ved de Dem underlagte skoler om uafbrudt at yde fremme af tyskheden deres fulde opmærksomhed og navnlig at kræve af lærerne, at al samtale mellem lærer og elev i og ved skolen fortrinsvis foregår på tysk".

H. P. Hanssen[48] var også klar over, at nordslesvigske børn i 1887 ikke var i stand til blot med nogenlunde lethed at udtale sig om tildragelser fra det daglige liv:

"Trods den tyske skole vil i næste slægt dansk være hjemmets sprog. Børnene har på legepladsen, i stald og lade, i mark og skov, på gaden og ved havnen brug for hundrede af ord, som de aldrig har hørt fra læreren. Tyskerne har givet skolemestrene æren for deres store sejre og har opfundet slagordet: Den, der har skolen, har fremtiden! Men vi danske siger med større sandhed: Hvor ungdommen er, der er fremtiden!"

Sprogforordningen af 18. december 1888

Man kan ikke beskæftige sig med dette emne uden at møde generalsuperintendent Theodor Kaftan, en central skikkelse ikke blot i den nordslesvigske kirkehistorie, men også inden for den nordslesvigske folkeskoles historie.

Som skoleråd så Kaftan det som sin opgave at fremme fortyskningen af den nordslesvigske skole mest muligt. Det kunne derfor kun fylde ham med tilfredsstillelse at se tyskundervisningen så sagteligt vandre nordpå derude på Tønder-Løgumkloster egnen. For adskillige gik det for langsomt, men for Kaftan, der kendte den nordslesvigske mentalitet tilstrækkeligt til at vide, at man med tvang ovenfra kun opnåede det modsatte af det tilsigtede, syntes udviklingen lovende, hvis bare den fik lov til at foregå uden drastiske indgreb, med andre ord i ro. Men det var netop, hvad den ikke fik lov til.

Generalsuperintendenten var i den sidste fase af forhandlingerne om en ny sprogordning for Nordslesvig ikke blevet rådspurgt eller orienteret. En decemberdag i 1888 lå pludselig på hans bord "Amtsblatt der königlichen Regierung zu Schleswig" med den famøse "Anweisung für den Unterricht in den nordschleswigschen Volksschulen", den mest omstridte begivenhed i Nordslesvigs skolehistorie, underskrevet den 18. december 1888 af overpræsident von Steinmann.

Sprogforordningen af 1888

Par. 1. Undervisningssproget i alle almueskoler er i alle lærefag tysk med undtagelse af religionsundervisningen; dog kan lærerne i det første skoleår, for så vidt og så længe, det er fornødent, be-

nytte dansk til at føre sådanne børn ind i det tyske sprog, som ved indtræden i skolen endnu er fuldstændig ukyndige deri.

Par. 2. I sogne med dansk kirkesprog meddeles religionsundervisningen i almueskolen i medfør af forskrifterne under par. 3 på dansk, for så vidt det tyske sprog ikke allerede nu er kommet til anvendelse ved religionsundervisningen. Også i fremtiden kan der, hvor ønsket herom fremkommer, i selve kommunen af regeringen efter forholdenes stilling gives tilladelse til brugen af det tyske sprog ved religionsundervisningen.

Par. 3. I skoler med dansk religionsundervisning fastsættes tallet på de ugentlige religionstimer gennemgående med den bestemmelse, at de to timer, der derved kommer til, på det mellemste og øverste trin (i mellemste og øverste klasse) meddeles på tysk. Ved repeterundervisningen for de børn, der om sommeren er fritagne for at besøge almueskolen, meddeles to af de til religion og sang bestemte halvtimer henholdsvis på dansk og tysk.

Par. 4. Med hensyn til skolebøger og undervisningsmidler har det i det hele sit forblivende ved de hidtilværende anordninger. Undervisningen i bibelhistorie gives for fremtiden på nederste trin overalt i tilslutning til bibelske billeder. I sprogundervisningen på det nederste trin (i underklassen) anvendes de første måneder til taleøvelser under benyttelse af genstande og senere af billeder, og først fra den fjerde måned af gives der læseundervisning på grundlag af den tyske væg- og hånd-ABC under fortsættelse af taleøvelserne.

Regneundervisningen gives i nærmeste tilslutning til det indførte regnehæfte, og denne undervisning, i hvilken der til gavn for forståelsen i særlig grad trænges til en jævn og ligelig sproglig fremstilling, må i det første skoleår indskrænkes til talkredsen fra 1 - 20.

Par. 5. De kongelige skoleinspektører og lærerne har i samkvem med børnene at betjene sig af det tyske sprog og at agte på, at dette mere og mere sker i børnenes indbyrdes samkvem.

Par. 6. Denne anvisning træder i kraft med begyndelsen af sommerhalvåret 1889; imidlertid er regeringen bemyndiget til i enkelte tilfælde indtil videre at tillade undtagelser og at tilstede,

at dansk som undervisningssprog beholdes i det hidtilværende omfang.

Slesvig, den 18. december 1888.

von Steinmann
Overpræsident og virkelig geheimeråd.

Sprogforordningens tilblivelse

Den fremstilling, som dr. Kaftan i sine erindringer har givet angående forordningens tilblivelse, er blevet godtaget af de fleste danske historikere og nedfældet i de fleste danske værker, der beskæftiger sig med dette emne. Generalsuperintendenten mener med stor sikkerhed at kunne fastslå anledningen til, at det netop blev i december 1888, anvisningen så dagens lys. I efteråret 1888 fik påfaldende mange danske optanter efter ansøgning preussisk statsborgerskab, og det danske vælgerkorps blev tilsvarende forøget. Dette, mente Kaftan, skete næppe helt frivilligt. Det lå nær at søge en sammenhæng mellem det besøg ved det danske hof, som den unge kejser Wilhelm 2. lige havde aflagt, og hvor han muligvis havde lovet større imødekommenhed i optantspørgsmålet og lettere adgang for nordslesvigerne til at blive preussiske statsborgere. Som modtræk skulle så statsministeriet i Berlin have presset energisk på for at fremskynde fortyskningen af den nordslesvigske skole. Det lyder ikke helt overbevisende, og beviser i form af dokumenter savnes fremdeles. Men de hovedansvarlige for beslutningen, der altså skulle være affødt af en given politisk situation, var de to høje embedsmænd i Berlin: ministerialdirektør Kügler, det grønne bords mand, en ensporet bureaukrat, og geheimeråd dr. Schneider, hildet i skolemesteragtigt snæversyn. De fjernede modersmålet fra den nordslesvigske skole og strøg hovedkuls de foreslåede to danske sprogtimer. Til gengæld udvidede de religionsundervisningen med to tyske timer, to skæbnessvangre fejldispositioner, begge foretaget i modstrid med overpræsidentens, regeringens og generalsuperintendentens indstilling. Kaftans dom, som vi senere skal beskæftige os nærmere med, var uforbeholdent fordømmende.[49]

Man må imidlertid spørge, om hele hans fremstilling af sagernes forløb er i overensstemmelse med de historiske kendsgernin-

ger, eller dækker den bare over egen andel i forarbejdet, er det med andre ord et led i hans selvforsvar?

Professor Oswald Hauser har i bogen "Preussische Staatsräson und nationaler Gedanke[50]", 1960, givet en fyldig og på adskillige punkter fra Kaftan afvigende redegørelse, der bygger på ikke tidligere offentlig tilgængelige akter fra det slesvig-holstenske landsarkiv i Slesvig, og som medfører, at adskillige opfattelser synes at måtte revideres. Han dokumenterer for det første, at anvisningen ikke var affødt af en pludselig beslutning, men gennem fem års forarbejde blevet grundigt drøftet og overvejet, hvorved det viste sig, at de lavere embedsmænd var de mest pågående, medens f. eks. overpræsident v. Steinmann, der i 1879 havde afløst Scheel-Plessen, helst ville fare med lempe. For det andet, at hovedårsagen til at sprogsagen i Nordslesvig ikke kunne falde til ro med den tosprogede skole, var den nationale tankes dynamik, der på dette tidspunkt var voksende og ikke lod sig tæmme. Og for det tredie, at en aggressiv presse øvede et stærkt pres på regeringen i Slesvig, så denne ikke kunne fastholde sin tøvende holdning.

I juni 1884 beskæftigede "Vossische Zeitung", "Norddeutsche Allgemeine" og "Berliner Tageblatt" sig med de politiske demonstrationer efter slettelsen af paragraf 5 og navnlig med nordslesvigernes organiserede udflugter til Danmark. Man hævdede samstemmende, at regeringen måtte stramme tøjlerne; det måtte ikke blot være dens ret, men dens pligt. Over for dette udbredte pressefremstød reagerede kultusministeren i Berlin og bad overpræsidenten om forslag til imødegåelse af den danske agitation. Vi har her et overbevisende vidnesbyrd om den indflydelse, som den offentlige mening også dengang udøvede på den preussiske regering, som man almindeligvis opfatter som nærmest autoritær. På sin side afæskede overpræsidenten nu de fire landråder et responsum angående en nyordning af den nordslesvigske skole. Landråd von Tschirschnitz i Sønderborg gik ivrigt ind for med alle midler at fremme tyskheden og anså indførelse af tysk som eneste undervisningssprog for aldeles påkrævet til imødegåelse af den pågående danske agitation. Noget mere mådeholdent, men i princippet overensstemmende med sin kollega ytrede sig landråd Schreiber i Ha-

derslev, medens landråderne i Tønder og Åbenrå frarådede drastiske forholdsregler. Det samme standpunkt indtog kredsskoleinspektør C. A. Burgdorf, Tønder.

I forvejen havde dr. Kaftan som den i sagen kompetente regeringsråd den 6. august 1884 afgivet sit responsum, der netop med henblik på hans senere skarpe kritik er interessant. Han fastslår, at forordningen af 1878 ikke er tilstrækkelig effektiv, når det drejer sig om at lære nordslesvigske børn ordentlig tysk. Dette mål kan kun nås ved, at der i samtlige nordslesvigske skoler indføres tysk undervisningssprog med undtagelse af religionsundervisningen og nogle danske sprogtimer. Endnu mere udtalt træder hans holdning for dagen, når han i sine randbemærkninger til landråd von Tschirschnitz' betænkning erklærer sig i det væsentlige indforstået med betænkningens kompromisløse, intolerante og dansk-fjendtlige indhold og hævder, at "en ændring gennemført én gang for alle tider grundigt og varigt måtte anbefales". Danskernes reaktion ville hurtigt stilne af, mente han. Befolkningens ønsker var der ingen grund til at tage hensyn til; den fremherskende målsætning var den nationale omskoling gennem en bevidst sprogpolitik.

Imidlertid trak sagen noget ud. Først i efteråret 1887 henvender kultusminister v. Gossler sig igen til regeringen med spørgsmålet, "om det ikke var på tide" at ligestille den tosprogede skole i Slesvig med de østlige provinser med hensyn til sprogundervisningen og undervisningssproget. Det er denne ulyksalige parallelisering med forholdene i de polsktalende provinser, der igen presser på.

I januar 1888 anmoder v. Gossler regeringen i Slesvig om et nyt forslag med udtalt sigte på at udskille det danske sprog både som undervisningssprog og som undervisningsgenstand med undtagelse af religionsundervisningen. Det var ikke til at tage fejl af, men det endelige resultat blev alligevel efter mange drøftelser og konferencer, hvori ganske rigtigt Kaftan ikke deltog, et kompromis. At de danske sprogtimer skulle falde bort, var der principiel enighed om, og man udvidede antallet af religionstimer med to tyske. Afgørelsen var faldet; udkastet blev hurtigt godkendt i Berlin. Den skelsættende anvisning, som man fra dansk side i nogen tid havde frygtet, skulle træde i kraft fra 1. april 1889.

Mulighederne for at virkeliggøre sprogforordningens bestemmelser

Når regeringen mente, at tiden var inde til at foretage et så drastisk skridt til fremme af tyskheden, måtte den regne med, at de vigtigste forudsætninger for denne gennemgribende foranstaltning var til stede. Man måtte ud fra pædagogiske overvejelser finde klassedelingen og dermed klassekvotienten i grænselandet tilfredsstillende.

Oversigt over klassedeling og børnetal
i Nordslesvigs 267 landsbyskoler i 1891

Enklassede skoler		Børnetal			
Provsti	antal	under 50	51-60	61-70	over 70
Haderslev	18	6	8	2	2
Tørninglen	36	17	10	7	2
Sønderborg	16	4	5	5	2
Åbenrå	30	18	4	6	2
Tønder	32	20	7	5	
Lø-Møgeltønder	12	6	3	2	1
Flensborg	3	1	1	1	
I alt	147	72	38	28	9

Toklassede skoler		Børnetal			
Provsti	antal	under 100	101-120	121-140	over 140
Haderslev	30	19	7	4	
Tørninglen	22	16	4	2	
Sønderborg	22	9	7	2	4
Åbenrå	19	11	6	1	1
Tønder	8	4	3	1	
Lø-Møgeltønder	7	5		2	
Flensborg	2		2		
I alt	110	64	29	12	5

Syv treklassede skoler: Gl. Haderslev 166, Starup 136, Tyrstrup 209, Hajstrup 143, Egernsund 254, Skærbæk 181, Rinkenæs 158. Én fireklasset skole: Løjt-Kirkeby 230. Én seksklasset skole: Broager 263.

Disse nøgterne tal giver et overbevisende indtryk af de vanskelige, opslidende forhold, landsbylærerne måtte arbejde under. Tilmed på et tidspunkt, hvor al undervisning - bortset fra religionsundervisningen - skulle foregå på et fremmed sprog.

De tyske skolemyndigheder var klare over, at der i forbindelse med anvisningen af 1888 var et problem, som ikke var løst, og som vanskeligt lod sig løse på tilfredsstillende måde: spørgsmålet om lærernes kendskab til og fortrolighed med det tyske sprog. Det gjaldt i overvejende grad ene- og førstelærerne på landet, der i denne forbindelse sad i nøglestillinger.

Statistik

over danskuddannede ene- og førstelærere ved Nordslesvigs landsbyskoler i tiden 1868-1908

Provsti:	Antal skoler	Antal danskudd. ene- og førstelærere 1868	1878	1888	1898	1908
Haderslev	51	51	51	49	40	28
Tørninglen	59	58	59	55	26	11
Lø-Møgeltønder	21	21	21	20	13	8
Tønder	42	42	39	36	23	10
Als-Nørre-herred	9	9	9	8	7	3
Als-Sønder-herred	15	15	15	13	9	5
Sønderborg	16	15	16	15	11	6
Åbenrå	51	50	51	49	32	14
Flensborg	5	5	5	3	0	0
	269	266	266	248	161	85
Tyskuddannede (skønsmæssigt)		3	3	21	108	184

Til dansktalende lærere medregnes i denne forbindelse lærere udgået fra Tønder seminariums dansksprogede afdeling 1865-85.

Tabellen viser, at det var danskuddannede lærere, dimitteret fra de danske seminarier før 1864 eller fra den danske afdeling i Tønder efter 1864, der prægede den nordslesvigske landsbyskole. At de kun havde ringe kendskab til det tyske sprog, findes der mange vidnesbyrd om, bl.a. også Kaftans. For at råde bod på disse set med tyske øjne uheldige forhold sendte man de lærere, der efter kirkevisitatorernes skøn trængte mest dertil, på et 6-ugers kursus ved Tønder seminarium, senere også ved Segeberg seminarium.

Om resultatet meddeler seminarieforstanderen i Tønder, C. Fr. Richter, i 1877: "Adskillige kursister har trods forbilledlig

flid og stor arbejdsindsats kun opnået ringe udbytte". Samme vurdering anlægger Kaftan, når han på grundlag af sine mangeårige erfaringer kalder disse kursus "eine mangelhafte Aushilfe, wenn auch die einzig mögliche".

Kaftan og sprogforordningen

I sine erindringer fra 1924 har Kaftan fralagt sig ethvert ansvar for anvisningen af 1888 og har kritiseret den i skarpe udtalelser. Han anså den for at være den største politiske dumhed, det preussiske skolestyre havde gjort sig skyldig i. Over for Berlin erklærede han, at den var didaktisk forkert, kirkeligt uheldig og politisk så stor en fejl, at der nok ville gå 20 år, før den kunne gøres god igen. At det kirkelig set ikke gik så galt, som han havde regnet med, skyldtes bl.a. den stab af ældre lærere, der var dansk orienteret, og befolkningens reaktion - især ved hjælp af Sprogforeningen. Denne forening var stiftet i 1880, men havde hidtil haft ringe betydning; nu efter 1888 blomstrede den vældigt op. Den var ikke blot mellemled, når den konfirmerede ungdom sendtes til Danmark, den tjente også med held den hjemmenes gerning, at råde bod på det af skolen forsømte. Således skete det, at kirken i Nordslesvig skyldte Sprogforeningen tak her, hvor skolen lod den i stikken. Den preussiske Nordmarkpolitik har erstattet sagkundskab og klogskab med nationalt skryderi, mente Kaftan. Han vedkender sig en udtalelse om, at fædrene til anvisningen fortjente et mindesmærke på Skamlingsbanken blandt danskhedens forkæmpere og citerer ordret Mackeprangs ord fra 1910[51]: "Det kan uden overdrivelse siges, at der ikke har været nogen bedre agitator for den danske sag end den preussiske regering og dens embedsmænd". Kaftan var klar over, at der hvor skolen og hjemmene lever i kamp om børnenes sjæle, der er hjemmene gennemgående de stærkeste. Han hævder, at han kæmpede energisk for, at kirken ikke måtte bruges i politikkens tjeneste, og var klar over, at netop de to tyske religionstimer, der var blevet lagt oven på de fire danske, både fagligt og politisk var fejldispositioner, da de af den danske aldeles ikke ville blive modtaget som en indrømmelse, men tværtimod som et forsøg på ad denne vej at nå frem til tysk konfirmation, tysk gudstjeneste, med andre ord en trussel mod den danske gudstjeneste.

I 1907 var der gået 19 år, siden anvisningen af 1888 var trådt i kraft. Men det var stadig Kaftan meget om at gøre over for overpræsidenten i et fortroligt brev[52] at påvise, at det var Berlins to politisk dumme og taktisk grove fejl, der måtte bære hovedansvaret for situationen i Nordslesvig.

I brevet skrev han bl.a.: "Vel at mærke, dette at skolen op til Kongeåen ved denne forordning blev en tysksproget skole var ikke det sårende og skadelige. Det var nødvendigt og godt, og det ville, hvis det var grebet an på den rette måde, være blevet rigtigt bedømt af langt den største del af befolkningen.

Men dette, at man mod den hidtidige praksis, der havde stået sin prøve, og mod den daværende overpræsidents veto med ét slag fratog befolkningen undervisningen i modersmålet, der i tysksprogede skoler androg indtil to timer på mellemste og ældste hold, og at man samtidig ved indførelse af nogle tyske religionstimer gav det indtryk af at true det hjemlige kirkesprog, det følte af hele befolkningen som en uret, og det skabte i hele Norden til op i Skandinavien megen antipati mod Preussen-Tyskland. Og det gav - hvad jeg er vidende om - den danske agitation et højst velkomment middel i hænde til at ophidse hele befolkningen imod os, også de dele af den, der stod i begreb med at affinde sig med det bestående".

Der synes hos den myndige og energiske øverste leder af kirken at være tale om en indre splidagtighed. På den ene side var Kaftan overbevist om, at undervisningen i kristendom måtte gives dansktalende børn i Nordslesvig på deres modersmål, og at to danske sprogtimer måtte være en forudsætning for, at denne undervisning kunne svare til sit formål. På den anden side gik han som statsembedsmand ind for en hurtig og effektiv fortyskning af den nordslesvigske skole. Det siger sig selv, at to så modstridende målsætninger ikke kunne forenes i samme person på så udsat en post, uden at det medførte angreb og mistro fra både dansk og tysk side. Og det var, hvad generalsuperintendenten kom ud for, hvad han i øvrigt heller ikke lægger skjul på i sine erindringer.

Tysk bedømmelse af sprogforordningen

Anvisningen af 1888 betød tydeligvis en skammelig nedvurdering

af modersmålets naturgivne og selvfølgelige plads og en opgivelse af enhver tanke om de to sprogs ligeberettigelse. Den blev derved et talende vidnesbyrd om den af tysk nationalisme i både militære og civile kredse skabte og med årene stadig mere udtalte overbevisning om tysk forrettighed og overlegenhed. Dermed brød den tyske kultur med sin gamle humanistiske tradition, der var grundlagt på erkendelsen af, at den sande kultur kun er mulig og kun trives på frihedens, den personlige udfoldelses og tolerancens grund. Det var derfor, at nogle få af datidens ypperste tyske kulturpersoner måtte tage afstand fra de metoder i behandlingen af mindretallene, som sprogreskriptet af 1888 står som et typisk eksempel på. Vi må nøjes med nogle få eksempler:

Professor, dr. theol. V. Ammundsen rejste i 1909 i det tyske tidsskrift "Die Christliche Welt" spørgsmålet: "Hvorledes kan alvorlige tyske kristne tie til den undertrykkelse, som den danske befolkning i Nordslesvig er udsat for?"

Det blev den nordslesvigske præstesøn Johannes Tiedje, der efter opfordring af professor Rade i Marburg som svar på det rejste spørgsmål skrev en række artikler om tilstandene i Nordslesvig, hvori han underkastede tyskernes åndløse og nedbrydende politik en sønderlemmende kritik.

"Udelukkelse af det danske sprog af skolen (forordningen af 18. december 1888) var en politisk akt og en politisk dårskab. Man burde i stedet have fortsat med at give undervisning i befolkningens mål, hvis pleje dog må siges at høre til de elementære menneskerettigheder. Sprogordningen gav da kampsignalet, revolutionerede folkesindet. Man forbød også al dansk sprogundervisning i hjemmet og i privatskole, tilsigtede altså ligefrem at udrydde det danske mål. Men man skabte derved kunstigt "irredentaen"[53] og henviste borgerne til at hente deres åndelige næring i Danmark. Især inden for skolen, som dog ellers skulle være statens sarteste instrument, virker tvangspåvirkningen som en råhed mod barnesind og hjem".

En udførligere omtale af den banebrydende betydning, som Tiedjes artikler fik i forbindelse med oprettelsen af den nordslesvigske "Fredsforening", findes i H. P. Hanssens "Et Tilbageblik" III, s. 302-10.

Her nævnes iblandt modstanderne af den tyske kurs historikeren og politikeren Hans Delbrück, der i 1907 i "Preussische Jahrbücher" bl. a. skrev:

"Ministerialdirektor Kügler troede, at blot man gik tilstrækkelig energisk og udholdende til værks, kunne man ved hjælp af folkeskolen ændre den nationale holdning hos en befolkning, med andre ord gøre Nordslesvigs danske til tyske..."

Og i 1911: "Tre generationer er forløbet siden anvisningen af 1888, og ikke et eneste barn er gennem skolen vundet for tyskheden... Vi har kun opnået, at den danskorienterede ungdom i stadig større tal vandrer over grænsen for på dansk jord på de danske folkehøjskoler at møde deres danske modersmål. Og de tyske lærere føler sig isoleret i deres distrikt, så de af al mangt søger bort, og der ikke synes at være mulighed for en rodfæstet lærerstand".

Blandt andre tyske kritikere af den tyske politik i Nordslesvig kan her kort nævnes: professor Fr. Naumann, Theodor Brix, Erich Schlaikier, Thomas Achelis, Friedrich Paulsen og fra nutiden professor Alexander Scharff[54].

Dr. theol. H. Hejselbjerg Paulsen, der må nævnes som en af de mest kyndige i nordslesvigske spørgsmål, skriver[55]:
"Mange af de danske hørte til de passive og måtte ustandselig holdes til ilden. Deres danskhed bestod mere i en negativ afvisning af tysk end i en positiv indlevethed og bekendelse til det danske. Dansksindede eller danskorienterede slesvigere er vel den rette betegnelse for mange af disse vælgere.

Havde tyskerne anvendt andre midler i deres bestræbelser for at vinde slesvigerne, havde de taget hensyn til fribårne mænds selvfølgelige ret til at synge, hvad de ville, til at samles, hvor de ville, til at tale og læse hvad sprog, de ville, er det sandsynligt, at denne gruppe af vælgere langsomt og umærkeligt var blevet loyale og tyskorienterede slesvigere...

Utvivlsomt har intet indgreb på skolens område givet den danske agitation så gode kort på hånden som netop sprogforordningen af 18. december 1888".

Vandrelærer Kasper Jensen (1858-1930). Efter at myndighederne havde forbudt hans virke, levede han som boghandler i Broager. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

Vandrelærerinde Henriette Gubi, foto ca. 1886. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

Smaastykker

til Brug i vore Hjem
ved Børnenes og Ungdommens Øvelser
i skriftlig Brug af Modersmaalet

samlede af

Kasper Jensen.

Aabenraa.
1895.

Kasper Jensen søgte også at give børnene lærebøger brug ved danskundervisningen.

Dansk reaktion

Hjemmeundervisning

Efter 1888 lod den offentlige skole de nordslesvigske børn vokse op uden færdighed i brugen af deres modersmål og uden kendskab til Danmark, dets historie og åndsliv. Under disse forhold måtte hjemmene såvidt gørligt træde i skolens sted. Til støtte for denne hjemmeundervisning begyndte Kasper Jensen[56] i 1889 sit vandrelærerarbejde i en række sønderjyske hjem. Det skete under meget vanskelige forhold, idet de preussiske myndigheder lagde alle mulige hindringer i vejen for hans gerning. Kun fem år fik han lov til at virke, før myndighederne forbød ham at fortsætte.

En lignende gerning optog Henriette Gubi[57]. Den medførte mange forbud og forfølgelser, der imidlertid ikke kunne få hende til at give op. En kort, ondartet sygdom lagde hende i en tidlig alder i graven efter fem års slidsomt virke.

Det var selvfølgelig beskedent, hvad Kasper Jensen og Henriette Gubi kunne nå i den korte tid, men i deres gerning og deres vejledning i brugen af hjælpemidlerne til danskundervisningen tilskyndede de mange forældre til at fortsætte hjemmeundervisningen på egen hånd.

Sprogforeningen

Efter ophævelsen af paragraf 5 den 11. oktober 1878 blev man på dansk hold klar over, at der forestod et langt og møjsommeligt arbejde for at bevare den nationale arv, i første række det danske modersmål. For at påtage sig denne livsvigtige opgave, stiftedes den 10. oktober 1880 i Åbenrå Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig (fra november 1908 kaldet Sprogforeningen) med tobaksfabrikant J. P. Junggreen som første formand[58].

Nordslesvig blev inddelt i kredse, hvoraf de fleste fik overladt en bogsamling, der uden vederlag kunne benyttes af både foreningens medlemmer og ikke-medlemmer.

De preussiske myndigheder indtog en fjendtlig holdning og søgte på forskellig måde at ramme foreningen, bl.a. under henvisning til foreningsloven af 11. marts 1850. Angrebene blev afværget, og den nye rigsforeningslov af 19. april 1908 gav foreningen bedre betingelser at arbejde under.

Fra en beskeden begyndelse med 676 medlemmer i 1883 voksede den år efter år og talte i 1913 6354 medlemmer. Medens antallet af bogsamlinger i 1882 androg ca. 80, nåede antallet i 1913 op på 170.

For at give en kort oversigt over foreningens virke bringes nogle tal fra årsberetningen for 1913: Til indlemmelse i foreningens bogsamlinger blev der i beretningsåret sendt 7365 bind, det største antal, der nogen sinde var blevet indlemmet i foreningens bogsamlinger i løbet af et år. Valget af bøgerne blev bevidst foretaget med skoleungdommens tarv for øje. Her må bl. a. nævnes B. S. Ingemanns historiske romaner, et antal børnebøger, tidsskriftet "Børnevennen" m.m. Bogsamlingerne indeholdt i 1913 85.000 bind, et imponerende tal.

Med særligt sigte på børnene uddelte foreningen hvert år boggaver til gratis uddeling blandt foreningens medlemmer og deres børn.

Årsberetningen af 1913 meddeler om uddeling af over 1000 tidsskrifter, 1250 eksemplarer af A. D. Jørgensens "Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie", over 1500 stave- og læsebøger. Blandt læsebøgerne kan nævnes: Dansk Læsebog af H. P. Holst, Dansk Læsebog af N. C. Rom, Naturhistorisk Læsebog af C. L. From, på det nærmeste 10.000 julehæfter, 1606 eksemplarer af konfirmationsbogen "Gennem 1500 Aar". Foreningen har formidlet uddeling af 3449 stilepræmier fra "Børnebladet". Der blev efter ønske ydet hjælp til anskaffelse af danske bibelhistorier og katekismer. Blandt boggaverne nævnes et kort over Sønderjylland med danske stednavne, tidsskriftet "Frem", Børnebladet, Vore Venner, Julegæsten, Den blå Sangbog, Sønderjyske Årbøger m.m.

Der er unægtelig tale om en storslået, godt organiseret indsats for gennem udbredelse af folkelig oplysning at vogte og værne om det danske sprog i grænselandet. Man har tilskyndet foræl-

drene til efter evne at lære børnene at læse og skrive deres modersmål, og man har givet skoleungdommen lejlighed til derhjemme at møde den danske bog, der efter 1888 var blevet fjernet fra den nordslesvigske folkeskole.

Sprogforeningens sekretær M. Andresen i Åbenrå sendte "Illustreret Børneblad for Nordslesvig" ud til mange danske hjem. Heri opmuntrede han børnene til at besvare stileopgaver på dansk. Stilene blev sendt til H. V. Clausen, der sørgede for, at de blev rettet, og uanset deres kvalitet blev de belønnet med en boggave. Blandt de mange unge, der fulgte opfordringen, var den 15-årige Ernst Christiansen i Flensborg[59]. "Min Fødeby" og "En Rejse" hørte til de første stileemner, og allerede i besvarelsen af disse emner viste den unge mand, den senere redaktør af "Flensborg Avis", sine stilistiske evner.

Skoleforeningen

Under indtryk af anvisningen af 1888 var vestslesvigske bønder overbeviste om, at der måtte organiseres hjælp til hjemmeundervisningen og til den konfirmerede ungdoms ophold på danske efter- og højskoler. Der var ikke udelt begejstring for tanken, da nogle frygtede, at en ny forening ville splitte det danske arbejde. Men initiativtagerne gav med vestslesvigsk stædighed ikke op, og på et møde i Skærbæk den 30. november 1892 blev Den nordslesvigske Skoleforening stiftet i nærværelse af amtsforstanderen, gendarmen og amtstjeneren. Dens første formand var gårdejer Jens P. Jensen fra Lovrup, dens sekretær Hinrich Thomsen fra Roost. Ved starten havde den kun 93 medlemmer, i 1894 allerede 4002 og den 31. december 1914 som den talstærkeste af de nationale foreningen 11.392 medlemmer. Dens hovedopgave blev at yde støtte til ubemidlede unge danske fra Sønderjylland til ophold på danske efter-, høj- og fagskoler.

Den første ansøgning kom fra Peter Th. Lingholdt fra Øster Løgum, der i efteråret 1893 som nykonfirmeret søgte optagelse på Skibelund efterskole. I tiden 1894-1914 har Skoleforeningen ydet hjælp til 5673 unge, der fordeler sig med 2833 på efterskoler, 2411 på højskoler og 429 på fagskoler. Den økonomiske støtte til eleverne androg i 1894 12.076 mk., i 1914 ikke mindre end

45.514 mk. At foreningens arbejde vakte tyskernes mishag, og at de på forskellig måde modarbejdede det, er indlysende. Herom har andre gjort udførligt rede[60], og der er ikke anledning til her at beskæftige sig nærmere dermed.

I tiden 1893-1914 vendte tusinder af unge mænd og kvinder hjem efter et ophold på danske efter-, høj- og fagskoler. De havde mod, initiativ og ballast til at fylde deres plads som en vågen dansk ungdom, lederemner, som det ældre slægtled så hen til med fortrøstning.

Vi mindes H. P. Hanssens ord på mødet den 18. november 1918 på Folkehjem: "Det var en ungdom med guldglorie om hovedet, begejstrede idealister, evnerige mænd, hvis hjerte brændte af længsel efter at arbejde i vort folks tjeneste. Derfor føltes tabet af de unge, der fandt deres sidste hvilested langt borte fra hjemmet og som ikke oplevede genforeningens lykkelige dage dobbelt tungt".

Privat underviste børn i Danmark

Ved en skolevisitats i november 1882 hos forpagter Jensen[61] på Nygård ved Gram forbød kredsskoleinspektør Stegelmann Jensen at lade sine børn undervise privat. Var han ikke fornøjet med undervisningen i den preussiske skole, kunne han "sende dem over grænsen, der jo ikke var langt borte". Jensen og nogle forældre tog kredsskoleinspektøren på ordet og sendte nogle børn til Skibelund friskole.

Øjensynligt havde kredsskoleinspektøren overskredet sin kompetence. I hvert fald udstedte provinsregeringen i Slesvig en anordning[62], hvori den henviste til den kongelige kammerrets kendelse af 22. oktober 1882[63], hvori det bl.a. fastslås, at børn af preussiske statsborgere skal modtage den obligatoriske undervisning i en preussisk skole. Skolepligten bliver ikke opfyldt ved at besøge en skole i udlandet. Børn, der går i skole i Danmark, får ikke den fornødne undervisning i tysk, der er obligatorisk for børn, der hører ind under den preussiske stat. Heller ikke børn, der før den opnåede lovlige konfirmationsalder er blevet konfirmeret i Danmark, er dermed fritaget for skolepligten i hjemstavnskommunen.

Skulle forældrene blive frikendt i en skoleforsømmelsessag,

skal sagen appelleres til en højere instans og forfølges til den højeste instans for at fremkalde en endelig afgørelse af dette spørgsmål, der må regnes for at være af stor betydning for skolen.

Forældrene i Gram sogn blev vitterligt idømt den ene skolemulkt efter den anden og nægtede at betale dem.

Sagen kom for retten, og forældrene blev ved Rødding amtsret frikendt, men amtsadvokaten indankede frifindelsen for landsretten i Flensborg. Om forhandlingerne i landsretten fortæller Karl Hede[64] udførligt. Dommen blev afsagt den 10. oktober 1883 og lød på frifindelse.

Dermed var imidlertid det sidste ord ikke sagt i denne principsag. Ved kammerretten i Berlin blev forpagter Jensen dømt efter anklageskriftet, og dermed havde denne sag fået sin endelige afgørelse. Der var ikke tvivl om, at skolepligtige børn, der fra forældrenes bopæl tog over grænsen for at gå i en dansk naboskole, ikke opfyldte skolepligten.

Helt så sikker var man ikke, når forældrene gav skolepligtige børn i kost og pleje i Danmark. Kunne man ved tvangsforanstaltninger bringe børnene til den preussiske skole på forældrenes bopæl? "Bürgerliches Gesetzbuch" af 1. januar 1900 par. 1627 og 1631 gav forældrene uindskrænket ret til at vælge deres børns opholdssted. Kammerretten i Berlin afgjorde den 9. februar 1885 spørgsmålet om, hvorvidt skolepligtige børn ved tvang kunne bringes tilbage til forældrenes bopæl fra en skole i Danmark således: "Afgørende er det, om kravene til undervisningen i alle fag i den danske skole svarer til de krav, der er gældende i den preussiske skole". Dermed pålagde kammerretten landsretten, der havde sagen til behandling, at undersøge det rejste spørgsmål. Denne konkluderede, at der ikke kunne herske tvivl om, at kravene i den danske skole eksempelvis i geografi, historie og tysk ikke svarede til de krav, den preussiske skole stillede. Forudsætningen for at barnet opfyldte skolepligten var altså ikke til stede.

Regeringsråd G. C. Th. Kuntze[65] fastslog i sin skolehåndbog i 1889: "Efter disse afgørelser er anbringelse i Danmark af skolepligtige børn af nordslesvigske forældre med skolegang i danske skoler for øje i hvert enkelt tilfælde afhængig af regeringens sanktion". Hvorvidt en sådan herefter er blevet indhentet, kan ikke oplyses.

Flensborg Avis's

Sangbog for Børn.

Flensborg.
Flensborg Avis's Trykkeri (Jessen).
1889.

To sangbøger fra Flensborg var med til at holde den danske sang levende hos børnene.

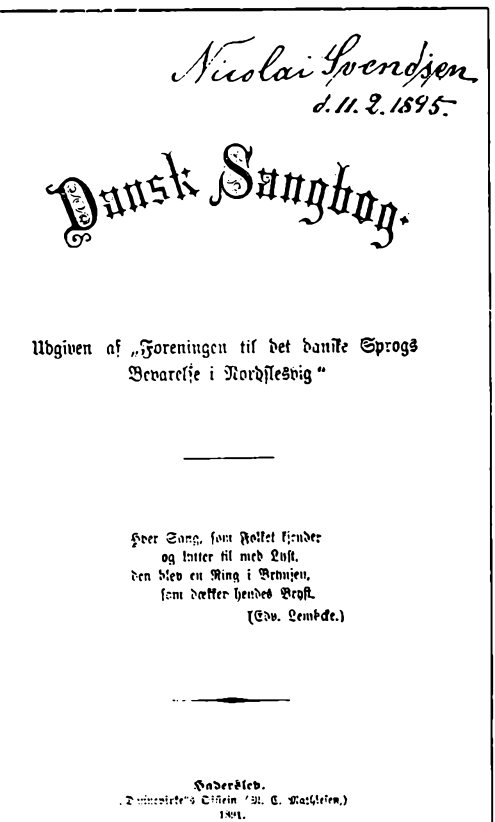
Nicolai Svendsen
d. 11. 2. 1895.

Dansk Sangbog.

Udgiven af „Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig"

Hver Sang, som Folket kjender
og lutter til med Lyst,
den blev en Ring i Brynjen,
som dækker hendes Bryst.
(Edv. Lembcke.)

Hadersleb.
(J. C. Mathiesen.)
1891.

Den blå sangbog kan føre sine aner tilbage til 1867. I 1880'erne stod Sprogforeningen bag nye udgaver, men først i 1891 blev Den blå Sangbog eller »Dansk Sangbog« trykt i Sønderjylland, nemlig af Dannevirke i Hadersley (Karl Clausen: Den blå Sangbog, 1967).
Det viste eksemplar har tilhørt amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen, som i 1895 var lærer i Eckernførde amt.

I 1892 udgav H. P. Hanssen sammen med dr. phil. L. Moltesen "Stambogs Vers", trykt hos C. K. Thillerup i Flensborg, en lille bog i rødt bind. Den indeholdt småvers fra salmebogen og fra sangbogen. Et enkelt vers kunne nok vække kredsskoleinspektør Schlichtings mishag. Det var C. Hostrups "Ja, dagen kommer, vi ved det vel, skønt kun den ses i drømme, den dag, da ørnen, som slog ned, skal bort fra reden rømme. Da frit i Sønderjyllands skov det røde flag tør gynge, og ikke lærken blot har lov på heden dansk at synge".

Lærerne skulle påse, at bogen ikke blev bragt med på skolen. Det gjaldt også "Sønderjydsk Sangbog for Børn", udgivet af Flensborg Avis med i alt 57 numre, bl. a. "Du skønne land med dal og bakker fagre" og "Vort modersmål er dejligt".

"Den blå Sangbog" var selvsagt ilde set hos magthaverne, og på statsadvokatens opfordring stemplede professor Nis Schröder i Haderslev ca. 140 sange som "ophidsende og fornærmelige i national henseende", hvorefter de krævedes strøget. At den nordslesvigske skoleungdom fra danskorienterede hjem var fortrolig med sangbogen ses af den kendsgerning, at konfirmanderne ofte benyttede vers fra "Den blå", når de skrev i kammeraternes "Poesibog".

De sidste privatskoler måtte lukke med sprogforordningen i 1888, og hjemmeundervisningen måtte snart efter indstilles.

Her ses den lille privatskole på gården Blåbjesk ved Københoved ca. 1884.

Hist. Saml. f. Sønderjylland.

Kampen om de to danske sprogtimer

Det var et hårdt slag for danske hjem at se al undervisningen i modersmålet fjernet ud af skolen i 1888. Der var sorg og harme, men også samling og beslutsomhed i de danske rækker.

Den nordslesvigske vælgerforening sendte et opråb til skole-interessenterne om at andrage om tilbagekaldelse af anvisningen af 1888 og bibeholdelse af 1878-anordningen. Over 10.000 underskrev petitionen, og P. Skau, Bukshave, Rasmus Clausen, Smedager, og Witzke, Hjortholm, overrakte den til overpræsidenten, der kort efter svarede, at man ikke skønnede det nødvendigt at bibeholde det danske undervisningssprog i den nordslesvigske folkeskole.

Gustav Johannsen skrev i 1889: "Man måtte tømme det bedskeste bæger, magthaverne var i stand til at byde... Dødsommen var vel forkyndt, men dens fuldbyrdelse vil aldrig magtes udført".

For at bøde på virkningen af anvisningen gik man som nævnt på dansk hold i gang med hjemmeundervisning, øgede arbejdet inden for sprogforeningen, oprettede skoleforeningen m.m. Kampen for de to danske sprogtimer foregik navnlig på det kirkelige område ud fra hensynet til den danske religionsundervisning.

Konsistoriet i Kiel havde under Dr. Müllers ledelse skiftet signaler, fulgte uden forbehold regeringens hårde kurs og nægtede at anbefale indførelse af to danske sprogtimer.

I 1878 var der blevet oprettet provstisynoder og fællessynoder, der gav de evangelisk-lutherske menigheder i Slesvig en betydelig selvforvaltning. Danske lægmænd, der var valgte medlemmer af synoderne, rejste gang på gang kravet om indførelse af de danske sprogtimer ud fra det argument, at mangelen af disse timer var en væsentlig hindring for en frugtbar dansk religionsundervisning.

Flertallet af de nordslesvigske præster erklærede sig enige heri og støttede ved flere lejligheder de danske krav.

At det havde været et politisk fejlgreb ved anvisningen af 1888 helt at fjerne undervisningen i modersmålet af skolen, var man efterhånden ikke i tvivl om, hverken inden for statens eller kirkens ledelse. Man havde givet danskerne og da navnlig den danske presse et virksomt våben i hænde, og pressen forstod tilfulde at gøre brug af det. "Det er bittert for os, at danskerne nu har ret", udtalte provst L. A. Reuter, Broager. Men at indrømme fejltagelsen eller i det mindste søge at begrænse fejlgrebets politiske virkninger, det forbød preussisk stivsind og den lurende angst for at tabe ansigt. Man turde simpelthen ikke udsætte sig for den tyske presses nådesløse anklage for i Nordslesvig at foretage et ynkeligt tilbagetog og for at have svigtet nationalt, hvad der på det tidspunkt noget nær havde været det værste, en preussisk myndighed kunne udsættes for.

Situationen kendetegnes yderligere ved den dårligt skjulte splid og gensidige mistænkeliggørelse, der tydeligt gav sig tilkende i forholdet mellem overpræsident von Steinmann og generalsuperintendent Kaftan og dermed over for den nordslesvigske gejstlighed, der langtfra nød statens ubetingede tillid.

Op gennem årene satte kampen om de to danske sprogtimer sig tydelige spor både på provstisynoderne og på fællessynoderne. Provstisynoden for Tørninglen havde i august 1891 med stort flertal anbefalet indførelse af de to danske sprogtimer i skolerne. Det gav kredsskoleinspektør Stegelmann, Haderslev, anledning til i en indberetning til overpræsidenten[66] at rette ualmindelig tarvelige personlige beskyldninger mod provstiets præster med krav om at få de danskorienterede fjernet.

På fællessynoden i november 1891 i Rendsborg blev kravet om de to sprogtimer igen rejst og af præsterne anbefalet under hensyn til en forsvarlig dansk religionsundervisning. Fællessynodens ledelse undgik en afstemning. Den syltede sagen ved at afgive en beroligende forsikring om, at man nøje ville overveje spørgsmålet.

I juli 1893 samledes i Flensborg 60 deltagere til et præstekonvent for at drøfte sprogsagen og sende en deputation til Berlin. Overpræsidenten fik imidlertid nys om sagen, og han opnåede, at overpræsidenten nægtede at modtage præsterne.

Ivrig i krigen mod den nordslesvigske præstestand var frem for nogen kredsskoleinspektør Stegelmann. Han tilskyndede den unge fanatiske landråd dr. Mauve i Haderslev til i egen person at foretage en revision af folkeskolerne med det specielle formål at undersøge, hvorvidt præsterne i deres egenskab af lokalskoleinspektører havde gjort sig skyldige i embedsforsømmelser. Det lykkedes landråden at påvise, at adskillige præster havde godkendt ugeskemaer[67], der ikke nøje opfyldte de krav til tysk og dansk religionsundervisning, som anvisningen af 18. december 1888 stillede. Ved flere skoler var det gået ud over den danske religionsundervisning, navnlig på yngste hold, hvad man alvorligt måtte påtale.

Vi oplever her det paradoksale, at høje tyske myndigheder gør sig til talsmand for den strikte overholdelse af den danske religionsundervisning alene med det formål at ramme den nordslesvigske gejstlighed med en anklage for sløseri i dens embedsførelse.

Imidlertid havde Stegelmann på en lærerkonference påbudt, at det sidste kvarter af den danske religionstime skulle bruges til gentagelse på tysk. Det var klart i strid med anvisningens bestemmelser, men på foranledning af overpræsidenten slap han for tiltale. Hans dage i Nordslesvig var imidlertid talte, og han blev i 1894 som "Schulrat" forflyttet til Bielefeld.

I november 1894 indgav 77 af Nordslesvigs ca. 100 præster et andragende til kultusministeren om de to danske sprogtimer. Til ordfører valgte man provst Reuter i Broager, en udpræget tysk mand. Ministeren nægtede at modtage deputationen og gav til sidst over for Reuter et blankt afslag. Derefter erklærede provsten, at herefter måtte en embedsmand enten nedlægge sit embede eller adlyde. Han valgte det sidste!

"Hejmdal" bedømte aktionen således: "En så vaklende, spagfærdig, ynkelig og sendrægtig optræden har kun kunnet føre til det rene intet".

Kaftan havde nægtet at stille sig i spidsen for aktionen, og J. Jessen skrev i denne anledning i "Flensborg Avis" en af sine bidende artikler "Hjorden og Hyrden". Heller ikke i 1897 opnåede præsterne et resultat. I danske kredse var man navnlig skuffet over Kaftans vege holdning, og både "Hejmdal" og "Dannevirke"

To fortalere for en moderat sprogpolitik:
til venstre provst Nis Gottfriedsen og hustru i Nustrup – til højre pastor Tonnesen fra Hoptrup.
Hist. Saml. f. Sønderjylland.

Johs. Tiedje, publicist og cand.theol. (1879-1946), var præstesøn fra Øsby, og omend tysksindet blev han o. 1910 kendt som kritiker af den tyske tvangspolitik. I 1918-20 var Tiedje slesvigsk sagkyndig i det tyske udenrigsministerium.
Hist. Saml. f. Sønderjylland.

gav udtryk for en hård og besk kritik. I 1900 gav de danske repræsentanter afkald på en debat, og selv om der i 1903 og igen i 1906 blev indbragt et andragende, nægtede synoden fremdeles at debattere det.

Andragende om fakultative danske sprogtimer 1907

Den 8. juli 1907 fremsendte pastor Christian Petersen, Skodborg, til overpræsident von Bülow en petition[68], der var underskrevet af 69 nordslesvigske præster, heriblandt H. P. Prahl, Gl. Haderslev, Johannes Schmidt, Vodder, H. Tonnesen, Hoptrup, P. Simonsen, Oksenvad, og P. Hansen, Dybbøl. Man ansøger om indførelse af to frivillige (fakultative) danske sprogtimer i de skoler, hvor der gives dansk religionsundervisning. Der henvises til, at de ældste af underskriverne i sin tid har været medunderskrivere af den af 77 gejstlige fremsendte petition, men "Vi har almindeligvis ikke stemt for provstisynodernes gentagne andragender, dels fordi vi anså dem for uden chancer, og dels fordi de blev vurderet som en politisk demonstration... Her drejer det sig om et rent kirkeligt spørgsmål, affødt af en bevislig trang, idet mangelen af danske sprogtimer er en væsentlig hindring for en frugtbar religionsundervisning... Vor henvendelse kender intet til politiske motiver".

Denne petition videresendtes, som det måtte falde naturligt, til konsistorialpræsident dr. Müller i Kiel[69]. Før denne officielt tager stilling til henvendelsen, sender han den 17. juli 1907 en fortrolig skrivelse til en af underskriverne, provst Nis Gottfriedsen i Nustrup. Ud fra sit personlige kendskab til forholdene i Nordslesvig hævder dr. Müller, at der kirkelig set ikke består trang til de to frivillige sprogtimer, og at petitionen derfor må afvises. Med hensyn til religionsundervisningen forløber alt tilfredsstillende i Nordslesvig, og Müller har store betænkeligheder ud fra politiske overvejelser.

Åbenbart under indtryk af Müllers forventede afslag henvender provst Gottfriedsen sig få dage senere i et personligt brev[70], dateret 23. juli 1907, til overpræsident von Bülow og går meget stærkt ind for de 69 præsters petition. "Det drejer sig jo i virkeligheden om at rette fejlen, der skete i 1888, hvad i dag næppe mange benægter. Vi tager afstand fra det af danske medlemmer af

synoderne rejste krav om obligatoriske danske sprogtimer og ønsker disse timer gjort frivillige". Provsten er klar over, at underskriverne udsætter sig for heftige angreb fra visse nationale kredse. "Vor petition er affødt af begivenheden i Haderslev[71], og en gang startet kan den ikke standses. Høster vi end fra dansk hold utak og fra tysk hold mistænkeliggørelse, så er vi overbeviste om at tjene freden, kirkens fred og landsdelens fred".

Formodningen om, at præsternes henvendelse af 8. juli 1907 ville blive modarbejdet af mænd fra deres egne rækker, viste sig at være rigtig. Fra Sønderborg sendte provst Valentiner den 19. juli 1907 et brev til dr. Müller[72], hvoraf et kort uddrag i oversættelse lyder: "Jeg er overbevist om, at sprogforordningen af 1888 har været et stort politisk fejlgreb. Den har givet det danske parti et meget virksomt agitationsmiddel i hænde og har i høj grad været skyld i de skarpe politiske modsætninger... Men den er der nu engang, og tysk tilbagetog eller vigen er af det onde og vil blive fortolket som svaghed, der kun tjener til i befolkningen at styrke dens politiske forhåbninger om en genforening med Danmark".

Det kan næppe undre, at provst Gottfriedsen allerede den 27. juli 1907 fik overpræsidentens korte svar, et blankt afslag[73]: "Afskaffelsen af den danske sprogundervisning i folkeskolen er en kendsgerning, der ikke fremtidigt vil undergå nogen ændring".

Trods dette kategoriske nej gav bl. a. pastor Tonnesen i Hoptrup ikke op. Kredsskoleinspektøren i Haderslev indberettede til regeringen, at præsten på eget initiativ var begyndt på at give ugentlig to dansktimer, og at selv medlemmer af frimenigheden sendte deres børn til disse. Landråd Becherer søgte forgæves at chikanere undervisningen, og konsistoriet i Kiel misbilligede Tonnesens og to andre præsters adfærd og forbød dem at fortsætte undervisningen.

På fællessynoden i oktober 1909 mærkedes dønningerne af Johs. Tiedjes skånselsløse afsløring af tvangsstyrets hårdhed og smålighed. Efter flere års tavshed udspandt der sig en debat, men der blev intet opnået.

Endelig stillede pastor J. R. Zerlang i Holbøl på fællessynoden i 1912 igen forslag om de to danske sprogtimer. For forslaget talte bl. a. Hans S. Prahl, Gl. Haderslev, med megen varme og

styrke. Imod talte provst Bade, Åbenrå, der betegnede forslagets kilde som værende af national art. Kaftan tav.

Det var sidste gang, det danske andragende kom til afstemning: 40 stemte for, 42 imod. Det var angelboerne, der afgjorde resultatet. Dr. Achelis mener deri at se en nemesis, en tak for sidst.

På fællessynoderne i 1915 og 1918 var omtale af nordslesvigske skoleproblemer på forhånd udelukket.

Andragender i den preussiske landdag

Spørgsmålet om de to danske sprogtimer var gentagne gange af de danske sønderjyders talsmænd blevet ført frem i den preussiske landdag. Oftest krævede modstanderne overgang til dagsorden, inden sagen var uddebatteret, og dermed var muligheden for en stillingtagen med påfølgende afstemning afværget.

Således stillede de to danske deputerede i landdagen, Hans Lassen og Gustav Johannsen, et andragende, der kom til forhandling den 10. marts 1889. Gustav Johannsen var en mester i at operere med historiske argumenter og motiverede på ypperlig vis andragendet. Til slut bad han kammeret øve retfærdighed og give sandheden æren. Men andragendet blev forkastet, den sønderjyske befolkning henvist til selvhjælp.

Bemærkelsesværdig var den forhandling, der fandt sted den 22. juni 1897, og skønt afstemningen ikke løste spørgsmålet på tilfredsstillende måde, betød den en relativ sejr for de danske deputerede, Gustav Johannsen og H. P. Hanssen. Førstnævnte havde formået at slutte betydningsfulde alliancer, ikke blot med polakkerne, men i det foreliggende spørgsmål også med det mægtige Centrumsparti. Hans tale var i alle henseender mønsterværdig, hans appel til nationens retfærdighedsfølelse dristig og indtrængende.

Regeringens repræsentant, overregeringsråd Köpke, gik uden om sagens kerne og gjorde end ikke forsøg på at imødegå den danske deputerede. Næste taler, landdagsmand Bachmann, hævdede bl. a. ret overraskende, at de nordslesvigske børn bevægede sig med så stor færdighed inden for både det danske skrift- og talesprog, takket være hjemmenes indflydelse, at en dansk undervisning i reglen var ganske overflødig.

Efter at H. P. Hanssen havde imødegået Bachmann, og Gustav Johannsen sluttelig havde appelleret til forsamlingens sunde fornuft og retfærdighedsfølelse, kom forslaget til afstemning. Der skete det overraskende, at for forslaget om de to danske sprogtimer stemte i den reaktionære preussiske landdag så mange deputerede, at der måtte en modprøve til for at vise, at et lille flertal stemte imod.

De gentagne afslag gav ikke det ønskede resultat; snarere tværtimod. Den 26. maj 1914, kort før krigens udbrud, var der møde i det preussiske "Herrenhaus", førstekammeret. Grev Rantzau-Rastorff, gehejmeråd Neuber, Kiel, og overborgmester Todsen, Flensborg, var enige i, at Nordslesvig var mere dansk, end det havde været i 1886. Hertug Ernst Günther, kejserindens broder, gav den nordslesvigske gejstlighed og kirkestyrelsen skylden for den rystende situation. Kaftan har i sine erindringer[74] erklæret sig enig med talerne i bedømmelsen af den nationale situation i Nordslesvig, men han har på det bestemteste tilbagevist påstanden om, at den nordslesvigske præstestand og kirkens ledelse kunne udpeges som syndebuk. Tværtimod, den nordslesvigske kirke og dens præster repræsenterede det sidste og meget vigtige bånd, der holdt forbindelsen sydpå vedlige. Hvad talerne havde konstateret for den nærmest lamslåede forsamling var simpelthen frugterne af den forfejlede preussiske "Nordmarkpolitik. Det var anvisningen af 1888, der havde ødelagt en naturlig fredelig udvikling; dens skæbnessvangre følger var synlige for enhver.

Der var lagt op til en heftig debat. Den blev standset af uvejret, der brød løs i 1914.

Skolen i den preussiske stats tjeneste

Kejser Wilhelm II's appel til skolen

Som eksempel på, hvad man på allerhøjeste sted forventede af skolen (lærerne) tjener Wilhelm II's reskript til statsministeriet af 18. november 1890[75]. Af den lange skrivelse bringes et kort uddrag:

"Allerede i længere tid har den tanke beskæftiget Mig at nyttiggøre skolen, når det gælder at modvirke udbredelsen af socialistiske og kommunistiske ideer. Ved at pleje gudsfrygt og kærlighed til fædrelandet skal skolen lægge grunden til en sund opfattelse af de politiske og samfundsmæssige forhold. I en tid, hvor de socialdemokratiske fejltagelser og forvrængninger udbredes med største iver, må skolen gøre øgede anstrengelser for at fremme erkendelsen af, hvad der er sandt, virkeligt og muligt i verden.

Skolen (lærerne) må beflitte sig på at skaffe ungdommen den overbevisning, at den socialdemokratiske lære strider mod Guds bud og mod moralen, at den i praksis er uigennemførlig og i sin konsekvens lige ødelæggende for den enkelte som for helheden. Den må mere end hidtil gøre fædrelandets nyere og nyeste historie til genstand for undervisningen og overbevise ungdommen om, at det ene er statsmagten, der kan beskytte den enkeltes og familiens frihed og rettigheder. Den må bibringe ungdommen bevidstheden om, at Preussens konger har set det som deres mål i en fremadskridende udvikling at forbedre arbejdernes livsbetingelser".

Kejseren undlader ikke at fremkomme med udførlige metodiske anvisninger for religionsundervisningen, for undervisningen i fædrelandets historie og for undervisningen på seminarierne. Til slut appellerer han til statsministeriet om at tage de rejste spørgsmål op til omgående behandling og derefter indberette om overvejelsernes resultat.

Det blev kultusministerens, regeringernes og endelig skolemyndighedernes vanskelige opgave at anvise veje for at nå denne ikke helt almindelige målsætning. Efter mange og lange forhandlinger mellem de forskellige instanser fremkom et beskedent resultat. Det bestemtes:

Undervisningen i fædrelandets historie skal i hvert fald føres frem til Hans Majestæt kejser Wilhelm II's tronbestigelse. I folkeskolens ældste klasse skal de preussiske kongers fortjenester for folkets vel særlig fremhæves. Som et tillæg til undervisningen på seminarierne skal der snarest udarbejdes en læsebog, der bringer en fortløbende levnedsbeskrivelse af de brandenburgske-preussiske fyrster fra kurfyrsten af Brandenburg til den regerende kejser.

Som det ses, var kejserdyrkelsen, der efterhånden voksede sig så stærk i de preussiske skoler, allerede kort efter Wilhelm II's tronbestigelse systematisk forberedt.

Statsministeriets cirkulære af 19. marts 1898

Tiden mellem 1894 og 1898 kendetegnes af den hårde hånds politik med en række forbud, med krænkelse af gældende rettigheder og med nye udvisninger, anført af dr. Mauve i Haderslev.

Efter at det foregående valg havde vist dansk fremgang, anså statsministeriet i Berlin det i 1898 for formålstjenligt at fremsende et cirkulære[76], der mod egenhændig kvittering blev tilstillet hver enkelt embedsmand i provinserne med blandet sprog og nationale modsætninger. Cirkulæret af 12. april 1898 er underskrevet af 12 ministre med fyrst Hohenlohe i spidsen, og der er grund til at pege på, at det over for den Bismarckske opfattelse af magten som ret, hvor den bruges i nationalegoismens tjeneste, anviser nye veje, og at man udtrykkeligt nævner lærerne som velegnede til at fremme den i cirkulæret skitserede politik i grænselandet. Et kort uddrag:

"I de provinser, der har befolkninger med blandet sprog og med nationale modsætninger, påhviler der statens og kommunernes embedsmænd - herunder lærerne - særlige forpligtelser, når det gælder regeringens opgave, der går ud på at styrke og vedligeholde den preussiske nationalitetsfølelse.

Hvor lejlighed dertil bydes, skal de med undgåelse af kølig afsondring deltage i alle berettigede anstrengelser til fremme af det tyske folks velfærd, af tysk dannelse og tysk kultur. Som virksomt middel i den henseende nævnes oprettelse af fælles økonomiske selskaber, af patriotiske foreninger, skabelse af selskabeligt samvær m.m. Man skal herved undgå offensiv fremfærd over for den fremmedsprogede befolkning og holde deltagelse åben for villige elementer.

Ved siden af den bestemte tilbagevisning af de tyskfjendtlige bestræbelser må en forsonlig ånd rettet på den langsomme afslibning af de bestående modsætninger lede embedsmændenes og lærernes gøren og laden.

Man er i regeringen klar over, hvilke særligt vanskelige opgaver, der påhviler embedsmændene og lærerne i de omtalte landsdele, men man har dog endnu en gang udtrykkeligt villet bringe situationens alvor i erindring, idet man stoler på Deres villige og patriotiske medarbejde!".

Cirkulæret sigtede på en øget indsats til fremme af tyskheden, der skulle vise sig ved rigsdagsvalget i 1898. Mobiliseringen af embedsmændene gav ganske vist tyskerne en ret betydelig tilvækst af stemmer, men danskerne kunne notere en fremgang på 1076 stemmer, der langt overtraf alle forventninger. Uanset statsministeriets cirkulære fortsatte udvisningerne nu i en udstrækning som ikke tidligere set. De stedlige landråder var ikke indstillet på "en langsom afslibning af de bestående modsætninger". Tværtimod, kravet lød på hurtige resultater, en fejlvurdering, der også kendetegner den preussiske skolepolitik.

Læreruddannelsen

Præparandskolerne

Den private forberedelse til optagelse på seminariet fandt oprindelig sted hos ældre lærere og blev suppleret med praktisk skolegerning om vinteren ved små biskoler, når der fandtes mulighed hertil. Imidlertid oprettede regeringen i 1873 en anstalt for præparander i Barmstedt i Holsten og i det følgende år i Åbenrå, hvor der også kunne optages elever med dansk hjemmesprog. En betingelse for disse elevers optagelse var, at eleven - i reglen 15-årig - havde vidnesbyrd for at have nået skolens mål med hensyn til kendskab til og færdighed i brugen af det tyske sprog. Senere blev der oprettet statsdrevne anstalter for præparander i Augustenborg, Tønder, Haderslev, Lunden og Kappel[77].

Samtidig forberedte private kurser med skiftende held til optagelse på seminariet, således i Haderslev, Tønder, Flensborg og Egernførde, Oldesloe, Ratzeburg, Risum, Uetersen o. fl. Lærerne ved statens anstalter var energiske og fagligt dygtige. De sigtede oftest mod forfremmelse og skiftede tit arbejdsplads. Regeringen lønnede dem ualmindelig dårligt, et typisk tegn på smålig preussisk kortsynethed.

Der blev terpet bravt på disse anstalter. Det ugentlige timetal lå på over 40 timer plus mange timers hjemmearbejde. Det var ikke ualmindeligt, at over halvdelen af klassen var sorteret fra i løbet af de tre slidsomme år.

Bestået afgangseksamen fra præparandskolen gav adgang til seminariet.

Holstenske seminarier

I 1870erne var byerne i Holsten Kiel, Altona, Neumünster o.fl. på grund af industrialiseringen inde i en kraftig udvikling, der stærkt øgede behovet for lærere, et behov, som de få seminarier

ikke var i stand til at dække. Man var simpelthen tvunget til at oprette nye seminarier, således i Ratzeburg 1873, i Uetersen 1875, i Randsborg 1907 og i Kiel 1909. Men trods den høje klassekvotient var der stadig ubesatte lærerembeder. Oprettelsen af Uetersen seminarium som internat blev kraftigt påtalt af den Slesvig-holstenske lærerforening, der heri så en tendens til at give seminarierne et kasernepræg med lejlighed til yderligere at stramme den preussisk prægede disciplin. Protesten blev imidlertid ikke taget til følge.

Nordslesvigske lærere dimitteret fra tyske seminarier 1790–1920.

	Kiel	Segeberg	Egernførde	Ratzeburg	Uetersen	Rensborg	fra fjerne egne	I alt	Tønder 1781–1920 ./. 1857–64	Hadersiev 1884–1920	I alt
1790–99	19							19	15		34
1800–09	1							1	24		25
1810–19	1							1	59		60
1820–29									54		54
1830–39									19		19
1840–49		2						2	24		26
1850–59									5		5
1860–69		2	3					5	17		22
1870–79		3	2		1		2	8	28		36
1880–89		4	3	3	8		18	36	63	35	134
1890–99		28	31	2	41		4	106	149	78	333
1900–09		26	35	6	19		2	88	148	105	341
1910–20	2	16	14	7	11	12	6	68	97	57	222
I alt	23	81	88	18	80	12	32	334	702	275	1311

Lærerinder dimitteret i årene 1880–1920.

Augustenborg lærerindeseminarium	186
Slesvig lærerindeseminarium	77
fra fjernere egne	60
	323

Tønder seminarister 1874-77. Tønder Statsseminarium.

Den danske Afdeling ved Tønder seminarium 1864-1884

Endnu før krigens afslutning blev Tønder seminarium genåbnet af den østrigsk-preussiske civilforvaltning. Man var klar over, at det ikke var muligt at få læreraspiranter fra Nordslesvig, med mindre det blev gjort tosproget. Allerede den 22. marts 1864 foreslog provst Carstensen, Tønder, i en skrivelse til civilkommissæren at gøre seminariet tosproget, og han støttedes heri af provst Valentiner, der ordnede seminarieforholdene i hertugdømmerne. Seminariet blev delt i to afdelinger, den tyske og den danske, officielt "Die deutsche Abteilung" og "Die dänische Abteilung des Königl. evang. Schullehrerseminars zu Tondern". I 1876 blev de omdøbt til Abteilung A og Abteilung B.

Der foreligger både på dansk og på tysk en del litteratur om afdelingens oprettelse, om seminariets historie i den tosprogede tid, om den politiske spaltning, om forholdene de tyske og de danske elever imellem og om lukningen af den danske afdeling[78]. En samlet oversigt over, hvor afdelingens elever hørte hjemme, hvor de senere fandt deres virke, og om hvilken plads der tilkommer dem i landsdelens skolehistorie, findes i forfatterens afhandling "Den danske afdeling 1864-84"[79].

Det var bestemt ikke nogen ringe ballast, man i Tønder medgav de unge lærere til deres gerning ved de dansktalende skoler. Om Tønder-lærerne skriver H. P. Hanssen i 1885[80]: I Tønder har myndighederne lukket den danske afdeling "fra hvilken mange trofaste og nidkære lærere er udgået".

Den danske afdeling lukkede i 1884, og dermed var Tønder seminarium rent tysk og indstillet på klart at manifestere sig som sådan.

Haderslev seminarium

Man var i Tønder efterhånden ked af de voksende bryderier med de to afdelinger, og regeringen i Slesvig var både af politiske og tekniske grunde og af hensyn til det voksende behov for lærere stemt for at oprette et nyt seminarium i Nordslesvig. Valget faldt på Haderslev, den nordligste, stærkt danskprægede by i landsdelen. Byen havde i 1883 kun 7600 indbyggere og befandt sig i øko-

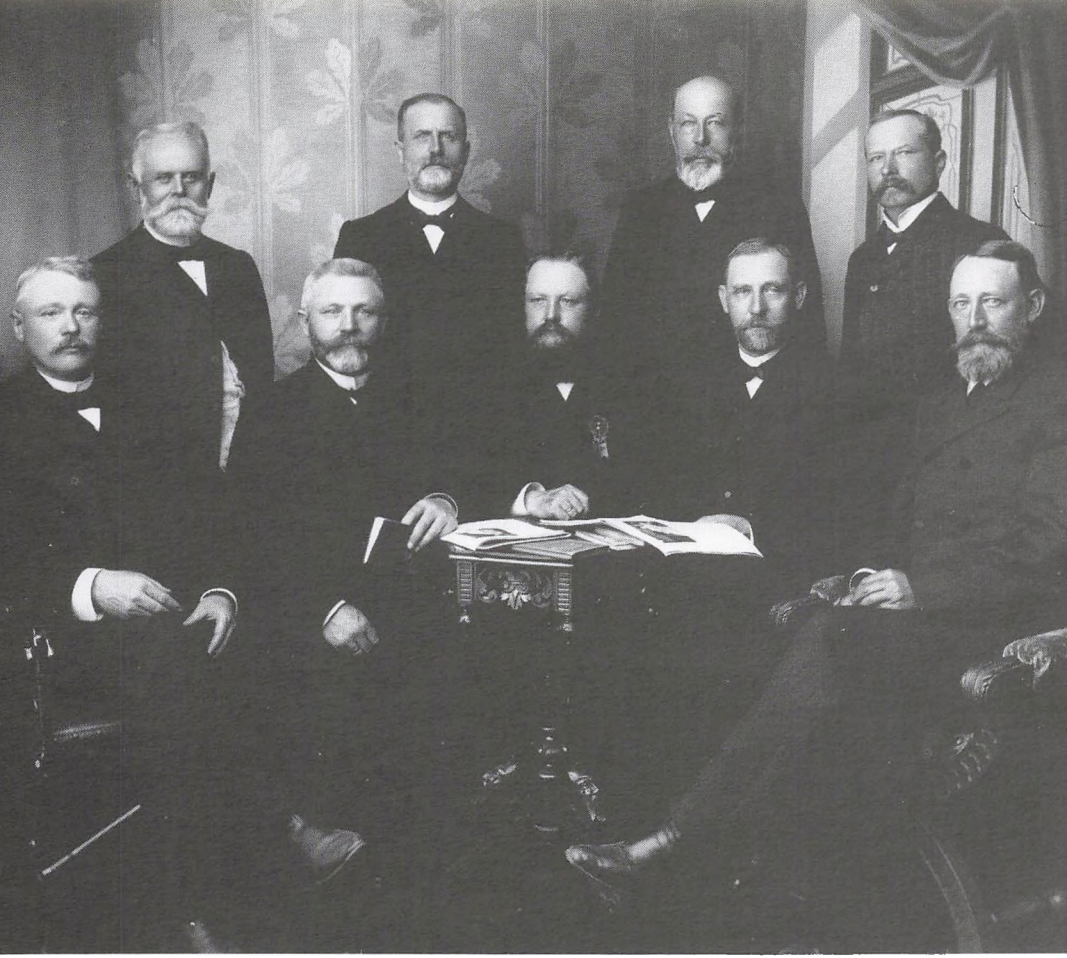

Tønder seminariums danske afdeling, dimitteret 1876.
Stående fra venstre: ukendt; H. Fr. Schacht, Haderslev 1889-1917; Peter S. Ravn, Bjerndrup 1884-1914; Jørgen S. Kylling, Rinkenæs 1884-1911; siddende fra venstre: 1-2 ukendte; Gotfred H. Lund, Åbenrå 1877-1920; Chr. Todsen, Løjt Kirkeby 1888-1920; Peter B.Bau, Genner 1886-1920. – Foto ca. 1901 i privateje.

nomisk stagnation, så byrådet hilste beslutningen velkommen.

Under forhandlingerne i Slesvig blev det fremhævet, at der ikke var tale om et tysk og et dansk seminarium ved siden af hinanden, men om to tyske seminarier, begge med obligatorisk undervisning i dansk i nogle ugentlige timer. Målsætningen for denne undervisning blev klart formuleret: Den unge lærer skal kunne fortælle bibelhistorien på dansk og fremsige Luthers katekismus og 50 salmer på dansk. Det siger sig selv, at dette mål med det begrænsede antal timer kun kunne nås af elever med forhåndskendskab til dansk, og at tanken om at gøre danskundervisningen obligatorisk for samtlige seminarieelever var urealistisk og derfor også efterhånden måtte opgives.

Fra 1885-1907 blev det ny seminarium ledet af Adolf Castens, en højt begavet, human og frisindet mand, der viste megen forståelse for slesvigsk egenart, en personlighed af rang, som seminarieeleverne så op til med stor hengivenhed, og hvis minde længe er blevet bevaret blandt dem. Trods de for preussiske seminarier generelt gældende strenge ordensregler indrømmede Castens sine elever en ikke ringe personlig frihed i forventning om, at de unge mennesker ville føle sig tilskyndet til at overholde samlivets skrevne og uskrevne love.

Nu efterlignede seminarieeleverne i Haderslev på dette tidspunkt i lighed med naboseminarierne en del tyske studenterskikke med studenterhue, sang og bægerklang. Det var i og for sig ret harmløst, selv om det ikke helt kunne undgås, at enkelte ved visse lejligheder fik rigeligt af de våde varer. Da man på højeste sted i Slesvig fik nys om disse forhold, reagerede man der med alle tegn på forargelse. Det blev overdraget en kommissær at foretage det fornødne, og efter lange forhør og indgående undersøgelser af personlige forhold fik samtlige elever i de to ældste klasser en skriftlig irettesættelse (Verweis), og alle stipendier blev frataget dem - en kollektiv afstraffelse, der gav genlyd i vide kredse.

Forstanderen fik en "næse". I en ironisk tone bemærkede man fra højeste sted, at forstanderen i Haderslev åbenbart gik ud fra, at et seminarium i det slesvigske kunne indtage en særstilling, hvilket var en beklagelig fejltagelse. Castens kvitterede med at

fremsende sin ansøgning om pensionering, hvad de høje herrer i Slesvig anså for at være en udmærket afgørelse. Det gjorde langt fra alle inden for og uden for seminariets mure.

Castens levede sine sidste år i nærheden af Lübeck. Han døde den 4. november 1913, og forfatteren var blandt seminariets elever, der fulgte ham til det sidste hvilested på domsognets kirkegård i Haderslev[81].

Men fra 1907 at regne var Haderslev seminarium for alvor kommet i myndighedernes søgelys, og der forblev det i resten af preussertiden.

Castens' efterfølger fra 1907, dr. Wiehr, var af en helt anden støbning. Født syd for Elben savnede han kendskab til og forståelse for landsdelens og dens sønners problemer. Efter ordre fra Slesvig blev tøjlerne nu strammet eftertrykkeligt. Man henholdt sig til en forordning af 1895, udstedt af overpræsident v. Steinmann, hvorefter en seminarieelev skulle være hjemme i sit logi om sommeren kl. 21 og om vinteren kl. 20. Den nye forstander, dr. Wiehr, gav sine seminarielærere ordre til ufortøvet at foretage op til 20 ugentlige kontrolbesøg. Var en seminarieelev ikke på sit værelse som påbudt, vankede der en alvorlig straf (Verweiss eller Protokoll).

I efteråret 1907 blev flere seminarieelever tvangsforflyttet til andre seminarier, og enkelte blev for forseelser, der ikke kunne betegnes som alvorlige, og da slet ikke som kriminelle, med hård hånd relegeret, udelukket fra nogen sinde at få lov til at fortsætte deres uddannelse på et preussisk seminarium og med krav om øjeblikkelig tilbagebetaling af modtagne stipendier. På foranledning af provinsskoleråd Schlemmer blev der til samtlige seminarieelevers forældre sendt en skrivelse, der ikke lader tvivl om alvoren i den nye kurs: "Alle elever, der viser sig uimodtagelige for vore formaninger, må være belavet på en skånselsløs afstraffelse. Den, der ikke retter sig efter anstaltens ordensregler, vil vi uigenkaldelig fjerne fra seminariet og lærergerningen".

De høje herrer var nok i færd med at stramme buen for hårdt. Den stedlige tyske avis "Grenzpost" begyndte at røre på sig. Den meddelte sine læsere den 11. februar 1908, at nu var igen en seminarieelev blevet tvangsforflyttet. "Det er den niende "Zögling",

der i løbet af vintersemesteret er blevet offer for denne afstraffelse". Det fik den slesvig-holstenske lærerforening til at reagere skarpt.

I "Schleswig-Holsteinische Schulzeitung" af 1908 side 85 offentliggjorde den et bemærkelsesværdigt indlæg under overskriften "Es klingt wie en Notschrei" (Det lyder som et nødråb). Efter at have citeret "Grenzpost" fortsætter redaktøren: "Neun Zöglinge (stærkt fremhævet) i et vintersemester relegeret eller tvangsforflyttet! "Das lässt tief blicken". Findes der da ikke et eller andet sted en kompetent, kyndig og uforbeholden pen, der føler sig kaldet til over for offentligheden at belyse forholdene på seminariet i Haderslev, navnlig "opdragelsen" af seminarieeleverne. Det synes der at være påtrængende anledning til. Ganske særligt skulle man underkaste det opdragelsessystem, efter hvilket alle lider for én, og ved hvilket eleverne bliver fuldstændig spærret ude fra omverdenen, en fyldestgørende bedømmelse".

Kort tid senere bragte den deputerede Hoff sagen frem i den preussiske landdag: "Skulle sådanne disciplinærsager vise sig at være nødvendige, må det være ensbetydende med den preussiske skolepolitiks falliterklæring".

På lærerforeningens store årsmøde i Glückstadt i 1908 var det den i lærerkredse højt estimerede rektor Peters fra vajsenhuset i Kiel, der efter en alvorlig drøftelse af spørgsmålet om den personlige frihed som ubetinget forudsætning for lærernes holdning og indsats, sluttede: "Skulle i fremtiden ved anstalter for læreruddannelse kompetente folk udsætte lærernes og skolens fremtid for fare ved indgreb i ungdommens personlige frihed, da skal de kende os som deres fjender!" Det var en advarsel, der ikke var til at tage fejl af, heller ikke for regeringen i Slesvig. Den slesvig-holstenske lærerforening var en magtfaktor, som end ikke regeringen kunne se bort fra.

Dr. Wiehrs afløser blev forstander Badenhop, der også hørte hjemme syd for Elben. Han var en meget afmålt, i alle henseender særdeles reserveret herre, indstillet på at lede anstalten nærmest enevældigt, men dog på en korrekt og vel også på en for alle parter acceptabel måde. Men det var ham, der den 19. august 1913 udløste den aktion, der hos alle implicerede har efterladt bitre

Seminarielektor Adolf Castens i Haderslev (1842-1913).
Efter Harboe Kardel: Geschichte des Haderslebener Seminars, 1962, s. 74.

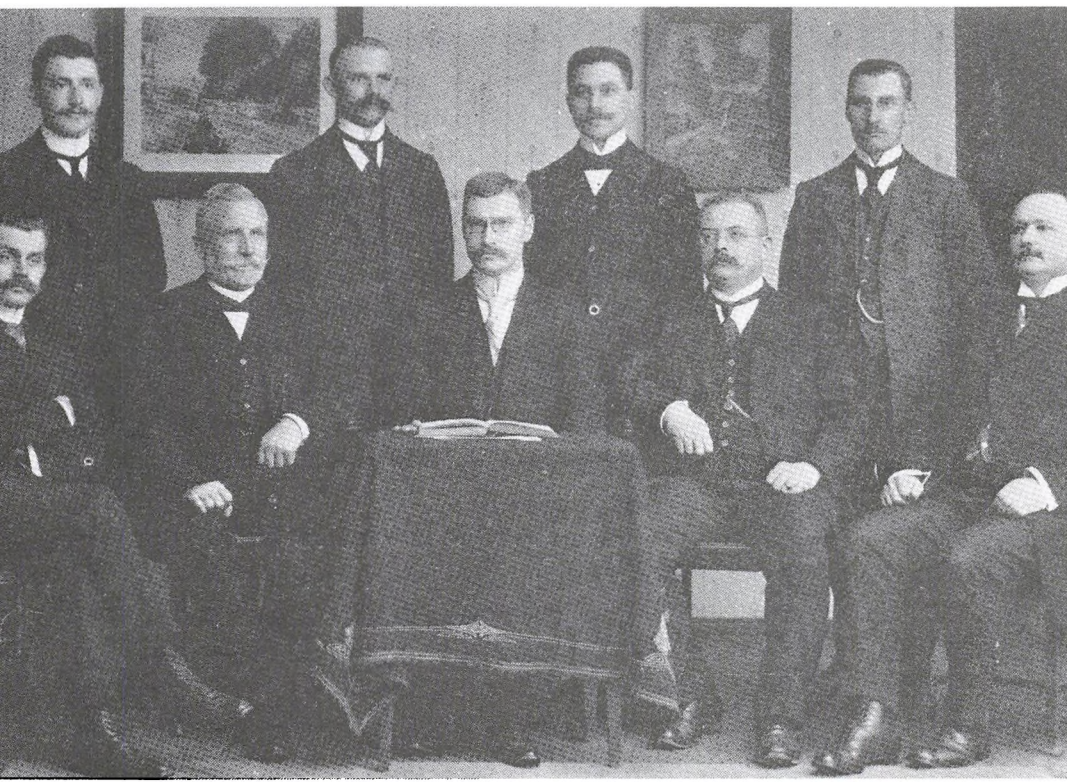

Lærerkollegiet ved Haderslev seminarium 1913.
I midten ved bordet Direktor Badenhop. Efter Harboe Kardel: op. cit. s. 85.

minder. Den traf os som et lyn fra en klar himmel, og ingen anede, hvad der egentlig var på færde, før vi fik meddelelse om, at tre af vore kammerater med øjeblikkelig varsel var jaget på porten. Flere ydmyge henvendelser fra de relegerede og deres hårdt ramte forældre blev af regeringen i Slesvig mødt med et meget kort og koldt afslag[82].

Der blev på seminariet krævet og præsteret et metodisk dygtigt arbejde. Men trangen til og muligheden for selvstændig og fri personlig udfoldelse blev holdt nede.

Eksamensordningen af 15. oktober 1872 og ansættelsesproceduren

Undervisningsministerens forordning af 15. oktober 1872 indeholdt instruks angående afgangseksamen ved seminarierne, eksamen for mellemskolelærere og for rektorer ved 6-klassede skoler.

På seminarierne tillagde man ikke selve afgangseksamen overdreven vægt. Frasorteringen var stort set sket på et tidligere tidspunkt. Den mundtlige afgangseksamen blev ganske vist ledet af en embedsmand fra regeringen, men seminariets rektor og samtlige lærere var medlemmer af kommissionen, d.v.s. at det stedlige islæt var stærkt, hvis det da var indstillet på at gøre sig gældende! Det var seminariets lærerkollegium, der til regeringen for endelig godkendelse havde fremsendt forslag til emnerne for den skriftlige eksamen. Der var ikke tale om fjerncensur ved bedømmelsen af skriftlige arbejder eller beskikkede censorer i bestemte fag. Den mundtlige eksamen blev selv med store klasser på over 20 aspiranter afviklet i løbet af to til tre dage. Havde en elev klaret sig pænt gennem den skriftlige eksamen, og var han på grund af sine årskarakterer af lærerkollegiet indstillet hertil, kunne han helt blive fritaget for den mundtlige del. Det var nærmest de aspiranter, der lå nær farezonen, der blev følt på tænderne, somme tider ret eftertrykkeligt.

Faglærerens karakter, givet i årets løb ved hver skriftlig præstation og ofte ved hver mundtlig høring, var afgørende. Nu var der kun fire karakterer at vælge imellem: "sehr gut", en sjældenhed, der egentlig kun blev givet til en enkelt elev i klassen for eksemplarisk flid og opførsel, "gut", "genügend" og "ungenügend". Sidstnævnte var dumpekarakter i hovedfagene. Det var selvsagt

ikke ligegyldigt for den unge lærer, om der på hans eksamensbevis stod et "gut" (svarende nogenlunde til mg^{x}) eller et "genügend" (svarende til g^{x}).

Imidlertid kunne seminarielærerne håndhæve denne meget enkle skala næsten enevældigt ud fra et subjektivt skøn, hvor personlig sympati eller antipati vanskeligt helt kunne elimineres. Den preussiske eksamensordning kan ikke sammenlignes med den danske, hvad angår grundighed og objektivitet. Nok er den danske ordning omstændelig og tidkrævende, men den er i den givne situation aspirantens bedste værn.

For lærernes vedkommende skelnede man under preussisk styre mellem provisorisk (foreløbig), definitiv (fast) og interimistisk (midlertidig) ansættelse. Vikarer og biskolelærere måtte nøjes med den midlertidige, der rummede mulighed for opsigelse uden varsel.

Efter bestået eksamen fik den unge "Schulamtsbewerber" uden egen ansøgning af regeringen i Slesvig anvist et lærerembede, oftest et andenlærerembede, og dermed var vedkommende provisorisk ansat og kunne nu regne med fortløbende uafbrudt tjeneste, vel at mærke der, hvor hans arbejdsgiver indtil videre fandt det mest formålstjenligt eller påkrævet. Han kunne med andre ord med meget kort varsel blive forflyttet til et andet embede.

Ingen måtte imidlertid påbegynde undervisningen, før han havde aflagt troskabseden til den preussiske konge under iagttagelse af nøje fastlagte regler. På landet udleverede almindeligvis sognepræsten i sin egenskab af "Ortsschulinspektor" den skrevne edsformular til den unge lærer (lærerinde). Aspiranten løftede højre hånd til edsaflæggelse og læste langsomt og tydeligt formularen i nærværelse af sognepræsten. Derefter blev protokollen underskrevet af læreren og sognepræsten for ad tjenstlig vej at blive sendt til regeringen i Slesvig. Nu lå skolen hyppigt i nærheden af kirken, og præsten og læreren begav sig over i skolen til den første time, i regelen dansk religion. Edsaflæggelsen var selvsagt foregået på tysk, men i skolen holdt præsten sin ofte personligt prægede indsættelsestale på dansk, idet han gik ud fra et bibelvers med tilknytning til lærerens fremtidige gerning, og læreren afsluttede denne lille højtidelighed ved at give en religionstime på dansk.

Forudsætningen for handlingens forløb var naturligvis, at læ-

reren (lærerinden) talte dansk. Efter at myndighederne fra omkring 1890 foretrak at sende unge lærere fra Sydslesvig, fra Holsten og fra egne syd for Elben til Nordslesvig, var forudsætningen for indsættelse af disse lærere på dansk selvsagt ikke længere til stede.

Den unge lærer kunne ikke opnå definitiv ansættelse, uden at han tidligst to år og senest fem år efter sin afgangseksamen fra seminariet havde bestået "Zweite Lehrerprüfung", 2. eksamen.

Oprindeligt blev anden eksamen aflagt på et seminarium, men senere i henhold til Min. Bek. af 3. juli 1912 på den skole, hvor aspiranten gjorde tjeneste. I den forløbne tid havde læreren gentagne gange haft besøg af kredsskoleinspektøren, der havde kontrolleret, om vedkommende i sin embedsførelse nøje fulgte de givne bestemmelser og anvisninger og i det hele taget gjorde fyldest i sit embede. Sammen med indmeldelsen til prøven afleverede læreren en afhandling over et emne angående hverdagens praktiske lærergerning med angivelse af de benyttede kilder. Sognepræsten udstedte i sin egenskab af lokaltilsynsførende et vidnesbyrd ikke blot om lærerens vandel og adfærd i embedsmedfør, men også om hans private forhold.

På skolen mødte så efter aftale en repræsentant for regeringen, kredsskoleinspektøren og i reglen sognepræsten. Kredsskoleinspektøren udfyldte på stedet et skema med en udførlig rapport på fire sider med bedømmelsen af den skriftlige afhandling, af praktikprøven i de enkelte fag, af besvarelsen af spørgsmål angående fagenes metodik, angående skolelovgivningen og pædagogikkens historie.

Eksamenskommissionen afsagde på grundlag af præstationerne en endelig bedømmelse, og lød den på "nicht genügend" - og det skete ikke så sjældent - måtte prøven tages om et år senere. I regelen lykkedes det i anden omgang, og der findes kun få eksempler på, at unge lærere ikke nåede at bestå og dermed få ret til fast ansættelse og adgang til at søge ledige embeder.

Ønskede en folkeskolelærer at kvalificere sig til at undervise i mellemskolen, måtte han bestå mellemskolelærereksamen, der nogenlunde svarede til dansk faglærereksamen i to fag. For derefter at kunne søge rektorembede, svarende til dansk skoledirek-

tør – måtte han indstille sig til rektoreksamen med hovedvægten lagt på skolefagenes metodik, skolelovgivningen og alle spørgsmål i forbindelse med skolevæsenets administration.

Lærerseminariernes dobbelte opgave

Lærerseminariet var og er da fremdeles stillet over for den dobbelte opgave på én gang at fremme og højne seminarieelevens almendannelse, ordet taget i videste forstand og samtidig forberede ham til lærergerningen. Dette forhold kan medføre visse spændinger. Nu lagde "Allgemeine Bestimmungen" af 1872, der i 30 år så afgjort var retningsgivende, klart den afgørende vægt på sidstnævnte formål. Derved blev der opnået, at den unge lærer ikke stod usikker og famlende over for den opgave, han mødte. Han var fortrolig med undervisningens teknik. En anset skolemand fra 1890 erne sammenfattede det således: Vi fik megen øvelse i at lægge en disposition for en time, at katekisere logisk og stille spørgsmålene rigtigt. Men det var et håndværk, vi lærte, selv om jeg må tilføje: Vi lærte det grundigt! At den førstnævnte opgave derved ikke blev tilstrækkeligt tilgodeset, kunne ikke forblive skjult. Rektor Siemonsen[83] taler – vel nok mildt overdrevet – om "en ørkenvandring".

Nyordningen af 1901[84] skulle råde bod på denne fasttømrede, ensidige læreruddannelse. Den blev gjort 6-årig med 3 år på præparandskolen og 3 år på seminariet, så der kunne blive tid og mulighed for et friere og grundigere studium. Endelig føjede man et fremmed sprog (fransk) til de mange fag, obligatorisk for alle i 6 år. Udbyttet stod for de flestes vedkommende ikke i noget rimeligt forhold til det timetal, der blev ofret herpå.

Forventningerne til nyordningen blev kun i ringe grad indfriet. Den største hindring var givetvis den store fagtrængsel, der på forhånd lagde loft over det enkelte fags målsætning. Det må tilføjes, at mange seminarielærere stadig savnede den nødvendige videnskabelige ballast.

Over for de nye pædagogiske reformforsøg, som de var startet i Hamborg, Bremen og navnlig i München, forholdt man sig tøvende, nærmest passiv. Man foretrak stort set at fortsætte i de vante baner.

Lærerindeseminariet i Augustenborg 1878-1919

Seminariet blev åbnet i 1878 med 23 "Zöglinge" i to klasser, fra 1879 med tre klasser. Eleverne skulle være fyldt 16 år, og da uddannelsen var treårig, var de yngste lærerinder kun 19 år, når de fik betroet et embede.

Seminariets forstandere og lærerinder var alle hjemmehørende syd for Hamborg, de fleste fra de preussiske provinser øst for Elben. Intet under, at seminariet fik ry for at være den anstalt, der var stærkest præget af den strenge preussiske disciplin og en hustugt som i et kloster. De unge piger blev hele tiden overvåget og afsondret fra omverdenen. Imidlertid regnede man åbenbart ikke systemet bag slottets mure for at være en sikker garant i visse situationer. Forstanderinden, frk. von Joedens forespurgte regeringen, om undervisningen skulle genoptages efter sommerferien i 1919. Der gik nemlig rygter om, at afstemningszonen om kort tid ville blive besat af allierede tropper, og det giver anledning til alvorlige bekymringer, for "damit sei eine sittliche Gefährdung der Mädchen verbunden" (Derved kunne pigernes moral komme i fare).

En elev fortæller, hvordan de unge piger spontant reagerede på budskabet om novemberrevolutionen i 1918: "Vi sprang ud af sengen om aftenen kl. 22, greb fat i hinanderis natkjoleflig og løb i lange rækker 50-60 piger op ad den ene trappegang og ned ad den næste, mens vi sang "Freiheit, die ich meine". "Freiheit" var det trylleord, som lærere og lærerinder, der ikke lod sig se de første tre dage, ikke kunne tage fra os".

Af de 1140 elever i Augustenborg var kun 225 født i Nordslesvig, resten kom fra alle mulige egne af Preussen.[85]

Lærerindeseminariet i Slesvig og lærerindernes ansættelse

Slesvig lærerindeseminarium blev i årene 1894-1905 ledet som en privat institution under tilsyn af regeringen i Slesvig. Da forholdene efterhånden gav anledning til påtale, overtog byen i 1905 seminariets drift.

Flertallet af lærerinderne havde intet kendskab til det danske sprog, børnenes modersmål, og dette forhold måtte uvægerlig ska-

Kvindeseminariet i Augustenborg 1901.
Hist. Saml. f. Sønderjylland.

be problemer, ikke mindst når det drejede sig om småbørnsundervisning, der var lærerindernes særlige område.

På lærerindernes kaldsbrev var det udtrykkelig bemærket, at de i tilfælde af giftermål omgående udgik af skolens tjeneste. Uanset tjenestealder havde de ikke krav på pension, en oplagt chance for regeringen for at spare på folkeskolens lønningskonto. Under de særlige forhold i årene 1914-18 var flere gifte lærerinder beskæftiget som vikarer.

Lærerinder skulle ikke aflægge anden eksamen. De skulle aflægge troskabseden og opnåede efter to års tilfredsstillende tjeneste fast ansættelse.

Weimarforfatningen af 11. august 1919, der formelt også gjaldt i Nordslesvig indtil Den internationale Kommission overtog den øverste myndighed den 10. januar 1920, bestemte i artikel 128: Alle undtagelsesbestemmelser, der angår kvindelige embedsmænd, er afskaffet. Bedre sent,end aldrig!

Også lærerinder kunne tvangsforflyttes: Christine Mathiesen, født 7.2.1873 i Bylderup, dim. Augustenborg 1893, lærerinde i Snogbæk 1894-1900, blev "im Interesse des Dienstes" beordret til forflyttelse til egnen ved Husum. Da hun ikke adlød, måtte hun søge sin afsked pr. 1. januar 1900. Anna Iversen, født 1867 i Altona kro, Møgeltønder sogn, lærerinde i Oksbøl på Als 1892-98, blev i juni 1898 "im Interesse des Dienstes" forflyttet til Quickborn i Holsten[86].

Genforeningen medførte, at seminariet i Augustenborg i 1919 blev overflyttet til Slesvig. Her fik det ikke nogen lang levetid, men blev lukket allerede i 1925.

Ansættelse af aflønning

I enkelte adelige godsdistrikter havde godsets ejer som skolepatron efter hævdvunden skik retten til at kalde lærerne til distriktets skoler. Bortset herfra blev retten til ansættelse af lærerne ved de offentlige folkeskoler i hertugdømmet Slesvig i periodens begyndelse udøvet af kirkevisitatorierne, d.v.s. amtmand og kirkeprovst i forening.

I de fleste byer blev lærerne kaldet af skolekollegierne. Men efter at der i årene 1876–79 var udnævnt kredsskoleinspektører i de fire nordslesvigske kredse, blev alle folkeskolelærerne i by og på land umiddelbart kaldet af regeringen i Slesvig. Instruksen angående ansættelse af folkeskolelærerne i henhold til eksamensordningen af 15. oktober 1872 er dateret 1. oktober 1873, og reglerne er omtalt s. 76.

Regeringsbekendtgørelsen af 7. november 1893 ophævede tidligere instrukser og satte nye bestemmelser i kraft fra 1. januar 1894 at regne: Midlertidig besættelse af lærer- og lærerindeembeder finder ikke mere sted. Tidligere midlertidigt ansatte lærere kan uden varsel forflyttes. Ingen lærer kan længere aflægge eksamen hos kirkeprovsten eller hos kredsskoleinspektøren. Præparander kan ikke opnå ansættelse. Ansøgninger fra seminarist-abiturienter må ikke tages i betragtning, og seminarierektorer må ikke udtale sig om ansøgere, før vedkommende har bestået afgangseksamen. I lærerens "Berufsurkunde" (kaldsbrev) bliver det pålagt ham at give indtil fire ugentlige timer i "Fortbildungsschule" (nærmest svarende til aftenskole) mod en betaling, der om fornødent fastsættes af regeringen. Undervisningen i en enklasset folkeskole, der også har drenge som elever, må ikke overdrages en lærerinde, end ikke for en kort tid[87]. Denne bestemmelse blev ophævet i 1916.

Bekendtgørelsen af 21. januar 1899 giver byens øverste skoleembedsmand "Stadtschulrat" (skoledirektør) tilladelse til også i Nordslesvig at overvære undervisningen hos en lærer på hans skole. Denne tilladelse blev der ret hyppigt gjort brug af, idet de hurtigt voksende byer både i Slesvig og i Holsten stadig manglede lærere. "Stadtschulrat" kunne i Slesvig let skaffe sig fyldige oplysninger om lærere med fine eksaminer, og det var i regelen hos dem, han uanmeldt en skønne dag mødte op for på stedet at danne sig et indtryk af skolens niveau og lærerens undervisning. Var han derefter overbevist om lærerens egnethed, gav han ham et tilbud om hurtig ansættelse ved en af hans hjembys skoler. Det betød bedre økonomiske kår, mulighed for avancement og adgang for børnene til højere uddannelse.

Det skete, at læreren - og hans kone - efter nærmere overvejelser ikke følte sig fristet til at tage sydpå, men mange lærere tog chancen, og i nogle holstenske byer fandtes der efterhånden hele nordslesvigske lærerkolonier.

Der var ofte tale om dygtige, tosprogede lærere, som man - set fra tysk hold - skulle mene at have hårdt brug for i "die Nordmark". Alene af Haderslev-dimittenderne har 72 taget imod tilbudet fra Kiel, 52 flyttede til Hamborg-Altona, 18 til Flensborg og 16 til Neumünster. Til gengæld hentede regeringen unge lærere fra de preussiske provinser syd for Elben. De følte sig ikke hjemme heroppe, og efter de obligatoriske to til tre år som andelærere, forsvandt de fleste hurtigt sydpå.

Særregler for lærerne i enklaverne

Herom fortæller førstelærer og degn Peter Eskildsen Jensen i Møgeltønder skolekrønike[88]:

"De tidligere jyske enklaver blev ved freden i 1864 byttet med 10 slesvigske sogne, heraf to ved Ribe og otte ved Kolding. De stod under tilsyn af amtmanden og biskoppen i Ribe, og her gjaldt alle danske love, der var udstedt før 1. oktober 1864. Lærerne i de 10 sogne havde en privilegeret stilling fremfor de "slesvigske". Således fik læreren for hvert barn, der den 1. januar var skolepligtig, af skolekassen udbetalt 1/2 rigsdaler = 1,125 mark. Efter 12 1/2 års virke fik læreren årlig 25 rigsdaler = 56,25 mark og

efter 25 år 50 rigsdaler = 112,50 mark. Når brødet blev dyrere, blev der lagt visse procent til lønnen. Forbundet "De 10 jydske Sogne" (tidligere stiftsfonden i Ribe) overtog pensionsordningen efter faste, ret gunstige regler".

Såvidt lærer Jensen, der var degn i Møgeltønder 1895-1910. Han nød personlig ikke ret længe godt af de nævnte særregler, der blev ophævet af lærerlønningsloven af 3. marts 1897.

For besættelse af ledige embeder i enklaverne med dansk skolelovgivning gjaldt der særlige regler, der var nedfældet i den for kredsskoleinspektøren i Tønder givne tjenesteanvisning af 15. oktober 1877[89].

Lærernes aflønning

Ved skoleloven af 1814 blev der givet lovmæssige bestemmelser angående lærernes, navnlig distriktskolelærernes aflønning i form af rede penge, af begunstigelser, af tildeling af skolelod, fri bolig og brændsel m.m. Disse bestemmelser var i lang tid vejledende og normgivende ved udstedelse af nye regulativer.

I de følgende årtier blev der på grund af den økonomiske situation ikke tale om væsentlige forandringer af lærernes kår, der forblev nærmest uforandret også efter 1864.

Lærerne ved de offentlige folkeskoler måtte vente indtil 1897[90], før deres aflønning ved loven af 3. marts blev fastlagt på et nyt grundlag, d.v.s. at staten vedkendte sig sine økonomiske forpligtelser i spørgsmålet om lærernes og lærerindernes aflønning.

Denne lønningslov gav lærerne en ikke ringe merindtægt. Deres grundløn blev hævet til 900 mark, lærerindernes til 700 mark årligt. Alderstillæg androg på højeste løn for lærerne fra 900 - 1300 mark, for lærerinderne 720 mark. Dertil kom fri bolig eller godtgørelse for afsavn, frit brændsel, korn og naturalier, en jordlod, frit bearbejdet.

Med den nye lønningslov af 26. maj 1909 søgte regeringen at give lærerne lige økonomiske kår, uanset skolens beliggenhed og de stedlige forhold. Grundlønnen blev for fastansatte lærere 1400 mark, for lærerinder 1200 mark. Efter 7 års anciennitet hvert 3. år et alderstillæg, der på højeste løntrin udbetaltes til lærerne med 1900 mark og til lærerinderne med 1300 mark. Foreløbigt an-

satte lærere (andenlærere), der ikke havde fire års tjenestetid, fik 1/5 mindre i grundløn. Enelærerne fik efter 10 års ancienni-tet et tillæg på 100 mark. Til grundlønnen skulle regnes en skole-lod, frit bearbejdet, hånd- og spandtjeneste, frit brændsel incl. kørsel og findeling, korn og naturalier.

De stedlige myndigheder kunne være meget smålige, når det gjaldt folkeskolens lærere. Eksempelvis bevilgede byrådet i Ha-derslev lærerne for året 1908 et dyrtidstillæg på 50 mark, at ud-betale kvartalsvis med 12,50 mark.

For kvindelig håndgerning var på landet i 1912 for to ugentlige timer vederlaget så ringe som fra 50 - 70 mark årligt.

De fleste landsbylærere fik for to ugentlige overtimer 120 mark (herom senere), og mange kunne regne med hvert andet eller tredie år at få et personligt tillæg på fra 100 - 200 mark. De unge lærere måtte ganske vist fremdeles nøjes med en meget beskeden løn, men den nye lov sikrede de ældre lærere et rimeligt udkomme og dermed en hæderlig social placering, pengenes købekraft i datiden taget i betragtning. Til lærerlønnen kunne degnene i 1912 normalt lægge et vederlag for degne- og organisttjeneste på årligt 1300 - 1400 mark; degnen i Felsted lå i toppen med 2423 mark. Nordslesvig-ske lærere og da navnlig degnene var efter den ny lønningslov ø-konomisk bedre stillet end deres kolleger nord for Kongeåen.

Personlige tillæg – remunerationer

I en skrivelse af 3. juli 1888 meddelte regeringen i Slesvig skole-inspektørerne, at den var indstillet på at yde et personligt tillæg til lønnen til dygtige lærere i Nordslesvig for derved at modvirke. at de søgte forflyttelse sydpå. Fortrinsvis skulle kredsskolein-spektørerne foreslå lærere, der gjorde sig fortjent ved at fremme tyskheden i landsdelen.

Eksempelvis udbetaltes i tiden 1895-1918 årligt tillæg til ca. 20 lærere og lærerinder i Åbenrå tilsynskreds[91], i 1895 og 1896 således 2000 mark, i årene 1897 og til 1908 3000 mark, 1909 til 1910 4300 mark, 1911 og 1912 5800 mark og 1913 og 1914 6330 mark. Under krigen fik de lærere, der ikke var indkaldt, årligt et beløb på i alt 5500 mark.

Kredsskoleinspektøren var efterhånden indstillet på at yde til-

lægget til de lærere, der havde gjort en personlig indsats for at få den danske religionsundervisning afløst af den tyske.

Da en tilsvarende ordning var gældende i de andre amter, har der været tale om en ret anselig udgift for statskassen, men det skete med et bevidst mål for øje.

Var en lærer kommet i myndighedernes søgelys, mistænkt for at nære danske sympatier, meddelte regeringen i Slesvig den pågældende kredsskoleinspektør, at læreren var udelukket fra at få tildelt personlige tillæg, sådant overgik f. eks. lærer og degn i Dybbøl fra 1870-88, Nis Nissen.

Fra 1913 at regne bliver der yderligere bevilget et årligt beløb på 30 - 50 mark til nordslesvigske lærere, der efter skoletiden gør et arbejde til fremme af "Jugendspiele" og "Jugendpflege", et beløb, der er i god overensstemmelse med regeringens sparsommelighed i administrationen.

Efter århundredskiftet så regeringen i Slesvig det som sin opgave at fremme frugtavlen i skolernes haver. Allerede i 1901 fik lærer Ankersen i Rugbjerg et tilskud på 20 mark til indkøb af frugttræer. Der blev indrettet kursus i frugtavl i Segeberg og i Kiel, og efter indstilling af kredsskoleinspektørerne kunne nordslesvigske landsbylærere deltage heri, således fik f. eks. i tiden 1905 til 1912 hvert år tre lærere fra Åbenrå tilsynskreds lejlighed til at lære frugtavl på nævnte kursus. I 1905 bevilgedes lærerne Bennedsen i Nørre Hjarup og Bau i Genner henholdsvis 20 og 25 mark til indkøb af frugttræer under den famøse betingelse, at sognepræsten personligt skulle overbevise sig om, at træerne da også før den 15. november var plantet i lærerens have!

Pension

Skoleloven af 1814 par. 62 gav lærerne en yderst ringe pensionsordning. Den blev afløst af loven angående pensionering af lærere og lærerinder ved de offentlige folkeskoler af 6. juli 1885. Alene fastsættelsen af lærernes pensionsberettigede indkomst rejste en række spørgsmål, der udførligt besvares hos Kuntze III, s. 142-143. Det gælder også beregning af lærernes tjenestetid m.m. Så fulgte loven om oprettelse af pensionskasser for lærere og lærerinder af 23. juli 1893, og igen er der en lang række forhold, der

skal gøres rede for med ægte preussisk grundighed. Lige så indviklet er bestemmelserne om lærerenkernes pension. I hertugdømmet Slesvig blev de enkelte provsti-enkekasser opretholdt indtil loven af 22. december 1869, der betød en væsentlig forbedring af lærerenkernes kår. Men en gennemgribende ændring i spørgsmålet om lærerenkepensionerne og udbetaling til forældreløse lærerbørn sker første med loven af 4. december 1899. Meget udførligt gøres der hos Kuntze rede for alle tænkelige spørgsmål i forbindelse med lovens virkninger og administration. Der kan interesserede få alle oplysninger[92].

Målt med datidens ringe sociale forsorg må regeringens økonomiske hjælp til lærerenker og uforsørgede lærerbørn betegnes som fremsynet og rosværdig.

Udmærkelser til lærere

I anledning af et tjenestejubilæum kunne der tildeles lærerne en udmærkelse. Anmodning fra skolemyndigheder om tildeling af en udmærkelse til veltjente lærere blev rettet til regeringen, der kontaktede det kgl. konsistorium, hvis vedkommende samtidig gjorde tjeneste som degn. I regelen fik lærerne "Orden des Adlers des Inhabers des Königlichen Hausordens von Hohenzollern".

For lærerindernes vedkommende skete der tydeligvis en diskriminering. Evangeliske lærerinder modtog en bibel, katolske en andagtsbog. Efter 1893 fik lærerinder ved pensionering en reproduktion af professor Mohns maleri "Weibliche Tugenden"!

Lærernes militærtjeneste

I perioden 1867-1900 kunne lærerne nøjes med 6-10 ugers militærtjeneste, hvorefter de blev overført til reserven. Men to år efter sin tronbestigelse krævede Wilhelm II, at folkeskolens lærere fra år 1900 at regne skulle aftjene deres militærtjeneste som "Einjährig-Freiwillig" (mit der Waffe). Ingen lærer kunne opnå fast ansættelse, før hans militærpapirer var i orden, og almindeligvis blev de lærere, der havde bestået afgangseksamen og var fundet duelige til tjenesten, snarest muligt indkaldt. Ordningen sigtede udtrykkeligt på at uddanne våbenduelige lærere til underofficerer af reserven. Man regnede med, at de som befalingsmænd ville gøre

god fyldest i tilfælde af mobilisering, hvad der vitterligt viste sig at være tilfældet i 1914. I løbet af krigsårene blev mange lærere forfremmet til officer og som "Sturmleutnant" sat på en udsat post.

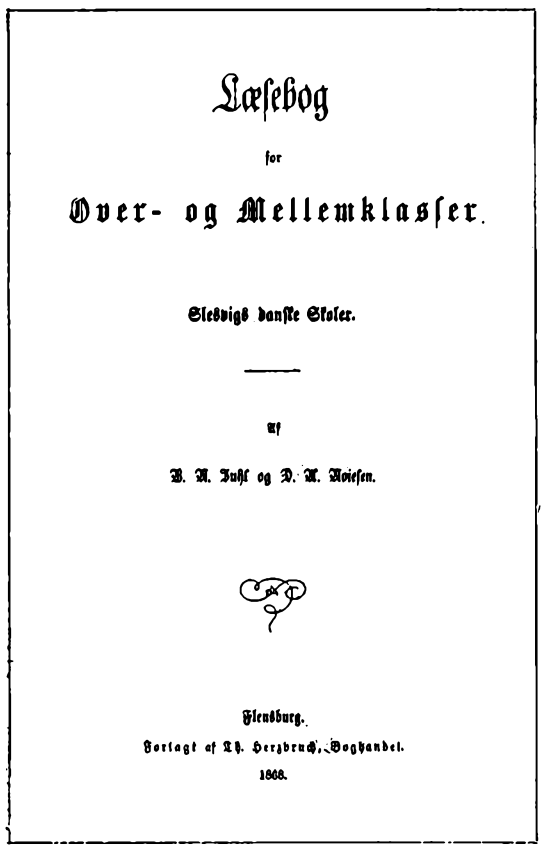

Læsebog

for

Over- og Mellemklasser.

Slesvigs danske Skoler.

Af

V. A. Juhl og D. A. Noiesen.

Flensburg.

Forlagt af Lh. Herzbruch's Boghandel.

1868.

Juhl og Noisens læsebog, som var med til at gøre dansk sprog og litteratur levende for den nordslesvigske skoleungdom, jfr. s. 52.

Lærerne i søgelyset

Grænselandets lærere kom ud for, at der af myndighederne blev indledt "sager" imod dem, der var politisk betonet og rejst på et meget spinkelt grundlag. I denne forbindelse havde lærerne kun ringe mulighed for at klare frisag. Som det fremgår af det følgende, betød de politiske afgørelser, der kunne medføre øjeblikkelig afskedigelse, en alvorlig belastning for læreren og hans familie.

Nis Peter Andersen var lærer og degn i Stepping fra 1873-85. Han lagde ikke skjul på sit danske sindelag og tillod sig på et møde i lærerforeningen for Haderslev kreds den 18. juli 1881 at minde om, at der på et tidligere tidspunkt var udtalt ønske om at anskaffe nogle danske bøger til lærerbiblioteket. Det fandt kredsskoleinspektør Stegelmann "meget upassende og anstødeligt" og udtalte sin misbilligelse. Derefter oplæste han en skrivelse fra regeringen, i hvilken foreningens andragende på det bestemteste blev afslået.

Snart bød der sig en lejlighed til at få ram på den danskorienterede degn. Hans datter havde deltaget i de sønderjyske pigers sjællandstur i 1884, og faderen skulle nu stå til regnskab herfor. Ganske vist hævdede han, at hans datter var myndig og måtte svare for sig selv, og at han ikke havde givet hende tilladelse til at deltage i turen. Her hjalp ingen bortforklaringer; lærer Andersen blev suspenderet og i 1885 afskediget uden pension.

Også en datter af lærer Søren Hansen Bork i Sommersted havde været med på turen. Bork var en både dygtig, rolig og besindig mand, der først havde nægtet at give sin datter tilladelse til at deltage. Den lokale skoleinspektør, pastor Jørgensen i Sommersted, mente imidlertid, at der intet kunne være til hinder for, at den unge pige fulgte med sine veninder. Dermed skulle spørgsmålet være bragt i orden. Men nej, faderen blev suspenderet og nogen tid senere afskediget.

I Brøns var det lærer Mathias Petersens kone, der havde deltaget i en fællesrejse til Vestjylland under ledelse af Lydik Jacobsen fra Brøns mølle. Lærer Petersen blev suspenderet i længere tid og måtte flere gange møde til forhør i Toftlund, sidste gang i Slesvig; han fik dog til sidst lov til at genoptage sit arbejde. Mathias Petersen var lærer og degn i Brøns fra 1877-1905. Hans datter dr. phil. Hilda Petersen, kaldt "Frøken Doktor" vendte i 1920 hjem fra Braunschweig og vandt sig indtil 1942 som lektor ved Haderslev Latinskole en anerkendt position.

Om den disciplinære procedure mod ovennævnte lærere oplyser akterne i det slesvig-holstenske landsarkiv[93], at sagen blev rejst af landråd Schreiber i Haderslev den 6. september 1884. Anklagerne lød nøjagtig ens, idet hver af dem blev beskyldt for "sich durch staatsfeindliche politische Demonstration eines Verhaltens schuldig gemacht zu haben, wodurch er der Achtung, des Ansehens und Vertrauens, die sein Beruf erfordert, unwürdig erscheint" (ved statsfjendtlig politisk demonstration at have gjort sig skyldig i en adfærd, hvorved han må synes uværdig til den agtelse, den anseelse og den tillid, som hans kald kræver). Dommen var også enslydende: "Angeschuldigter ist durch Plenarbeschluss der unterzeichneten Regierung unterm 5. März 1885 wegen der angeschuldigten Tatsachen schuldig erkannt und unter Verurteilung der Kosten mit Dienstentlassung bestraft" (anklagede er ved undertegnede regerings plenarbeslutning af 5. marts 1885 på grund af de påklagede kendsgerninger kendt skyldig, dømt til afholdelse af omkostningerne og straffet med afskedigelse af tjenesten).

Denne afgørelse blev af de dømte appelleret, men for de to førstnævntes vedkommende af ankenævnet stadfæstet den 12. november 1885. Dommen over lærer Mathias Petersen blev derimod omstødt, og sagen mod ham sluttede med en irettesættelse, "Verweis".

Herefter synes regeringen i Slesvig af ret indlysende grunde ikke at have været tilbøjelig til at rejse disciplinærsag mod en lærer, som man af nationale grunde ønskede fjernet. Som eksempel på den fremgangsmåde, man herefter valgte, kan tjene sagen mod Andreas Ditlef Jepsen, lærer i Vollerup, Bjolderup sogn, 1874-1904. Kredsskoleinspektøren indberettede om nævnte lærer, at

han stammede "aus dänischer Zeit" (dim. Tønder 1871) og bl. a. ikke var fortrolig med det tyske sprog. Regeringen beordrede derefter den 18. september 1903, at læreren skulle foranlediges til at søge sin afsked med kortest mulig varsel, d.v.s. til 1. januar 1904. Helt så hurtigt gik det ikke, men lærer Jepsens afskedsbegæring af 30. oktober 1903 er både kort og særdeles oplysende. Den lyder: "Auf Grund einer Aufforderung der Königlichen Regierung beantragt Unterzeichneter zum 1. Mai 1904 seine Pensionierung" (på grund af den kongelige regerings opfordring andrager undertegnede om at blive pensioneret fra 1. maj 1904 at regne). Der er ikke tvivl om, at adskillige dansksindede lærere er blevet fjernet på lignende måde.

I 1880'erne var det navnlig landråd Schreiber i Haderslev, der i samarbejde med kredsskoleinspektør Stegelmann indstævnede lærerne til tjenstligt forhør og jævnligt indberettede om dem til regeringen.

Lærer Andreas Thomas Svendsen i Frørup havde ved et bryllup i Moltrup i offentligt selskab sunget danske sange: "Der er et yndigt land", "Vort modersmål er dejligt" og første vers af "Kong Christian stod ved højen mast". Han måtte i denne anledning møde til forhør hos kredsskoleinspektøren, blev i 1884 afskediget og søgte nordpå.

Niels Peter Olsen, dimitteret i 1884 fra Tønder danske afdeling, andenlærer i Bredebro 1884-87, utvivlsomt en dygtig lærer, stod sig godt med sine foresatte, kredsskoleinspektørne Burgdorf og Mosehuus, tog anden eksamen allerede i 1886 og fik ros for sin pædagogiske afhandling af regerings- og skoleråd Schneider. At han var dansksindet, lagde han ikke skjul på, men han havde på intet tidspunkt og ved ingen påviselig lejlighed ladet dette påvirke lærergerningen eller sin adfærd som loyal borger.

En dag læste han i Tønders tyske avis, at hans embede var opslået vakant, og en time senere fik han gennem sognepræsten regeringens skrivelse, der meddelte, at han "im Interesse des Dienstes" var forflyttet til et embede i Sydslesvig. Nogen begrundelse for hans tvangsforflyttelse indeholdt "der blaue Brief" ikke, og hverken kredsskoleinspektøren eller regeringen i Slesvig ville tilkendegive, hvad der havde foranlediget denne drastiske handling. Alt taler for, at det var hans meget tysk orienterede kolle-

ga, førstelæreren og degnen Jes Thomsen, der havde gjort sig skyldig i simpelt angiveri og stemplet Olsen som en nationalt upålidelig mand, der burde forsvinde sydpå. Han noterede i Bredebro skolekrønike: "1887 zog der Lehrer P. Olsen mit Sack und Pack nach seinem "gammel Danmark"". Olsen drog ikke sydpå. Ved gode venners hjælp kom han til København og var fra 1887-1927 viceinspektør ved Østre Farimags skole. Hans erindringer: Landsbydreng og Lærer i Nordslesvig i tiden fra 1864 til Sprogforordningen af 1888 er udgivet ved Jens Iversen i Sønderjyske Årbøger 1956 side 105-189.

Lærer Iver Hansen Byriel i Vesterlindet (1888-91) fik af kredsskoleinspektør Stegelmann ordre til at lade sig tvangsforflytte sydpå, fordi han ved en på tysk afholdt revision den 31. juli 1891, hvor overpræsident von Steinmann og flere høje herrer var til stede, viste for ringe kundskaber i religion. Lærer Byriel valgte at søge nordpå til Øster Vamdrup (1892-1930).

Nogle af de lærere, der blev tvunget til at sige farvel til den gerning, som de gjorde udmærket fyldest i, møder vi senere i den danske lejr, hvor de var meget virksomme. Af Tønder seminarister kan her nævnes: P. R. Rossen, bankdirektør i Tønder, M. Andresen, Sprogforeningens formand, M. C. Mathiesen, Haderslev, redaktør ved "Dannevirke" og "Modersmålet", J. H. Schmidt, Vojensgård, leder af den sønderjyske jordkamp, Jens Jessen, redaktør af Flensborg Avis, gårdejer H. Lorenzen, Ballum, og amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen, Tønder.

Tilsynsmyndighederne

De øverste tilsynsmyndigheder

I 1867 blev de to hertugdømmer Slesvig og Holsten samlet i en preussisk provins med grev Scheel-Plessen som overpræsident. Da adskillige af de nordslesvigske skoleproblemer, både de faglige og de politiske, fandt deres afgørelse hos provinsens højeste myndighed, overpræsidenten, var hans indstilling og holdning af væsentlig betydning for udviklingen af skolevæsenet.

Den 1. oktober 1868 blev i Kiel oprettet Provinsial-skolekollegiet med overpræsidenten som formand. Det var direkte underlagt ministeren for "gejstlige", undervisningsvæsenet og medicinvæsenets anliggender i Berlin. Provinsial-skolekollegiets sæde blev i 1878 flyttet til Slesvig. Det tog sig navnlig af det højere skolevæsen, medens folkeskolen sorterede under den kongelige regerings afdeling 2, "Abteilung für Kirchen- und Schulwesen", hvis første chef siden 1868 var regerings- og skoleråd Dr. Karl F. Th. Schneider, ikke at forveksle med virkelig geheimeråd Dr. Karl Schneider i Kultusministeriet i Berlin.

Som regeringens tekniske rådgivere i skolesager fungerede to skoleråder, der ikke blot skulle kontrollere den nøje overholdelse af forskrifterne for den offentlige undervisning, men som personligt på hyppige rejser skulle følge skolelærernes gerninger og adfærd, give agt på skolens problemer i de tysksprogede distrikter og aflægge rapport om de indhøstede erfaringer. Blandt de af nordslesvigske lærere mest omtalte hører den senere generalsuperintendent Theodor Kaftan fra 1880-84 og L. Sass fra 1888-1914. Sidstnævnte var navnlig blandt ældre lærere, der ikke helt beherskede det tyske sprog, frygtet og ildeset, ikke mindst på grund af hans bidende kritik.

Om hans indstilling over for danskerne og specielt over for lærerne vidner hans henvendelse til overpræsidiet og kultusministe-

ren af april 1912. Et kort uddrag i dansk oversættelse gør enhver kommentar overflødig:

"Nok har forældrene en ret til religionsundervisning, men de har aldeles ingen ret til at bestemme, på hvilket sprog denne undervisning skal gives ... I en nationalstat er der ingen anledning til at gøre lærerne bekendt med den kultur, der er hjemmehørende hos nationaliteter, der lever inden for dens grænser. Et sådant kendskab vil ikke være af nogen værdi for den unge lærer; det vil kun besværliggøre hans i forvejen vanskelige opgave. Mindretallet er nu engang indlemmet i riget og har den pligt politisk og kulturelt at tilpasse sig dette. Modsætter det sig dette, som danskerne gør det, er det statsfjendtligt og må derfor ubønhørligt undertrykkes!"[94]

Ved afslutningen af et tyskkursus på Tønder seminarium var det ham en tilfredsstillelse at påpege ældre nordslesvigske læreres forsyndelser mod den tyske udtale. Hoverende udtalte han over for provst Kier: "Heute habe ich die dänischen Lehrer tüchtig gefoppt!" (I dag har jeg ordentlig drillet de danske lærere).

Den kirkelige forvaltning

Det danske styre havde i 1854 adskilt de to hertugdømmers kirker. Ved forordning af 1867 blev de igen samlet under provinsialkonsistoriet i Kiel. Imidlertid beholdt hvert hertugdømme sin generalsuperintendent, for Slesvig Bertel Godt og efter hans død i 1885 Theodor Chr. H. Kaftan, velkendt blandt Nordslesvigs præster og lærere, der i hans lange embedstid - indtil 1917 - mødte ham på hans talrige generalvisitationer.

Hertugdømmet Slesvig var fra gammel tid opdelt i provstier, kirkelige tilsynsdistrikter, i hvilke den kirkelige retspleje blev udøvet af underkonsistoriet, medens administrationen og tilsynet med kirke-, fattig- og skolevæsenet blev varetaget af en statslig myndighed, kirkevisitatoriet. Da provstidistrikterne for det meste faldt sammen med de kongelige amter, bestod kirkevisitatoriet af amtmanden og kirkeprovsten. De fleste byer hørte under det provsti, i hvis distrikt de var beliggende.

Adelige godser var ikke undergivet kirkevisitatorierne. Her blev tilsynet umiddelbart udøvet af generalsuperintendenten. Således var Gram og Nybøl godser i skolesager ikke underlagt kir-

Ludwig Emil Thomas Todsen (1847-1918)
kredsskoleinspektør i Sønderborg 1893-1910, her fotograferet ca. 1880 som seminarielærer i Tønder.

Chr. Aug. Valentiner (1815-1892)
sognepræst i Gl. Haderslev fra 1870 og leder af det nor slesvigske præsteseminarium.

Hans Schlaikier Prahl (1845-1930)
ognepræst i Gl. Haderslev 1893-1919 og samtidig leder af præsteseminariet.

Carl Wilh. von Brincken (1845-1928)
sognepræst i Spandet 1887-1904, blev 1888 afskediget fr lokalskoleinspektionen, fordi han ikke vil gøre ungdon mens fortyskning til skolens hovedmål.

visitatoriet for Tørninglen provsti; tilsynet blev udøvet af godsherren og kirkeprovsten.

De to herreder på Als dannede i 1819 sammen med øen Ærø et eget bispedømme og var i kirke- og skolesager underlagt det danske ministerium. Ved afståelsen af hertugdømmerne i 1864 blev bispedømmet Als ophævet og for hvert herred indsat et kirkevisitatorium med landsregeringen for hertugdømmet Slesvig som øverste myndighed i kirke- og skolesager.

Enklaverne var før 1864 samlet i et provsti og underlagt Ribe bispedømme. Ved freden i Wien af 30. oktober blev den øverste myndighed og administrationen i kirke- og skolesager overdraget regeringen for hertugdømmet Slesvig. For Lø og Møgeltønder herreder blev der oprettet et kirkevisitatorium, medens øerne Amrum, Sild og Før blev lagt til Tønder provsti. Efter hertugdømmernes indlemmelse i Preussen rejste den nye inddeling i kredse, der ikke altid svarede til tidligere provstier, en række indviklede spørgsmål, som Kuntze gør udførligt rede for[95].

Det faglige tilsyn – kredsskoleinspektørerne

Kirkevisitatorernes beføjelser var både i 1834 og i 1848 blevet væsentlig udvidet, navnlig angående kaldsretten til vakante embeder. Efter hertugdømmernes indlemmelse i Preussen bestemte loven af 11. marts 1872: "Det faglige tilsyn udøves af myndigheder, der beskikkes af staten, der ansætter lærerne ved de offentlige fællesskoler under medvirken af kommunerne, som fastlagt ved lov, og udnævner kredsskoleinspektører og tildeler dem deres tilsynsdistrikt." Det betød, at kirkevisitatorerne skulle fratræde og afløses af preussiske embedsmænd. Der gik dog rundt regnet 15 år, før kredsskoleinspektørerne overtog tilsynet i de nordslesvigske skoler.

I mellemtiden udøvedes det pædagogiske tilsyn fremdeles af sognepræsten, der overværede årsprøven ved pastoratets skoler, og af provsten som medlem af kirkevisitatoriet. Kaldsretten lå hos provsten og landråden i forening.

Som den første kredsskoleinspektør i Nordslesvig udnævntes i 1876 seminarielærer Johannes Peter Christian Petersen til kredsskoleinspektør for Åbenrå provsti, og han fik i 1877 tillige over-

draget tilsynet med Sønderborg provsti og i 1879 også med Als Nørre- og Sønderherred. Tilsynet med Tønder provsti blev i 1877 betroet seminarielærer i Egernførde Christian August Burgdorf, og endelig blev sognepræst i Ubjerg C. H. C. Stegelmann i 1879 udnævnt til kredsskoleinspektør for Haderslev provsti. Denne første inddeling i tilsynsdistrikter må nærmest regnes som foreløbig. Der skete i tidens løb adskillige omlægninger, store kredse blev delt, enkelte sogne overført fra et distrikt til et andet, uden at anledningen hertil foreligger klart belyst.

Efter at der var udnævnt kredsskoleinspektører i de fire nordslesvigske kredse, var administrationen af og tilsynet med folkeskolen overdraget landråderne og kredsskoleinspektørerne i forening. Under landråden sorterede godkendelse af skolebygninger, klager over fordelingen af skolebyrderne og over lærernes indkomster, udnævnelse af skoleforstanderne, afgørelse af stridigheder mellem den afgåede og den nyudnævnte lærer, tilsynet med skolekommunernes administration og med regnskaber vedrørende skolevæsenet.

Instruksen for kredsskoleinspektørerne. Det pålægges kredsskoleinspektøren på embeds vegne at overvåge, at alle skoler inden for hans distrikt overholder de gældende skolelove og nøje retter sig efter de kompetente tilsynsmyndigheders forordninger og anordninger. Han må bestandig gøre sig bekendt med de enkelte skolers tilstand og med dette formål for øje mindst én gang årligt aflægge besøg på de offentlige og private skoler, om fornødent hyppigere. Selv om han på forhånd optager forbindelse med skolens lokalinspektør (sognepræsten), så må der drages omsorg for, at lærerne ikke får kendskab til den forestående revision!

Under besøget må han være opmærksom på, hvorvidt folkeskolens "Allgemeine Bestimmungen" af 15. oktober 1872 angående den preussiske folkeskoles indretning, opgave og målsætning er ført ud i livet. For at gøre det klart, at regeringen ikke agter at nøjes med mere eller mindre almindelige vurderinger, men kræver en tilbundsgående overvågning af både skolens tilstand og den enkelte lærers arbejde, peges der på 10 særlige forhold, om hvilke kredsskoleinspektøren under sit besøg på skolen skal sikre sig fyldige oplysninger og den fornødne kontrol: Han skal

1. overbevise sig om, at undervisningsplanen, det ugentlige skema og den af læreren halvårligt udarbejdede fordeling af stoffet til de enkelte timer, "Pensenverteilung", kan godkendes,
2. at "Lehrbericht", d.v.s. den i en særlig protokol indførte ugeberetning over, hvad der i den forløbne uge er gennemgået i de forskellige fag er ført regelmæssigt og fuldstændigt,
3. at skolen er forsynet med det nødvendige undervisningsmateriale,
4. at de anvendte skolebøger er autoriserede, velholdte og forefindes i det fornødne antal eksemplarer,
5. at læreren kan undervise og holde disciplin,
6. at undervisningen i tysk i skoler med dansk undervisningssprog bliver givet hensigtsmæssigt og i nøje overensstemmelse med instruksen af 9. marts 1878 (efter 1888 fandtes som bekendt ingen nordslesvigske folkeskoler med dansk undervisningssprog!),
7. at børnenes skolegang er regelmæssig, og at de bestemmelser, der er gældende for børnenes dispensation i sommerhalvåret, nøje følges, og at skoleforsømmelser behørigt strafforfølges,
8. at skolens indretning og skolestuens udstyr, legepladsen, gymnastikredskaberne, skoleposten og toiletterne er i god stand, og at skolestuen renholdes,
9. at skolebiblioteket, oprettet i henhold til skoleloven af 24. august 1814, er i forsvarlig stand og forsynet med gode tyske bøger,
10. at lokalinspektøren (sognepræsten) tager sig behørigt af skolevæsenet og navnlig i skoledistrikter med dansk skolesprog af lærernes dygtiggørelse i det tyske sprog.

Kredsskoleinspektøren er berettiget og forpligtet til at rådgive lærerne angående metode og disciplin. Det er derudover hans opgave gennem personlig indvirken at fremme den formålstjenligste tyskundervisning i skoler med dansk undervisningssprog.

Disse retningslinier var gældende omkring år 1880. Man lægger mærke til den gentagne understregning af spørgsmålet om tyskundervisningen i skoler med dansk undervisningssprog, idet regeringen tydeligvis er klar over, at tyskundervisningen volder lærerne store vanskeligheder. Imidlertid fremgår det af de skemaer, som kredsskoleinspektøren benytter 30 år senere omkring år 1910, at deres inspektion kræver besvarelse af endnu flere spørgsmål:

Er børnenes skriftlige arbejder i orden, og har læreren fortløbende og omhyggeligt foretaget de nødvendige rettelser?
Er "Schulchronik" og "Strafprotokoll" ført omhyggeligt?
Hvordan bedømmes børnenes optræden og holdning?
Kredsskoleinspektøren skal fremsende rapport om revisionens forløb med angivelse af emnerne og bedømmelse af undervisningen i de enkelte fag samt en bedømmelse af lærerens undervisning i didaktisk, metodisk og opdragende henseende, og endelig skal rapporten indeholde en udtalelse om helhedsindtrykket af skolen og læreren.

Et eksempel på kredsskoleinspektørens eventuelle kritik lyder: "Læreren er blevet gjort opmærksom på de konstaterede mangler. Som en tjenstlig pligt er det blevet ham pålagt at råde bod herpå".

Stegelmann, nok den ivrigste og hårdest dømmende blandt sine kolleger, gjorde under sine besøg i Haderslev kreds brug af instruksens anvisninger. Var han utilfreds med børnenes standpunkt og med lærerens arbejde, affattede han på stedet en rapport, der sluttede med en trussel om disciplinære indgreb, hvis ikke forholdene afgørende forbedredes i løbet af et år. Denne skrivelse måtte læreren på stående fod godkende med sin underskrift. Det siger sig selv, at adskillige lærere imødeså kredsskoleinspektørens besøg med bange anelser. De har sikkert draget et lettelsens suk, da den herre i 1894 blev forflyttet til Bielefeld.

Nogle kredsskoleinspektører må betegnes som fagligt særdeles dygtige og i besiddelse af menneskelige egenskaber, der gjorde, at da gamle lærere mindedes dem med respekt og anerkendelse. Men adskillige, og da navnlig de fremmede, der uden kontakt med eller kendskab til landsdelens særlige forhold fik overdraget embedet som kredsskoleinspektør, omtales med bitterhed af de danskuddannede lærere, hvis både fagligt og menneskeligt vanskelige situation de ikke havde den ringeste forudsætning for at forstå og respektere.

Kredsskoleinspektørerne i Nordslesvig 1877-1919:

Burgdorf, Christian August, f. 19.12.1828 i Stenderup, Gelting s., Angel, d. 10.1.1896 i Tønder, søn af landmand og møller Hans Konrad B. og Catharina Maria Asmussen, gift i Kappel med Charlotte Johanne Henriette Petersen, Kappel, f. 30.1.1840, d. 6.9. 1915 i Blankenese. Frivillig på slesvig-holstensk side 1848. Tøn-

der sem. 1850, huslæ. og hjælpelæ. i Kappel 1854-60, overlæ. sst. 1860-66, seminarielæ. i Egernførde 1866-77, kredsskoleinspektør i Tønder 1877-96.

Brede, Gerhard, f. 22.9.1845 i Eckenhagen, død 20.11.1893 i Augustenborg. Neuwied sem., læ. ved realskolen i Itzehoe, seminarielærer i Segeberg, vikar for kredsskoleinspektør Petersen i Åbenrå oktober 1885-april 1886, Oberlehrer ved Augustenborg sem.

Deetjen, Heinrich, f. 27.6.1868 i Dötlingen i Oldenborg, søn af pastor D., gift med datter af pastor Kähler i Ottensen. Ordineret i 1891, præst i Sülfeld 1894-1901, i Plön-Altstadt 1901-11, kredsskoleinspektør i Sønderborg 1911-14, derefter Kiel, Hildesheim, Frankfurt a. O.

Deis, Robert Georg aus Köln, gift med Hilda Elisabeth Menthe. Kredsskoleinspektør i Sønderborg 1914-19, forlod Sønderborg 1.6.1919 og tog til Wetzlar.

Franzen, Johannes Detlef, f. 26.6.1851 i Husum, død 1916, søn af bagermester Franzen. Præst i Haddeby 1885-94, "Schulrat" i Heide 1894-97, kredsskoleinspektør i Tønder 1897.

Ketels, Heinrich, f. 7.11.1855 i Sønderende på Før, søn af kaptajn Ketels. Ordineret 1884, præst i Langenese 1885-91, i Bordesholm 1891-93, på Før 1893-95, kredsskoleinspektør i Haderslev 1895-99, præst ved St. Michaels kirke i Slesvig 1899-1903, præst i Kiel 1903-26, pens.

Koesling (Kösling), Karl Richard Max, f. 18.9.1872 i Wehlau, Gross Asslacken, gift med Aurora Ella Hertha Qussowski. Seminarielærer i Kyritz, kredsskoleinspektør i Tønder 1902-06, i Haderslev 1906-09, forflyttet til Blumenthal, Regierungsbezirk Stade.

Krage, August Friedrich Emil, f. 18.3.1857 i Peneum i Pommern, gift med Paula Magdalena Schmaltz, f. 12.12.1865 i København. Ordineret i 1895 med ret til ansættelse i embede med dansk kirkesprog, anden præst og lærer ved den tysksprogede pigeskole i Stockholm 1885-89, leder af pigeskolen Sct. Petri i København 1889-94, seminarielæ. i Segeberg 1894-96, kredsskoleinspektør i Tønder 1896 ... Udg.: Über den Wert der Unterrichtungssprache für den Religionsunterricht.

Landt, Heinrich Wilhelm Joachim, f. 17.12.1842 i Ahrensbök, død 21.2.1902 i Kiel, begravet i Haderslev, søn af dr. med. Nicolai Landt og Henriette Willrodt, gift 3.9.1873 med Mathilde Dorothea Helene Brandt. Lærer i Glückstadt 1868, diakon i Neuenkirchen ved Krempe 1869-73, førstepræst sst. 1873-96, kredsskoleinspektør i Haderslev 1896-1902.

Mosehuus, Johannes, f. 14.1.1849 i Krempe, gift med Luise, f. 29.7.1842 i Krempe. Ordineret 1877, præst i Dedsbøl 1877-86, kredsskoleinspektør i Tønder 1886-88, i Åbenrå 1888-1912.

Petersen, Albert Theodor, f. 12.8.1857 i Gl. Haderslev, død 11.3.1917, søn af konditor i Tønder Albert Petersen og Frederikke Agerholm, gift 2. gang med Anne Kathrine Bjørnsen. Ordineret 2.11.1884 i Olderup, præst i Hollingstedt 1886-90, i Daler 1890-96, kredsskoleinspektør i Tønder 1896-97, derefter præst i Tønder 1897-1906.

Petersen, Johannes Peter Christian, f. 6.1.1837 i Eggebæk, Flensborg amt, søn af læ. og degn Thomas Petersen og Cathrina Christina Henningsen, gift 1. gang med datter af pastor Petersen i St. Vi, 2. gang med Anna Pørksen fra Højer Sluse. Skårup sem. 1857, præparand ved drengeskolen i Satrup, læ. ved underskolen i Bojum, Eskris sogn, hjælpelærer i Flensborg 1860, overlæ. ved pigeskolen i Slesvig 1861-65, 3. læ. ved sem. i Tønder 1865-76, kredsskoleinspektør i Åbenrå 1876-87.

Prall, August, f. 22.1.1867 i Heide, søn af pastor August Prall og Anna Catharina Paulsen. Ordineret 1892, diakon i Heide 1893-99, kredsskoleinspektør i Tønder 1899-1902, i Haderslev 1902-06, derefter i Brandenburg, seminariedirektor i Friedeberg, regeringsskoleråd i Slesvig 1910.

Röhr, Heinrich, f. 15.4.1865 i Gaarden, gift med Maria Wede, tilflyttet Haderslev fra Segeberg 16.4.1914, fraflyttet Haderslev til Slesvig 24.3.1920.

Schacht, Claus, f.1.8.1876 i Bollingstedt, gift med Gertrud, f. 5.9.1880 i Dreilützow, præst i Petersdorf på Femern, kredsskoleinspektør i Åbenrå 1912-19, fraflyttet 12.1.1920 til Rendsborg.

Schlichting, Joachim Hinrich Christian, f. 1853 i Kleinweserberg, død 30.3.1914 i Haderslev, søn af skatteopkræver Hans Joachim S. i Slesvig og Anna Katharina Hoffmann, gift med Marie Erna Diemer. Kredsskoleinspektør i Haderslev 1894-1914.

Schöppa, Andreas Gottlob, f. 30.10.1840 i Spiegel ved Landsberg a.d. Warthe, søn af læ. og kantor Johann Gottlob S. i Zechin, Kreis Lebus, gift 1867. Dim. i Neuzelle 1860, læ. ved militærakademiet i Annaberg ved Torgau, læ. i Frankfurt a.d. Oder, Mittelschullehrerprüfung 1874, seminarielæ. i Uetersen 1875-88, kredsskoleinspektør i Tønder 1888 ...

Schwabe, Gerhard, f. 20.12.1861 i Schwerinburg, gift med Elisabeth Felsberger, f. 27.5.1871 i Sonneborn. Kredsskoleinspektør i Haderslev 1909-19.

Stegelmann, Claus Heinrich Christian, f. 8.8.1842 i Elmshorn, død 1928, søn af læ. Heinrich Christian S. Kiel universitet 1862-64, hjælpelæ. ved den højere skole i Plön, studier i Berlin og Göttingen, læ. ved gymnasiet i Plön 1867-70, teologisk embedseksamen i 1867, Haderslev præstesem. 1870-71, præst i Ubjerg 1871-79, kredsskoleinspektør i Haderslev 1879-94, til Bielefeld 1.10.1894.

Todsen, Ludwig Emil Thomas, f. 4.7.1847 i Tønder, død 27.8. 1918 i Sønderborg, søn af møller Hans T. og Petrea Dorothea Petersen, gift med Elise Marie Wilhelmine Hansen, datter af købmand Thomas Tychsen H. og Catharine Marie Lorenzen. Tønder sem. 1868, læ. i Øsby 1868-70, læ. i Rørkær 1870-74, krigsdeltager 1870-71, seminarielæ. i Tønder 1875-84, seminarielæ. i Haderslev 1884-93, kredsskoleinspektør i Sønderborg 1893-1910.

Af kredsskoleinspektørerne, der i 40 år under preussisk styre i de fire nordslesvigske amter beklædte nogle af skolens vigtigste nøglestillinger, var, som ovenstående biografier viser, kun fire hjemmehørende i landsdelen. Et lignende antal kom fra Holsten, men over halvdelen hørte hjemme syd for Elben. De var uden kendskab til det danske sprog, til grænselandets problemer og til slesvigsk mentalitet. Man spørger: hvorfor sendte man fra højst ansvarligt sted disse "fremmede" herop? Det er fra tiden omkring 1920 fra tysk side blevet hævdet, at den preussiske administration fra første færd gjorde den store fejl bevidst at bekæmpe det slesvigske, landsdelens egenart, på alle fronter - også på skolens - for hurtigst muligt at indpode preusserånden i den slesvigske befolkning.

Hvis det er rigtigt, må valget af kredsskoleinspektørerne fra de preussiske provinser syd for Elben nok ses som et led i denne politik. Det var denne politik, som nogle af de bedste i den tyske lejr indså faren i og på det sidste tog afstand fra. Men reaktionen kom for sent og var for svag til at kunne ændre kursen.

Sognepræsten som tilsynsførende

"Den almindelige Skoleordning" af 24. august 1814 bestemte i paragraf 74: "Landsbyskolerne står under de beskikkede kirkevisitatorers tilsyn. Imidlertid fungerer sognepræsten som den stedlige skoleinspektør, der flittigt skal besøge hver af menighedens skoler og hver gang skriftligt bør bemærke, hvad han har at påtale. Den første søndag i måneden samles lærerne i præstegården for her over for præsten at gøre rede for, hvad der er hændt i skolen". Det var helt i Adlers ånd, at præsten skulle være lærernes tilsynsførende, rådgiver og vejleder.

Selv om den almindelige skoleordning af 1814 på adskillige områder helt op til 1920 dannede det juridiske grundlag for ordningen af det slesvigske skolevæsen, så blev skolens indre udvikling i tidens løb underkastet talrige omskiftelser. Afgørende og skelsættende skete det ved de kendte preussiske anordninger efter landsdelens indlemmelse ved patent af 12. januar 1867. Dermed fik den preussiske forfatning af 31. januar 1850 gyldighed for de annekterede hertugdømmer, og forfatningens paragraf 23 lød: "Alle offentlige og private undervisningsanstalter og opdragelsesanstalter står under tilsyn af myndigheder, der beskikkes af staten". I henhold hertil ophæver loven af 11. marts 1872[96] angående tilsynet med undervisnings- og opdragelsesvæsenet alle hidtil gældende bestemmelser og fastslår udtrykkeligt, at udnævnelsen af alle lokale skoleinspektører og af kredsskoleinspektører alene tilkommer staten.

Det betød imidlertid ikke, at de nordslesvigske sognepræster, der fungerede som lokale skoleinspektører, blev afskediget. I henhold til ministeriets cirkulære af 13. marts 1872 er regeringen bemyndiget til at stadfæste alle fungerende lokale skoleinspektører til på statens vegne fremdeles at udøve det dem betroede hverv.

Det kongelige konsistorium i Kiel udtaler i tilslutning hertil

sin fortrøstningsfulde forventning om, at præsterne vil være rede til at videreføre deres gerning som skoleinspektører, så det gavnlige samarbejde mellem staten og kirken på skolens område fremover må bestå. Præsterne var kongelige preussiske embedsmænd, og ansøgere til præsteembeder skulle fremdeles erklære sig villige til at lade sig beskikke som skoleinspektører for deres sogn.

Regeringen ville dog have hånd i hanke med nye udnævnelser. Den betingede sig, at de kandidater, der havde afsluttet deres studier og enten lige havde bestået eller lige stod for at skulle bestå deres embedseksamen, skulle deltage i et seks ugers kursus ved et preussisk seminarium. Den første instruks angående et sådant er dateret 12. april 1870. Den blev afløst af instruks af 10. april 1890, der viser, med hvilken grundighed regeringen tog sig af et sådant kursus i alle enkeltheder.

Den 2. juli 1864 anordnede civilkommissærerne, at ingen måtte kaldes til et præsteembede med dansk kirkesprog og til tilsynsførende for dansk religionsundervisning, hvis vedkommende ikke tidligere havde beklædt et sådant embede eller havde aflagt prøve på sin færdighed i det danske sprog for en dertil autoriseret myndighed. I tilslutning hertil udstedte det preussiske kultusministerium den 25. april 1870 et reglement for præsteseminariet i Haderslev: "De teologiske kandidater skal til seminariet fremsende dres tyske eksamensbevis. De får under opholdet fri undervisning og et stipendium. Seminariet ledes af en forstander, der tager sig af dansk katekisation og liturgiske øvelser, medens en lærer leder den danske sprogundervisning. Der aflægges afgangseksamen for en kommission, der består af generalsuperintendenten, seminariets forstander og en af konsistoriet udnævnt gejstlig".

Sognepræsten i Gammel Haderslev blev seminariets forstander. Fra 1870 til 1893 var det Chr. August Valentiner, hvis dansk var mangelfuldt, derefter indtil genforeningen Hans S. Prahl, en meget betydelig personlighed. De fleste nordslesvigske præster var født i Nordslesvig. De havde studeret ved tyske universiteter, senest ved Landesuniversitetet i Kiel. Nu skulle de forberedes til at være præster for danske menigheder. Til denne opgave var Prahl særdeles egnet. Bag sit noget barske ydre skjulte han ægthed og hjertelighed. Han var meget kyndig i salmedigtning, liturgi

og kirkemusik. I samarbejde med organist Heinebuch udgav han en koralbog, der vandt stor udbredelse blandt nordslesvigske lærere og degne. Han havde også stor andel i den specielle smukke nordslesvigske liturgi, der holdt sig i adskillige menigheder mange år efter genforeningen. Da kandidaterne på præsteseminariet skulle have lejlighed til at katekisere med børn på dansk, blev dansk religionsundervisning helt op til 1920 bevaret ved St. Severin sogns pigeskole, ganske vist med et meget lavt elevtal. Ved drengeskolen var den allerede i 1885 faldet bort, dengang drengeskolen blev øvelsesskole for det nyligt oprettede seminarium[97].

Præstens beføjelser til at dispensere fra skolegangen

I henhold til par. 65 i den almindelige skoleforordning af 1814 var børnene på landet skolepligtige fra begyndelsen af det sjette eller senest det syvende leveår, og skolepligten varede til konfirmationen. Par. 74 bestemte, at lærerne den første søndag i hver måned samles i præstegården for at oplyse præsten om skoleforsømmelserne, således at præsten i tide kan formane forældrene til at fremme børnenes skolegang, og hvis det viser sig virkningsløst, da til kirkevisitatorerne indberette de sendrægtige for omgående strafforfølgelse. Skolegangen syntes dermed forsvarligt sikret.

Der var imidlertid i samme par. 65 taget et forbehold, som fik vidtrækkende konsekvenser: "Da børnene, særlig drengene, som de vokser til, skal bruges til markarbejde og forberedes til deres fremtidige erhverv, kan disse børn fritages for uafbrudt skolegang i sommerhalvåret under betingelse af, at de på forhånd melder sig hos præsten og af ham får tilladelse til at forlade skolen i bestemte uger eller måneder. Der skal dog træffes foranstaltninger til, at disse børn møder mindst nogle timer ugentlig for at repetere det lærte".

Under preussisk styre bestemte bekendtgørelsen af 5. januar 1871 for børnene i provinsens landsbyskoler: "For skolepligtige børn, der ved afslutningen af vinterhalvåret er fyldt 11 år, kan der for det kommende sommerhalvår dispenseres fra skolegangen i fire uger eller fuldstændigt, hvis forældrene eller formynderne har brug for dem i skoletiden til at vogte kvæg, til skibsfarten, som medhjælp ved husarbejde, ved landbrugs- eller erhvervsar-

bejde eller hvis børnene i dette øjemed gives i dagløn eller fremmed tjeneste". Yderligere kræves en række betingelser opfyldt, og disse spørgsmål behandles særdeles indgående af Kuntze II, side 318-34.

Også forordningen af 24. januar 1889 og af 16. februar 1897 omhandler spørgsmål i forbindelse med dispensation fra skolegangen uden at tage skridt til at afskaffe denne uskik. De højeste skolemyndigheder ser stiltiende til!

Sammenfattende kan det konstateres, at antallet af dispensationer ganske vist var dalende, men at adskillige præster helt op til 1920 ret villigt gjorde brug af deres beføjelse til at fritage navnlig børn fra socialt og økonomisk ringe stillede hjem fra skolegangen i sommermånederne. Børnene mødte onsdag og lørdag formiddag på skolen, ofte efter flere timers arbejde. Trætte og uvante med at sidde stille i en varm skolestue faldt de ofte i søvn, og adskillige lærere lod dem få deres hårdt tiltrængte blund.

Som et enkelt eksempel på, hvordan præstens beføjelse kunne håndhæves, kan anføres, at pastor Jessen i Felsted i 1891 af Skovbøl skoles 70 elever fritog 16 drenge og piger for skolegang i sommerhalvåret, d.v.s. så godt som alle 12 og 13 årige. Det sidste skoleår før konfirmationen måtte ingen fritages i sommerhalvåret. I 1894 var antallet 13 og i 1897 ligeledes 13 drenge og piger[98].

Præstens tilsyn med lærernes vandel m.m.

Skoleloven af 1814 havde pålagt præsten flittigt at besøge sognets skoler, at nedbringe antallet af de mange forsømmelser og at forvisse sig om lærernes indsats og om børnenes fremgang. Det sidste skete i særdeleshed ved den årlige eksamen, hvis resultat almindeligvis blev nedfældet skriftligt. Stort set var landsbypræstens hverv som tilsynsførende også efter 1864 forblevet det samme. Men det indbyrdes forhold mellem præsten og sognets degne og lærere var efterhånden i mange sogne præget af den kendsgerning, at den nye præst var tyskorienteret med pålæg om at fremme lærernes kendskab til det tyske sprog ved personlig medvirken.

I 1888 gik den preussiske regering et skridt videre i retning af at tildele præsten større beføjelser. Ved en forordning af 12.

december 1888[99] blev det indskærpet skolemyndighederne den store betydning, det måtte have for lærerstanden og for skolen, at præsten som lærerens nærmeste foresatte til stadighed førte tilsyn med lærerens vandel, og det både i og uden for tjenesten. Skulle hans adfærd give anledning til påtale, måtte præsten skride ind med alle til rådighed stående midler såsom advarsel og skriftlig irettesættelse. Det næste skridt ville være indberetning til højere skolemyndighed, der så måtte gøre brug af disciplinære midler, d.v.s. advarsel, skriftlig irettesættelse (Verweis) og en pengebøde på indtil 9 mark! Man må nok anse det for vanskeligt at finde eksempler på, at nordslesvigske præster på det givne tidspunkt har fulgt forordningens opfordring til "med alle til rådighed stående midler" at gribe ind over for landsbylærerens adfærd.

For læreren gik den tjenstlige vej til skolemyndighederne i alle sager gennem sognepræsten som lokalinspektør. Det gjaldt selvsagt også, når den foreløbig ansatte unge lærer meldte sig for at aflægge "zweite Lehrerprüfung", anden lærereksamen. For præsten som tilsynsførende skoleinspektør var lærerens ansøgning ikke en ekspeditionssag. Han skulle vedlægge ansøgningen en udtalelse med besvarelse af en række spørgsmål angående både tjenstlige og private forhold. Præsten skulle udtale sig om lærerens håndhævelse af disciplinen, om hans håndhævelse af retten til korporlig revselse, om hans forberedelse til den daglige undervisning, hans undervisningsmetode, om de opnåede resultater, om hans forhold til hans foresatte og til menigheden, hans private adfærd m.m.!

Afsluttende skal præsten afgive en erklæring om ansøgerens faglige kvalifikation til fast ansættelse. Når man holder sig for øje, at præsten under sin uddannelse næppe har beskæftiget sig ret meget med folkeskolens metodik, didaktik, disciplin m.m., kan det nok have voldt præsten nogen vanskelighed at besvare de foreliggende spørgsmål med den fornødne sagkundskab. Efter alt at dømme hører det til undtagelserne, at sognepræsten skulle have lagt hindringer i vejen for den unge lærers ansættelse. Den vigtigste betingelse var jo, at eksaminanden bestod den teoretiske og praktiske prøve (herom senere), og det var eksamenskommissionen, der traf den endelige afgørelse.

Præsterne i regeringens søgelys

Flertallet af de nordslesvigske præster var tyskuddannede og også tyskorienterede. Imidlertid betragtede regeringen i Slesvig adskillige af dem med en dårligt skjult kritik. Det er således betegnende, at regeringen i 1887[100] opfordrede landråd Schreiber i Haderslev til at opgive navnene på de præster i Haderslev kreds, der bevisligt var dansksindede og derfor måtte anses for at være uegnede som lokalinspektører, ja, som oven i købet kunne tænkes at udnytte deres embede i fjendtlig retning. Det var nu alligevel mere, end landråden kunne tjene regeringen med. Han måtte indrømme, at det var vanskeligt at fremkomme med håndgribelige beviser - og det var jo egentlig det, regeringen efterlyste. For dog at bidrage til et vist resultat påpegede han i en lang skrivelse af 11. maj 1887 den meget uheldige indflydelse en danskorienteret lokalinspektør i grænselandet kunne have på adskillige af skolens områder. Efter samråd med kredsskoleinspektør Stegelmann og med dennes anbefaling indstillede landråden til regeringen, at følgende præster blev afskediget som lokalinspektører: Christian Heinrich Bruhn i Gram, Jørgen Michaelsen i Rødding, Jørgen Jørgensen i Fole og Ernst Becker i Aller.

Denne sag skulle imidlertid sanktioneres af ministeriet i Berlin, og dette meddelte da også den 8. september 1887, at det bifaldt afskedigelsen af de nævnte præster og udnævnte nabopræsterne til at overtage tilsynet.

Det må givetvis have været pinligt for nabopræsten i den givne situation at overtage den kasserede kollegas tilsyn med nabosognets skole og lærere, men som preussisk embedsmand har han ikke haft mulighed for at undslå sig.

Der kan nævnes mange eksempler på præster, som faldt i unåde hos de højere myndigheder:

Pastor Johan Zerlang i Holbøl, senere i Gram, blev den 29. marts 1898 af landråden i Åbenrå på regeringens vegne opfordret til at nedlægge hvervet som tilsynsførende, uden at der blev givet en nærmere begrundelse herfor.

Pastor Wilhelm von Brincken i Spandet var kommet i myndighedernes søgelys, da han stillede sig på den danske befolknings side.

Han blev afsat som lokalskoleinspektør, og da der blev indledt disciplinærundersøgelse imod ham på grundlag af politiske bagateller, foretrak han at søge sin afsked i 1905 og bosatte sig i Ribe.

H. Fischer i Fjelstrup modtog 23. november 1901 i skrivelse, der fratog ham hvervet som tilsynsførende med skolen og ledelsen af religionsundervisningen, uden at præsten anede anledningen.

Detlef Tiedje i Øsby kom også i unåde hos kredsskoleinspektøren og blev afskediget som lokalinspektør.

Da landråd, dr. Dryander, Hadersiev, spurgte sognepræsten i Arrild Hans Wind (1911-17), hvad han syntes om Olfert Ricards "Ungdomsliv", og han gav et positivt svar, blev han straks sat fra bestillingen som lokal skoleinspektør[101].

Størst opsigt vakte det dog, at regeringen i 1914 fratog den landskendte pastor H. Tonnesen i Hoptrup, formand for Indre Mission i Nordslesvig, tilsynet med skolen og ledelsen af religionsundervisningen. Efter delingen af Indre Mission i 1912 blev Tonnesen udsat for voldsomme angreb fra tysk side. Der blev endog indledt en disciplinærundersøgelse mod ham. At den pludselig blev standset, skyldtes formentlig, at krigen brød ud i august 1914.

Pastor Andresen i Hellevad havde som skolens tilsynsførende ikke benyttet det stempelmærke, som han i henhold til par. 11 i stempelforordningen af 7. august 1867 burde have anvendt. Via kredsskoleinspektøren idømte regeringen i Slesvig i juli 1880 sognepræsten en "Ordnungsstrafe" på 1 Mk 50 Pf!

Skoleforstanderne

I de slesvigske landdistrikter blev der i henhold til par. 64 i skoleloven af 1814 indsat skoleforstandere, i regelen to for hvert distrikt. Valget gjaldt for et tidsrum af tre år. Skoleforstanderne skulle føre tilsyn med skolebygningerne, med den forsvarlige dyrkning af skolelodden, med levering af naturalierne til læreren. Til deres hverv hørte det at føre skolens regnskab. Bestillingen var ulønnet, et borgerligt ombud, som man ikke kunne undslå sig for.

Landråderne

I de fire nordslesvigske amter (kredse) medførte landrådernes tjenstlige beføjelser umiddelbart kun en forholdsvis ringe berø-

Raphael Posé Perfecto v. Uslar, født 1853,
landråd i Åbenrå 1894-1913.
Hist. Saml. f. Sønderjylland.

Adolf Friedrich Traugott v. Tschirschnitz,
landråd i Sønderborg 1879-1912.

Karl Franz Arthur Ludwig Mauve (1860-1922)
landråd i Haderslev 1892-1900.
Hist. Saml. f. Sønderjylland.

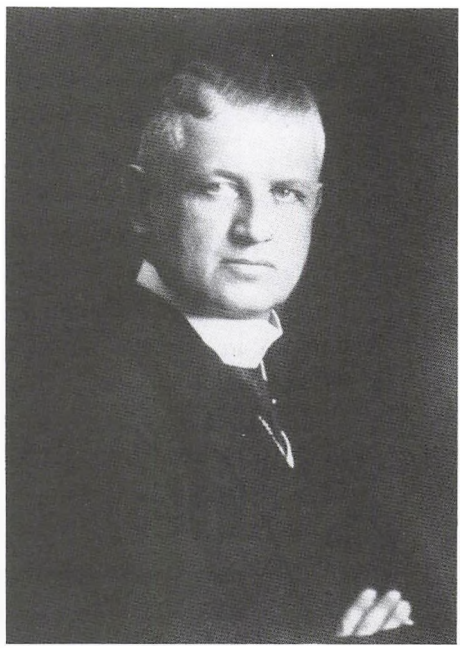

Gottfried Ernst Dryander (1876-1951)
landråd i Haderslev 1908-1913.
Dansk Centralbibl. for Sydslesvig.

ringsflade med landsdelens folkeskolevæsen. Det var i hovedsagen skolernes byggesager, de beskæftigede sig med. Men på grund af grænselandets særlige atmosfære og de nationale spændinger har adskillige af dem som den stedlige højeste preussiske embedsmand sat sig spor også på skolens område.

Raphael Posé Perfecto v. Uslar blev i 1894 udnævnt til landråd i Åbenrå. Hvad han manglede i en landråds kundskaber og indsigt i administrationen, søgte han at erstatte med iver i fortyskningens tjeneste og sin uforbeholdne støtte til Köllerpolitikken. Kendt er hans andel i tjenestedrengekrigen[102], der blev indledt med politiforordningen af 24. juli 1899. Den foreskrev, at ingen måtte antage skolepligtige børn i sin tjeneste, uden først at indhente politiets tilladelse. En sådan blev gjort afhængig af husbondens nationale indstilling. I flere tilfælde blev også skolen inddraget i myndighedernes forsøg på at fratage forældrene rådighed over deres skolepligtige børn, når det drejede sig om at lade barnet tage tjeneste i sommermåneder i et andet skoledistrikt. Efter mange og lange forhandlinger og retssager måtte landråden give op over for forældrenes og husbondens standhaftighed og indkassere et klart nederlag, idet overforvaltningsretten ved kendelse af 4. juli 1901 erklærede politiforordningen af 24. juli 1899 for ugyldig.

For resten førtes tjenestedrengekrigen også i Sønderborg amt. Således hentede en politibetjent gang på gang midt under undervisningen den 12 årige Niels Heldberg i Avnbøl skole for at føre ham hjem til Egernsund. Men næste morgen sad Niels igen på sin plads i skolen. Så forbød landråd v. Tschirschnitz lærer Martin Popp at undervise drengen. Men kort efter måtte landråden indrømme, at amtsforstanderen havde begået et fejlgreb. Efter "Bürgerliches Gesetzbuch" af 1900 paragraf 1627 og 1631 tilkom det nemlig forældrene at bestemme skolepligtige børns opholdssted, og denne ret kunne ingen stedlig myndighed tilrane sig.

Almindeligvis flyttede landråderne i Nordslesvig hurtigt sydpå efter en kort embedstid, der blev betragtet som gennemgangsled til den højere administration. En undtagelse dannede v. Tschirschnitz, der var landråd i Sønderborg i 25 år, og som på adskillige områder ydede en betydelig indsats, der også blev værdsat af den danske befolkning. Når de danske medlemmer af kredsdagen ikke

deltog i afskedsfesten for landråden, skyldtes det den kendsgerning, at v. Tschirschnitz som kredsens højeste embedsmand havde tilsluttet sig "Den tyske Forening"s og formanden Dr. Hahns hårde kurs og lod sig bruge som redskab for en yderliggående politisk retning.

Hans navn er særligt knyttet til forsøget på at forhindre den sønderjyske ungdoms besøg på danske skoler. Den 1. december 1898 pålagde landråden efter højere ordre ved en fortrolig skrivelse amtsforstanderne at meddele en række forældre, at samtlige danske undersåtter - også optanterne - i de pågældende kommuner ville blive udvist, hvis ikke de børn, der opholdt sig på danske skoler, inden den 20. december blev kaldt hjem. Over for ikke blot den øjeblikkelige, men også for den fremtidige holdning i lignende tilfælde meget alvorlige trussel satte forældrene efter samråd med deres rådgivere hårdt imod hårdt. Forældrene nægtede at efterkomme ordren, og landråden måtte foretage et tilbagetog.

Landrådsembedet i Haderslev var utvivlsomt det betydeligste[103]. Her møder vi i halvfjerdserne og i firserne Kier og v. Rosen, ældre, besindige og erfarne forvaltningsembedsmænd. Deres efterfølgere er af en anden type, højt begavede og evnerige, opsat på at gøre karriere, som dr. Mauve, en ærgerrig bureaukrat, der sammen med kredsskoleinspektør Stegelmann gik på jagt efter både præster og lærere, og Becherer, hvis navn er knyttet til Köller-politikken i dens mest aggressive form.

Endelig fra 1908-13 Dryander, en mere sympatisk fremtoning, søn af overhofpræst Dryander i Berlin. Han tilhørte en slægt med gode forbindelser på højeste sted; statsminister Delbrück var hans morbroder. Han blev hurtigt klar over, at det nordslesvigske skolevæsen led under meget store klassekvotienter og gamle, udtjente skolebygninger. Det ældste slægtled husker endnu landråden til hest, når han uformelt og alene besøgte skolerne i rent dansktalende kommuner for ved selvsyn at overbevise sig om tilstanden og under private former søgte oplysninger hos lærerne. Som et synligt minde om hans 5-årige virke rejstes ca. 30 landsbyskoler, der ikke som dr. Mauves egnsfremmede stationsbygninger skæmmede landskabet, og som unægtelig brød med den traditionelle preussiske sparsommelighed.

I sin afskedstale gav Dryander klart udtryk for, at han så de særlige problemer i Nordslesvig under en ny synsvinkel. "Ideer kan bekæmpes med ideer; åndelige strømninger med åndelige våben". Det var jo ikke netop den recept, den preussiske politik benyttede sig af. Men det var i pagt med disse tanker, landråden spurgte: "Hvor er de mænd, der har evne til at gøre mine skoler til de eftertragtede midtpunkter for tysk åndsliv?" Et spørgsmål, som landråden åbenbart ikke fik besvaret. I årtier havde den preussiske politik med hård hånd forgæves forsøgt at dæmme op for danskhedens klart dokumenterede fremgang - og det lykkedes ikke for Dryander at afstikke en ny kurs.

Den preussiske landråd i Haderslev fra 1912-20 friherre v. Löw omtales af H. P. Hanssen som "den mere nobelt tænkende", der har "optrådt forholdsvis anstændigt under krigen" og derfor bør blive siddende i sit embede til afståelsen, men have gårdejer P. J. Refshauge som tilforordnet. Derimod blev både landråd Siemon i Åbenrå og landråd Schönberg i Sønderborg fjernet i 1918. I sine dagbogsoptegnelser omtaler H. P. Hanssen[104] v. Löw som en dygtig og hensynsfuld forvaltningsembedsmand.

Imidlertid overtog Den internationale Kommission den 10. januar 1920 den almindelige forvaltning, og som den højeste myndighed havde den udnævnt P. J. Refshauge til landråd i Haderslev kreds. Friherre v. Löw fratrådte den 13. januar og rettede samme dag i "Dannevirke" en varm tak til denne landsdel, "hvor jeg har fundet lykke og tilfredshed i fuldt mål, og hvor jeg har lært prægtige mennesker at kende. Gud bevare dette land og dets beboere!"

Den 14. januar overrakte sønderjyske kvinder fra Haderslev kreds landråden en takkeadresse, underskrevet af ca. 1200 kvinder, hvori de udtrykte deres taknemmelighed for landrådens store hjælpsomhed og beredvillighed i de svære krigsår. Adressens ordlyd og pressens anerkendende omtale findes i "Modersmålet" af 17. januar 1920.

Hygum gamle skole, en landsbyskole fra den danske tid, fotograferet ca. 1900. Til højre den gamle skole bygget i 1841, til venstre den nye klasseføj bygget i 1861. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

Hygum nye skole, bygget 1910, et eksempel på skolebyggeri i landråd Dryanders tid. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

Skolebygningerne

I skoleloven af 1814 var der i paragraf 5[105] indført bestemmelser om indretningen af landsbyskolerne, navnlig af skolestuen. Den danske lov af 8. marts 1856 fastsatte yderligere krav til skolens bygninger og lærerboligen.

Efter hertugdømmets indlemmelse i Preussen blev der i "Allgemeine Bestimmungen" af 15. oktober 1872 givet meget udførlige bestemmelser om indretning og udstyr af skolestuen og af lærerboligen. Den preussiske kultusminister mente i 1895, at tiden måtte være inde til at sætte alle gældende bestemmelser ud af kraft. Der blev med preussisk grundighed udarbejdet udførlige retningslinier og forskrifter angående nybygninger og indretning af landsbyskolerne, gældende for kongeriget Preussen. Det ville føre alt for vidt at gå i enkeltheder. De nye bestemmelser fylder hos Kuntze ikke mindre end 15 sider[106].

Alligevel dukkede der fortløbende tvivlsspørgsmål op, og i alle spørgsmål, store og små, var det de højeste skolemyndigheder, der traf afgørelsen. De lokale blev åbenbart på intet tidspunkt taget med på råd. Det ses da også tydeligt, at man ikke tog hensyn til den lokale byggeskik og heller ikke til bygningernes tilpasning i landskabet. Adskillige nordslesvigske landsbyskoler fra tiden omkring århundredskiftet kendes allerede på afstand som fremmede i landsbyens miljø.

De tyske skoler var let kendelige, selv på lang afstand. I henhold til cirkulære af 13. september 1884 skulle de forsynes med lynafledere, først alle nybygninger, derefter lidt efter lidt de øvrige, især de stråtækte. Et firma havde påtaget sig at levere og montere det fornødne, herunder jordledningen, der oftest blev ført til brønden. Det hele skulle inklusive rejseomkostningerne under normale forhold andrage 60 mk. For dette beløb fik skolen én, adskillige skoler to høje stænger på taget med en kobberspids, der

Genner skole, opført 1905, et eksempel på preussisk regeringsarkitektur med tysk flagstang og lynafleder. Foto ca. 1906. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

Ahlmannskolen i Sønderborg,
en købstadsfolkeskole
opført 1907 af arkitekt Schlichting, Flensborg.
Museet på Sønderborg slot.

var forgyldt med en særlig legering. Med års mellemrum blev hele anlægget af sagkyndige underkastet en omhyggelig kontrol.

En skønne dag fik skolen af myndighederne - oftest af landråden - foræret et flag, det sort-hvide preussiske flag med ørnen. Så var der ingen vej uden om; der skulle rejses en flagstang, ofte den eneste i landsbyen. Ved adskillige skoler fik den ikke lov at stå ret længe, men blev i nattens mulm og mørke savet over. Det var en ret alvorlig politisk provokation, men heldigvis tog de lokale myndigheder det som dumme drengestreger, der blev klaret uden større dramatik, og det gjorde, at den nye stang almindeligvis fik lov til at blive stående. Flaget skulle hejses den 27. januar, kejserens fødselsdag, og den 2. september, slaget ved Sedan i 1870.

Efterhånden fik landsbyskolerne foræret et stort billede af kejser Wilhelm II og kejserinde Augusta Viktoria. Havde skolen to klasser, sås også ofte et billede af kejser Wilhelm I. Til det faste inventar hørte også et stort billede af Luther, omgivet af sine medarbejdere.

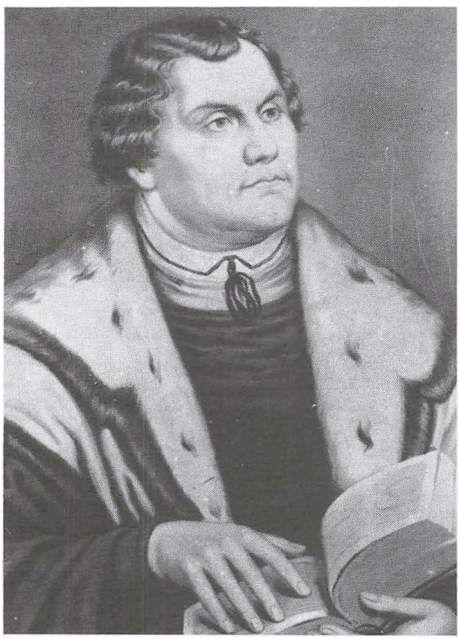

Luther-billede, som har hængt i Lebøl skole på Als i lærer Chr. Peter Kleins tid, dvs. før 1902. Museet på Sønderborg slot.

Kejser Wilhelm II. Billedet har hængt i en skole i Sønderborg by. Museet på Sønderborg slot.

Den enklassede skole

"Allgemeine Bestimmungen" af 15. oktober 1872[107] indeholder forordningerne for den preussiske folkeskoles indretning, opgave og målsætning og udgjorde, suppleret med adskillige anvisninger, folkeskolens grundlov, som lærerne skulle være fuldtud fortrolige med.

I det følgende gengives nogle af de vigtigste bestemmelser: Folkeskolen vil normalt være at inddele i den flerklassede skole med flere lærere og skolen med én lærer, der enten er en énklasset skole eller en halvdagsskole.

I den enklassede folkeskole bliver skolepligtige børn af alle aldre i samme skolestue undervist samtidigt af en fælles lærer. Børnene inddeles i Unterstufe (yngste hold), der får 20 ugentlige timer, Mittelstufe (mellemste hold) og Oberstufe (ældste hold), der hver får 30 ugentlige timer, heri medregnet gymnastik for drenge og håndgerning for piger. Denne tredeling var helt op til 1920 et uafviseligt krav, der sikrede den énklassede skoles metodiske særpræg.

En forordning af 1873 bestemmer, at yngste hold omfatter to, mellemste og ældste hold hver tre årgange.

Antallet af elever må ikke overstige 80. Bliver elevtallet over 80, eller kan skolestuen ikke rumme flere elever, og tillader forholdene ikke ansættelse af en andenlærer, kan der med regeringens tilladelse indrettes en halvdagsskole med et ugentligt timetal på 32. Dette var en nødløsning, som såvidt mig bekendt ikke blev anvendt i Nordslesvigs landsbyskoler.

Skolestuens indretning og udstyr

Herom gives der meget detaillerede bestemmelser. Et kort uddrag: Til hvert barn beregnes et gulvareal på 0,6 m^2. I overensstemmelse hermed skal gulvarealet til 80 elever udgøre mindst 48 m^2 og højst 60 m^2. Vinduernes lysflade skal svare til mindst en femtedel

af gulvarealet og må aldrig komme fra elevernes højre hånd. Denne bestemmelse var endnu omkring århundredskiftet ikke overholdt ved en række landsbyskoler med vinduer i syd- og nordvæggen.

Det er ikke lærernes sag at sørge for skolestuens opvarmning og det dermed forbundne arbejde. Det påhviler skoledistriktet, der dog kan overdrage det til læreren mod en rimelig betaling.

Uundværlige undervisningsmidler

Fornødent i den énklassede skole er: en lærebog, en læsebog, et vægkort over den hjemlige provins, over Tyskland og over Palæstina, nogle billeder til brug ved undervisningen i geografi, en globus, alfabetet i stort format, genkendelig på lang afstand, klæbet op på træ- eller paptavler til brug ved den første undervisning i læsning, en violin, en passer, en kugleramme, en bibel og den i den stedlige menighed anvendte salmebog. Der nævnes intet om en regnebog!

Der har åbenbart i starten været vanskeligheder med at føre bestemmelserne ud i livet, for allerede i 1874 pointeres det, at kravet om anskaffelse af disse undervisningsmidler er ubetinget!

Skoleprotokoller

Læreren skal regelmæssigt føre en skolekronik, en elevfortegnelse, en forsømmelsesliste og en "Lehrbericht". Desuden skal der i skolestuen findes et ugeskema, en undervisningsplan og en "Pensenverteilung".

Sidstnævnte fremkommer derved, at lærerne i henhold til gældende undervisningsplan halvårligt i god tid før skoleårets begyndelse til kredsskoleinspektøren fremsender en protokol i to eksemplarer med en omhyggelig opdeling af stoffet inden for hvert enkelt fag i ugepensa, tydeligt beregnet for hver af halvårets uger.

Forløber skolearbejdet normalt og uden afbrydelser, vil denne opdeling nøje blive fulgt. Hver lørdag middag indfører derefter hver lærer for sig i en protokol kaldet "Lehrbericht", hvad der i den forløbne uge er gennemgået i hvert enkelt fag, og dette pensum kan læreren ved en eventuel revision af sin tilsynsførende blive draget til ansvar for. Unægteligt en særdeles effektiv kontrol med mulighed for positive og negative resultater.

Skolebøger og elevhæfter

I den énklassede skole skal eleverne være i besiddelse af en abc, en læsebog, et hæfte til brug ved undervisningen i regning, en sangbog, de for undervisningen i religion på stedet anvendte bøger, en skifertavle samt griffel, svamp, lineal og passer, et kladdehæfte, et hæfte til skønskrift, på ældste hold et hæfte til ortografiske øvelser og stileøvelser og et tegnehæfte.

En forordning af 23. juni 1880 bestemte, at barnets forældre under trussel af tvangsmidler var forpligtet til for egen regning at anskaffe nævnte utensilier (brugsgenstande).

Fagfordeling og antallet af ugentlige timer

	yngste	mellemste	ældste hold
Religion	4	5 (6)	5 (6)
Tysk	11	10 (9)	8 (7)
Regning og geometri	4	4	5
Tegning		1	2
Historie		2	2
Geografi		2	2
Naturhistorie		2	2
Sang	1	2	2
Gymnastik (drenge) Håndgerning (piger)		2/2	2/2
	20	30	30

Som det ses var i Nordslesvig lærernes ugentlige timetal 30, medens det i kongeriget var 36. Hverandendags undervisning fandtes ikke i Nordslesvig.

Forordning af 28. november 1883: For at hver dag kan begynde med en religionstime, anbefales det at dele en eller to i halve undervisningstimer. Forordningen af 18. december 1888 tildelte landsbyskolerne i Nordslesvig fire danske og to tyske religionstimer. Tildelingen af sidstnævnte timer var en fejldisposition, der af den danskorienterede befolkning blev opfattet som et første forsøg på på længere sigt at liste det tyske sprog ind i sognekirken.

Af Nordslesvigs 269 landsbyskoler var der i 1891[108] 147 enklassede skoler, d.v.s. over halvdelen. Denne skolestruktur stillede både metodisk og disciplinært særlige krav til læreren, og dem måtte seminarierne tage hensyn til.

Ved de nordslesvigske seminarier var der ved siden af den flerklassede øvelsesskole en énklasset skole, der skulle give seminarieeleverne lejlighed til både i teori og praksis at stifte bekendtskab med denne skoletype. Det gjaldt i særdeleshed for tysk- og dansktalende elever, da lærere, der ikke var i stand til at undervise i religion på dansk, ikke kunne ansættes ved enklassede skoler med dansk religionsundervisning.

Under dansk styre var der til seminariernes øvelsesskoler knyttet et fastansat lærerpersonale. Under preussisk styre blev hele undervisningen i øvelsesskolen - en drengeskole - besørget af seminarieelever. Seminariets faglærere tildelte efter samråd med seminariets lærerkollegium den enkelte seminarist nogle timer i sit fag på et bestemt klassetrin og for et begrænset tidsrum, i regelen et kvartal. For hvert ugepensum fremlagde så seminaristen skriftlig til gennemsyn og eventuel rettelse en disposition og en metodisk motiveret arbejdsplan, ofte i overensstemmelse med den Herbart-Zillerske trindeling. Arbejdet var sat i system, og seminaristerne skiftede i løbet af andet og tredie år fagområde på forskellige klassetrin.

På øvelsesskolen blev undervisningen på skift overvåget af en seminarielærer, der i regelen kiggede indenfor i timerne for at overbevise sig om, at alt fungerede som planlagt. I øvrigt var han ikke sjældent optaget af at opretholde disciplinen ved at foretage den korporlige revselse, som seminaristerne ikke måtte foretage. Det skete imidlertid, at en praktikant i en spændt situation for ikke at kapitulere stak en næsvis dreng en lussing, men vedkommende løb derved en ikke ringe risiko. For resten opdagede de store drenge hurtigt, at risikoen for en virkelig håndfast afstraffelse var afhængig af, hvem af seminarielærerne der skulle foretage det fornødne. Det var praktikanten selvfølgelig også klar over, og derfor var der timer, hvor han nødigt sendte syndere uden for døren.

Den seminarieelev, der ikke magtede at komme på talefod med sine elever, kunne risikere, at han under den afsluttende praktikprøve mødte en sløv, bevidst uinteresseret elevflok. Det var som at slå i en dyne - ingen kontakt mulig, fra elevernes side givetvis ment som en tak for sidst. Det var heldigvis ikke regelen, men at det kunne finde sted, skal ikke benægtes.

Øvelsesskolens elever repræsenterede et normalt udsnit af forældrekredsen i det skoledistrikt, der var tildelt skolen. I den énklassede skole, hvor bøger og hæfter blev udleveret gratis, samlede man derimod elever fra hele byområdet, navnlig fra socialt og økonomisk dårligt stillede hjem. Det bød bystyret dengang disse hjem, og det er trods alt ikke længere siden, end at det ældste slægtled i dag husker det!

Imidlertid må man ikke deraf lade sig forlede til at betragte den énklassede landsbyskole som en ringe skole. Der foreligger talrige beviser på, at dens kvikke hoveder i hovedfagene fuldtud kunne stå mål med elever fra flerklassede skoler, når det gjaldt kravene til starten til videreuddannelse. Det er da også betegnende, at dygtige skolemænd - især seminariefolk - har beskæftiget sig indgående med den enklassede skoles problemer og har udarbejdet retningslinier og arbejdsplaner specielt for denne krævende skoleform.

Undervisningsprincipper i den enklassede skole

En udmærket orientering om principperne for undervisningen i den énklassede skole giver Adolf Castens, rektor ved Haderslev seminarium 1885-1907, i "Grundsätze für den Unterricht in der einklassigen Volksschule", Hannover-Berlin 1899.

I et foredrag i den pædagogiske forening i Haderslev gør han meget udførligt rede for "Die formalen Stufen des Unterrichts". Det teoretiske kendskab til og den praktiske anvendelse af disse formålstrin eller formålsstadier var helt op til 1914 et grundlæggende træk i den metodiske skoling på de nordslesvigske seminarier. Den tyske pædagog J. Fr. Herbart (1776-1841) betegner de faser, hvorigennem erkendelsen udvikles, som henholdsvis klarhed, association, system og metode, og disse formålsstadier betegner det mønster, som undervisningen bør følge. Seminarierektor Ca-

stens foretrækker fem stadier, som der i det følgende meget kort skal gøres rede for.

1. Forberedelse. Formålet er at vække forventninger, afhængig af timens fag og emne, at tegne et situationsbillede, at tage hensyn til og benytte sig af sanseindtryk og kundskaber, som barnet er fortrolig med, og som kan lette tilegnelsen.

2. Den nye lektie. Der vil herunder i regelen være tale om anskuelse, efterfulgt af overvejelse, tænkning. Her følger enelæreren på samme måde som de øvrige lærere de enkelte fags metodiske vejledninger, dog bør han på grund af den knapt tilmålte tid fatte sig kort og klart.

3. Association eller forbindelse med beslægtede forestillinger er en velkendt foreteelse, som læreren uden større vanskelighed kan sætte eleverne på sporet af. Dukker der nærliggende eksempler op, må læreren give eleverne ret frie tøjler og tilstræbe en frugtbar dialog.

4. Resultatet. Den sproglige udformning af det indvundne resultat er selvsagt i høj grad afhængig af undervisningens genstand. Der kan være tale om et begreb, en regel, en læresætning eller en naturlov.

5. Anvendelse og gentagelse. I den énklassede skole gælder det frem for alt om at lægge størst mulig vægt på at opøve eleverne i selvvirksomhed. En stor del af timerne bliver eleverne holdvis henvist hertil. Den unge og uerfarne enelærer må derfor på forhånd dag for dag omhyggeligt forberede sig på at finde opgaver til selvvirksomhed, der i de enkelte fag svarer til holdets standpunkt og elevernes ydeevne. De kvikke hoveder kan i den énklassede skole ved særopgaver få lejlighed til et frugtbart og udviklende arbejde på egen hånd. At de svage - herunder også normalt begavede ordblinde - helt blev ladt i stikken, er en kendsgerning, der sjældent omtales.

Lydmetoden

Nybegynderne lærte at læse efter lydmetoden, der var obligatorisk i den preussiske folkeskole. Der var gået århundreder, før den fik indpas i konkurrence med den almindelig brugte stavemetode. Sidstnævnte blev i 1860 af dr. phil. Johann Christian Jessen[109]

Deutsche Fibel

von

D. H. Th. Schneider,
weiland Regierungs- u. Schulrat in Schleswig.

Neubearbeitet
von

P. Wendling,
Seminaroberlehrer in Tondern.

Mit Originalzeichnungen von
Adalbert Müller.

Fünfundvierzigste Auflage.

Neuwied & Leipzig
1897.
Heusers Verlag (Louis Heuser).

Schreibvorübungen.

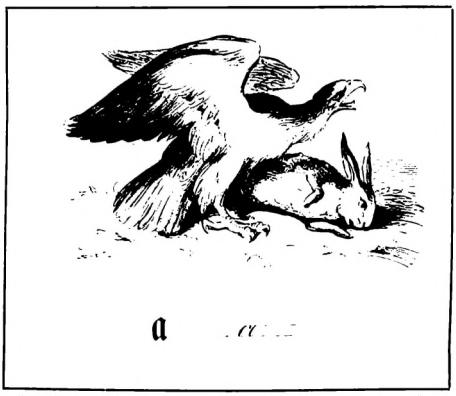

a

Flensborg Avis's Stavebog for Hjemmet.

Flensborg.
„Flensborg Avis"s Trykkeri (Jessen).
1889.

strömpe
strömper

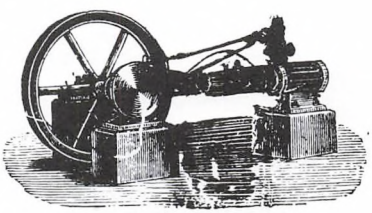

maskíne

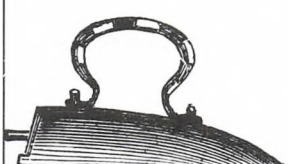

strygejærn

tràgt

Øverst to sider af Dr. Schneiders tyske fibel (abc), nederst to sider af Flensborg Avis's stavebog, som blev brugt i hjemmene som modtræk mod de tyske abc'er.

udsat for en hård kritik: "Den gamle stavemetode med sin åndsdræbende, tidrøvende mekanisme, der gør det at læse næsten umuligt for børn, kunne ikke tilfredsstille den fremskridtsvenlige lærer. Man påtænkte en simplificering, at indføre en ny læsemetode, og det skete med stor succes. Den naturligste og mest åndfulde af alle metoder, lydmetoden, banede sig lidt efter lidt vej, selv om den gamle fibelpraksis længe trådte hindrende i vejen". Imidlertid turde påstanden om, at stavemetoden "gør det næsten umuligt at lære børnene at læse" være en overdrivelse, som det praktiske skolearbejde har modbevist.

Men med regeringsråd dr. Karl Schneiders "Fibel", der nærmest var enerådende i de nordslesvigske folkeskoler, og en forordning af 1887 havde lydmetoden skaffet sig en sikker plads. Denne metode går ud fra bogstavernes lydværdi i modsætning til stavemetoden, der benytter bogstavnavnene, hvor konsonanterne benævnes i forbindelse med en vokal.

Nu har det tyske sprog en stort set lydret ortografi, hvad der giver lydmetoden langt bedre chancer på tysk end f. eks. på dansk. Schneiders "Fibel" starter i forbindelse med billeder med en række korte lydrette ord, velegnede både til læseundervisningen og til lette samtaleøvelser. Bogstaverne klæbes på pap i en størrelse, der gør det muligt for eleverne at genkende dem på ret stor afstand. På en stor læsetavle danner læreren ord, ordforbindelser og lette sætninger, der læses i kor. Selvsagt kræver den skriftlige behandling af sproget, at børnene på mellemste hold lærer at stave, hvad der ikke volder større vanskeligheder.

Ved stavemetoden går man ud fra bogstavernes navne, og børnene må selv abstrahere bogstavlyden ud fra bogstavnavnet.

Det kneb åbenbart i 1892 stadig med de nordslesvigske læreres tale- og læseøvelser på yngste hold. Kredsskoleinspektør A. Schöppa i Tønder bedømmer deres indsat som "ungeschickt", kejtet, ubehændig og derfor "ergebnislos", resultatløs. Han har derfor udarbejdet en skriftlig vejledning, som regeringen i Slesvig den 31. marts 1892[110] i et tilstrækkelig stort antal eksemplarer sender til kredsskoleinspektørerne i de fire nordslesvigske amter med pålæg om at udlevere et eksemplar til hver enkelt lærer ved de tosprogede skoler.

Der er virkelig tale om gode metodiske anvisninger, der kendetegner den direkte metode. Hos dansktalende børn gælder det ikke om at øge deres forestillingskreds, men derimod om at navngive velkendte ting, deres egenskaber, tilstand og virke på tysk. Der skal lægges vægt på brugen af den såkaldte "Wandfibel", en på væggen anbragt anordning, der tillader dannelse af ord og korte sætninger ved hjælp af papopklæbede bogstaver, der kan ses af hele holdet. Læreren må sikre sig, at dansktalende børn ikke læser rent mekanisk uden at forbinde egentlige forestillinger med det læste.

Regeringen i Slesvig har åbenbart lagt mærke til H. P. Hanssens påstand om, at de nordslesvigske børn i skolen ikke møder ord fra dagligdagens virke og hændelser. For at bøde herpå sendte regeringen den 29. september 1909 følgende anvisning til kredsskoleinspektørerne: "Med børnene i de nordslesvigske kredse (amter) skal der til fremme af deres sprogfærdighed i skolen samtales om ting og hændelser, der ikke ligger inden for skolens rammer".

Klasseundervisning

Klasseundervisning er den undervisningsform, hvor læreren til stadighed henvender sig til hele klassen både med belæring og spørgsmål. Den havde i de nordslesvigske folkeskoler afløst den tidligere almindelige enkeltmandsundervisning, utvivlsomt på grund af den meget høje klassekvotient, der indebar fare for, at de fleste elever faldt hen i passivitet, medens den enkelte blev hørt.

Fagenes metodik

Fagenes metodik var under preussisk styre et aktuelt emne i den pædagogiske debat og genstand for eksamination, især under lærernes videre uddannelse. Tyske forlag udsendte hele serier på 10–12 bogbind vedrørende vejledning i fagenes metodik. Her blev der gjort rede både for den induktive metode, f. eks. i faget fysik, hvor det gælder om at uddrage lovmæssigheden ud fra iagttagelserne, og for den deduktive metode, hvor en given regel skal finde anvendelse i relevante tilfælde, eller for andre undervisningsprincipper. Hvert læsefag havde sit bind, hvor eksperter indgående behandlede fagets særlige metodik, og hvor der fandtes færdigsy-

ede praktiktimer i vedkommende fag[111]. Men hvad hjælper alle eksperternes viden, hvis ikke læreren kan udnytte den eller formidle den. Selvfølgelig kan man lære det pædagogiske håndværk ligesom andre fag, og det beholder sin værdi. Men det afgørende er og bliver lærerens skaberevne, hans fremstillings- og associationsevne, der må regnes for det vigtigste, hvis hans gerning som underviser skal lykkes.

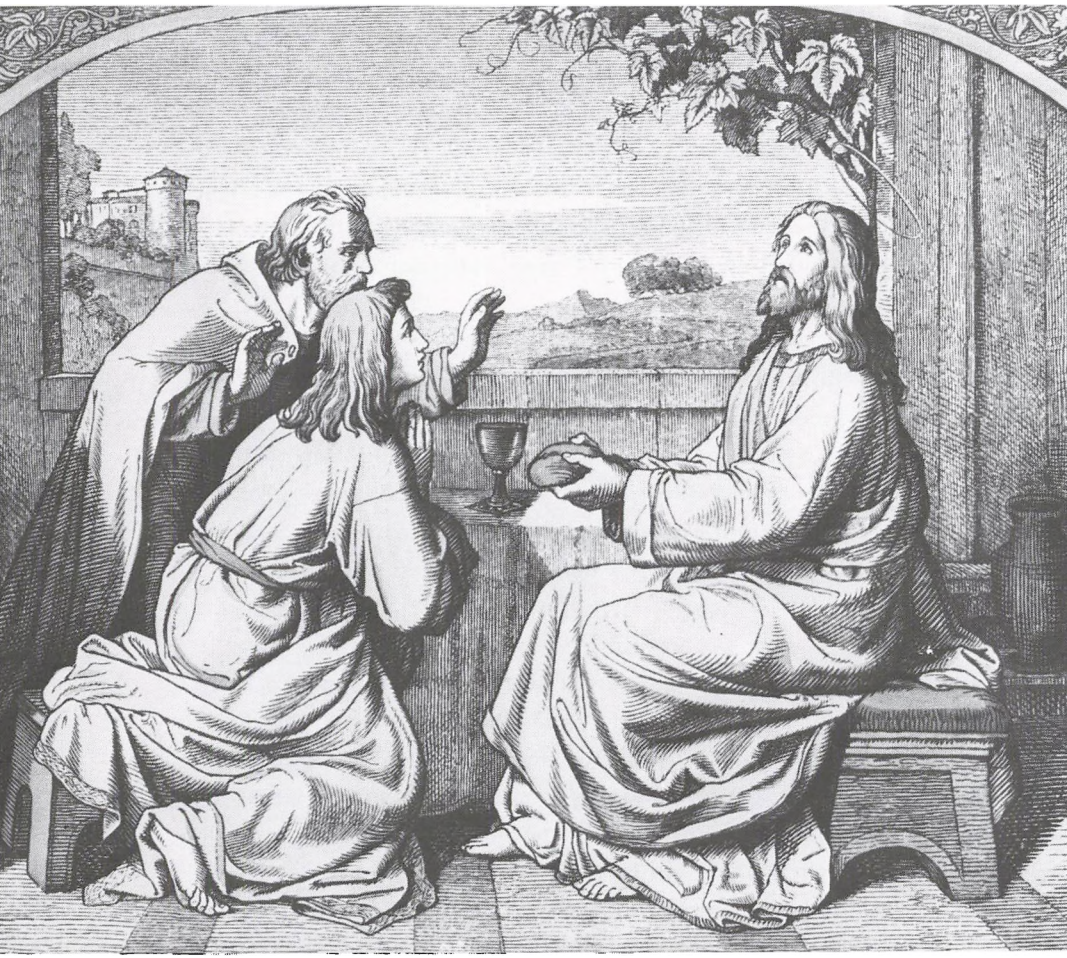

Anskuelsesbillede til illustration af Lukas 24. kap. vers. 13-31.
Det kolorerede træsnit er trykt af P. Friedländer og Co. i Dresden og udsendt af Verlag J. Neumann i Leipzig. Lignende anskuelsesbilleder var vidt udbredte. Det her viste blev benyttet i Sønderborg kommunale skolevæsen. Museet på Sønderborg slot.

Fra folkeskolens hverdag

Korporlig revselse

Med den høje klassekvotient var en streng disciplin nødvendig. Den blev i de preussiske skoler – også i Nordslesvig – ofte opretholdt ved korporlig revselse. Det lå i tidens ånd, der ikke var blødsøden og regnede med spanskrøret som hørende til skolens inventar. Regeringen i Slesvig var klar over, at der fandt misbrug sted, hvad den skarpt misbilligede, og den tog ikke lempeligt på synderne.

I regeringens forordning af 10. august 1891 hed det: "Eksempler på, at lærere har overskredet retten til korporlig revselse, har været voksende og har i flere tilfælde medført strafferetlig forfølgelse af vedkommende lærer. Nok er en streng disciplin nødvendig, men den må håndhæves med ro, måde og forsigtighed. Så længe det sker, kan læreren regne med vor støtte og hjælp, men vi vil i modsat tilfælde ubøjeligt gribe til strenge disciplinære forholdsregler".

Kultusministeren i Berlin havde opmærksomheden rettet på nævnte forhold og krævede i en ministeriel forordning af 19. januar 1900, at lærere og lærerinder omgående indførte enhver korporlig revselse ledsaget af en kort begrundelse for dens nødvendighed i et særligt hæfte, "Strafverzeichnis". Ved hvert besøg skulle skolemyndighederne med deres underskrift bevidne, at de havde gjort sig bekendt med hæftets indhold.

Den lærer eller lærerinde, der undlod at indføre revselsen som påbudt, eller som trods formaninger gjorde sig skyldig i misbrug af revselsesretten, udsatte sig for at miste denne for en tid eller for bestandig. Som en kraftig advarsel blev det tilføjet: "Ved grove forseelser vil vi ikke tøve med at andrage om strafferetlig forfølgelse".

Datum	Des Kindes Zu- und Vornamen	Art der Züchtigung	Angabe der Gri[...] weshalb die Züchtigu[...]
			Ges. d. 26. X[...] [...]
31. Decbr 1906	Körperliche Züchtigungen sind nicht erforder[...] gewes[...] Abschluß. Marie Schmidt, Lehrerin		
Decbr. 1909	Körperliche Züchtigungen sind nicht vorge[...] men worden. Marie Schmidt, Lehrerin		
20. Sept. 1913.	Carl Hansen	3 Schläge vom Rohr.	Wiederholte Ungehorsam (Plauder[...]
20. April 1914.	Mariqua Rossen.	3 Schläge vom Rohr.	Sie hat ihr[...] Nachbarin [...] gen.
28. August 1915.	Sören Hansen.	3 Schläge vom Rohr auf das Gesäß.	Er stört [...] linken [...] Warnungen helfen [...]
5. Febr. 1918.	Christiane Claussen	3 Schläge in die Hand mit einem kleinen Stock.	Ges. d. 14. III. 16. Ges. d. 30. 6. 16. Sie hat 12 Griff[...] stohlen.
2. Mai	Christiane Clausen	3 Schläge in die linke Hand.	Sie hat Bro[...] gestohlen.
14. Mai	Holger Marloth	3 Schläge vom Rohr auf das Gesäß.	Hat eine Zi[...] gesteinigt.
22. August	Holger Marloth	3 Schläge vom Rohr a. d. Gesäß	Wiederholter Ungehorsam

Der ligger i landsarkivet i Åbenrå og ved nordslesvigske skoler hæfter, hvor man side op og side ned kan følge "slagets" gang, og det er bestemt ikke rar læsning. At det ser værst ud i krigens sidste år kan ikke undre nogen, der har oplevet dem.

Her er valgt at bringe en kopi fra Toftlund skole, hvor lærerinden utvivlsomt med stor tilfredshed kan meddele, at korporlig afstraffelse ikke har fundet sted i hendes klasse i årene fra 1901-13. Det er først i 1913, der bliver brug for i "Strafverzeichnis" at udfylde skemaet med barnets navn, selve afstraffelsens art og årsagen til, at den har fundet sted. Det ses, at kredsskoleinspektør Röhr pligtskyldigst har kvitteret for eftersynet.

Kampen mod smitsomme sygdomme

De smitsomme sygdomme var i de sidste årtier af forrige århundrede en frygtelig svøbe, ikke mindst for børnene i landsbyskolerne. Skolemyndighederne var klar over den alvorlige situation. I en regeringsskrivelse af 26. august 1884 opregner regeringen op imod 20 smitsomme sygdomme og prøver at give anvisning på bekæmpelsen af smittespredningen. Det var særlig de velkendte sygdomme som mæslinger, skarlagensfeber, kighoste, tb og fremfor alt difteritis, der hærgede, og man har det indtryk, at lægerne nærmest stod magtesløse over for sidstnævnte sygdom. Som eneste virksomt middel anviser regeringen lukning af skolen i flere uger. Resultatet heraf synes ikke at have været overbevisende. Hver gang en epidemi rammer en landsby, læser man i "Schulchronik" beretningen om, hvorledes ikke sjældent flere søskende i løbet af få dage bliver dødens ofre, og om hvorledes angsten for smitten ligger som en mørk sky over alle hjem.

Blandt lærerne er det navnlig tb, der kræver sine ofre, tit i en ret ung alder. Man studser, når man læser om, at disse brystsyge lærere, som de kaldes, fortsætter deres gerning blandt børnene, lige til de segner. Ville man virkelig spare udgiften til en dødsmærket mands pension, eller lod man hånt om smittefaren?

I kampen mod tb giver regeringen i Slesvig i en skrivelse af 11. juli 1891 følgende instruks, der formelt var gældende helt op til 1920: "I hvert klasseværelse skal der findes mindst én spytbakke, der er egnet til at optage den ophostede væske, og både lærere

og elever skal tilskyndes til at benytte bakken ved given lejlighed. Brystsyge lærere skal i særlig grad give agt på børn, der hoster meget, og give dem plads i nærheden af bakken. Denne skal være flad og stor (15-25 cm i diameter), for at man ikke så let spytter ved siden af, og den skal tømmes regelmæssigt, så den ophostede væske forbliver fugtig og dermed uskadelig".

Bestemmelsen om spytbakkens diameter m.m. er et typisk udslag af preussisk grundighed. Men man finder også anledning til at spørge, om man virkelig på regeringsplan ikke havde øje for den smittefare, som de overfyldte klasser - ikke sjældent over 60 elever - og de elendige sanitære forhold i øvrigt frembød. Spytbakken var jo en udpræget billig løsning, og man får gang på gang det indtryk, at der netop på folkeskolens område skulle spares på en måde, der dårligt kunne forliges hverken med de stedlige eller de øverste myndigheders ansvar.

Nogle forbud, påbud og nationale chikanerier

Så længe den unge lærer ikke havde aflagt anden lærereksamen, var det ham forbudt at gå på jagt! Derefter måtte han indhente en særlig tilladelse, og den blev kun nødigt givet.

At gifte sig før den faste ansættelse var ildeset. Myndighederne gik ud fra, at det var tvingende omstændigheder, der foranledigede det tidlige bryllup, og kredsskoleinspektøren kunne under en revision finde påskud til at hilse på den unge lærerfrue. Tydede alt på, at der i nær fremtid kunne ventes en forøgelse af familien, måtte læreren som oftest regne med at blive forflyttet til et ringere, afsidesliggende embede. Den lærer, der var nødsaget til at holde bryllup få måneder efter første afgangseksamen fra seminariet, blev afskediget af skolens tjeneste i op til et halvt år. Ordnung muss sein!

Der blev også øvet politisk pres på læreren, navnlig under amtsdommer Hahns regimente. Skulle en ung lærer tiltræde et nyt embede, kunne det ske, at han på forhånd måtte aflevere en skriftlig erklæring til den stedlige formand for "Deutscher Verein" gående ud på, at han var tysksindet og under alle forhold ville handle derefter.

Amtsdommeren var alt andet end elsket hos danskerne, navnlig

Enklasset landsbyskole.
Lærer Lars Peter Nørgaard og børnene i Gabøl skole ca. 1880.
Hist. Saml. f. Sønderjylland.

i en valgsituation. Da det tyske stemmetal til rigsdagsvalget i en kommune var gået tilbage fra 7 til 4, slog lærerens nabo i al venskabelighed degnen på skulderen og udbrød sejrsstolt: "Skolemester, vi har drovnet tre kokkemænd!" (en hane kaldes på sønderjysk en kokkemand)[112].

Søgte en lærer et embede i et andet tilsynsdistrikt, indhentede kredsskoleinspektøren, under hvem det ledige embede sorterede, hos kollegaen en udtalelse om lærerens pædagogiske kvalifikationer, hans "Führung" (vandel) og hans nationale holdning!

Allerede den 15. januar 1869 sendte regeringen i Slesvig til kirkevisitatoriet i Haderslev en længere skrivelse angående den danske agitation, der søgte at vinde indflydelse inden for folkeskole- og ungdomsundervisning, herunder privatundervisningen. I skrivelsen hed det: "Vi vil imødegå al dansk agitation, der kommer til vort kendskab, med alle til rådighed stående lovmæssige midler, og drejer det sig om lærere, vil vi indlede disciplinær undersøgelse mod enhver, der på en eller anden måde tager del i dansk agitation[113]".

Pastor Bolten i Moltrup søgte i et memorandum af 6. maj 1876 på hele fem sider at stemple degn og førstelærer Niels P. Blume i Moltrup som nationalt upålidelig for at indlede disciplinær undersøgelse mod ham. Det lykkedes ikke i 1876, da der ikke kunne bebrejdes ham noget i hans lærergerning. Da han i 1874 søgte degneembedet i Sommersted, fik hans ansøgning af provst Müller følgende "anbefaling": "Blume kan på grund af sit politiske sindelag ikke forfremmes".

Lærer i Alslev, Højst sogn, Alwin Heinrich Möller, født i Mecklenburg, dim. Segeberg sem. 1898, søgte embedet i Bredevad. Regeringen i Slesvig meddelte 12. januar 1911 (jr. nr. II b 517): "Mod udnævnelse af lærer Möller i Alslev til Bredevad har landråden (Rogge i Tønder) ytret betænkelighed, da han er forlovet med en pige fra et dansksindet hjem!"[114]

Landråd v. Tschirschnitz, Sønderborg, havde i 1884 intet at indvende mod, at lærer Hans Hansen blev ansat som andenlærer i Holm, Nordborg landsogn, men han ventede sig ikke meget godt af det, for Hansen "kan som søn af en derboende dansksindet gårdejer næppe forventes på frugtbringende måde at fremme tysk åndsliv".[115]

Lærer Peter S. Ravn og Bjerndrup enklassede skole i 1909.
Nr. 3 og 4 fra venstre i anden række fra oven er lærerens sønner Marius og L. S. Ravn.
Privateje.

Lærer Andreas Molsen i Ballum søgte i 1900 degneembedet i Adsbøl. Ansøgningerne kom til udtalelse hos pastor Steffen i Adsbøl, der den 16. januar 1900 sendte kredsskoleinspektøren følgende udtalelse: Lærer Molsen kan ikke komme i betragtning, da hans kone (Wilhelmine Wulff) tilhører en ærkedansk familie, som jeg kender fra Løgumkloster. Selv om lærer Molsen skulle være tysk, så ville hans kones danske sindelag på herværende egn med karakter af fanatisk danskhed let føre til et yderst ubehageligt forhold mellem præst og degn[116]".

Kredsskoleinspektør Schacht, Åbenrå, skrev den 12. juni 1912: Forældrene må ikke benytte det danske sprog, når de tilmelder deres børn til dansk religionsundervisning. Lærerne må kræve, at det sker på tysk.

Regeringen fulgte også de danske efter- og højskolers arbejde[117]: Under hånden må man lade lærerne vide: "Visse udenlandske skoler, der også bliver besøgt af elever fra deres egn, påstår, at det tidligere hertugdømme Slesvig altid har været et dansk land. Det må derfor anbefales, at der i historie- og sindelagsundervisning behandles emner, hvoraf det klart fremgår, at slesvig-holstenerne var i deres gode ret, også til at kæmpe mod Danmark. Det må der tages hensyn til ved undervisningens planlægning". Lærerne blev ikke opfordret til at modbevise skolernes påstand; et forsøg på at benægte faktum har altid været dømt til at mislykkes!

Forfatteren husker kredsskoleinspektør H. W. Landt, Haderslev (1896-1902) som en ret omgængelig mand, der kom kørende ud til skolerne i en lille let kurvevogn. Han har nok været i dårligt humør, da han 3. maj 1901 skrev følgende cirkulæreskrivelse til de kongelige lokalinspektører (præsterne) i sit hjemlands ikke netop urbane måde at udtrykke sig på: "På gentagen given foranledning meddeler jeg de kongelige lokalinspektører til underretning og efterlevelse, at børn, der én gang er tilmeldt tysk religionsundervisning, ikke igen kan afmeldes... Dette skal også meddeles lærerne til den strengeste efterlevelse. I henhold til en forordning af overpræsidenten og regeringen bliver dette meddelt til den strengeste efterlevelse... Lærerne skal på det strengeste holdes til at gøre som anført." Tre gange streng i superlativ synes rigeligt!

Nordslesvigske børn og deres lærer i 1912

Det følgende er i dansk oversættelse et uddrag af et foredrag, som daværende "Hauptlehrer" Axel Henningsen i 1912 holdt i Broager, hvor "Deutscher Verein" på dette tidspunkt stod meget skeptisk over for den unge skoleleders kurs.

"For en lærer, der har sit virke her i Nordslesvig, er det dobbelt nødvendigt at have føling med skolebørnenes tankegang; for kun den, der forstår at analysere elevernes tankeveje, kan finde ud af, hvor han skal sætte ind for at vække forståelse for det nye. Lettest er det selvfølgelig for den lærer, der hører hjemme i den nordslesvigske befolkning, fordi han kan tale af egen erfaring.

Vor landsdel - Nordslesvig med dansk modersmål - er et rent bondeland og som sådan konservativt. Nok holder man fast ved det gamle, som har stået sin prøve, men man er ikke utilgængelig for den belæring, som grænselandets klima, de to sprog og den århundredlange nationalitetskamp har givet befolkningen. Den har gjort befolkningen vågen, intelligent, og derfor står den venligsindet over for skolen. Læreren, der har formået at finde sin plads, er ikke sjældent en velset gæst, nok mere hos den dansksindede befolkning end hos den tysksindede.

Som arv medbringer vore elever en stærk udpræget pligtfølelse. Det gælder ikke mindst elever fra socialt ringere stillede hjem, hvor den indgroede seje jyske pligtfølelse er barnets anden natur. Deraf følger, hvad man ikke må overse, at barnet er langsomt, meget langsomt, det går åndelig talt i træsko. Det nytter ikke at ville hypnotisere barnet ved hjælp af en taleflom. Det resulterer tit nok i det meget nedsættende: "Hvor kan han da snak!" Det tager nu en gang sin tid at få etableret kontakten. Nej, vi vinder ikke Nordslesvig ved nok så flotte attaker (angreb). Skal vi gøre os håb, må det ske ved velovervejet, målbevidst pionerarbejde.

Vore børn har sans for det ægte, det solide, går i vadmel i overført betydning, skyr at vække offentlig opmærksomhed.

At barnet skal lære tysk i skolen, er det indstillet på hjemmefra, almindeligvis ikke fjendtlig, men på vagt. Den lærer, der kan tale sønderjysk også inden for skolens vægge, har nøglen til barnehjertet. Vore børn har ikke just sans for de orientalske eller

tyske eventyr og sagn. Det er for dem en fremmed verden. De vil hellere lytte til H. C. Andersens eventyr, høre om Elverhøj og Ole Lukøje. Det er jo ikke barnets skyld, at det ikke kan føle begejstring for Preussens sejrsglans eller for Hohenstaufernes kejserglorie. Prøver vi på at knægte den dansksindede befolknings selvfølelse, bliver resultatet, at vi styrker den.

Også den religiøse følelse er en arv, som vi må tage hensyn til. Men jeg mener, at seks timer religion om ugen er for meget af det gode. Og den lærer, der ikke fuldtud behersker det danske sprog og ikke mindst bitonerne i dialekten, skulle aldrig undervise på dansk i religion. Jeg mener, at det ville være at foretrække at give de nordslesvigske børn to ugentlige dansktimer.

Den, der kan tyde de små afvigelser og kendetegn, kan efterhånden hos unge mennesker ofte i det ydre, i hårmoden, i smykkerne, i klædedragten, i slipset, se de danske efter- og højskolers påvirkning. Også med hensyn til skriften kan de, hvad vi oftest ikke evnede, på kort tid give deres elever en flydende og ret læselig skrift.

Hvad skal læreren i givet fald foretage sig? Intet, i hvert fald ikke direkte. Tvang er et tveægget sværd!

Vort elevmateriale er godt, og sammen med børnene er vi fælles om at føle stor kærlighed til vor hjemstavn. Vi står som lærere i Nordslesvig på en vanskelig post, og ikke alle viser den fornødne forståelse herfor".[118]

Dette foredrag blev som nævnt holdt i 1912. Det var modigt gjort af den kun 29-årige skoleleder på et tidspunkt, da situationen var yderligere spændt efter dansk fremgang ved valgene, og hvor navnlig "Deutscher Verein" krævede en hårdere kurs mod danskheden. Ud fra sit indgående kendskab til grænselandets mentalitet tog Henningsen åbenlyst afstand fra den tyske forenings hurrapatriotisme og bægerklang. Derimod søgte han at aktivere den konfirmerede ungdom for at delagtiggøre den i forskellige områder af tysk kultur.

Nogle situationsbilleder

Niels Peter Olsen, født 19. december 1863 i Møgeltønder, dim. Tønder sem. 1888, lærer i Møgeltønder og Bredebro, afskediget

af nationale grunde, senere viceskoleinspektør ved Øster Farimagskole i København, død 2. februar 1936 på Frederiksberg. Udgav: Landsbydreng og Lærer i Nordslesvig i Tiden 1864 til Sprogforordningen af 1888[119]. Heri skriver han bl. a.:

"I min skoletid nåede germaniseringen af skolen ikke så vidt, at vi lærte at synge tyske sange. Hjemmene sørgede for, at vi lærte de danske, og det ikke blot ét eller to vers, men dem alle. Vel intet sted i Danmark har børnene siddet inde med så stor en skat af nationale sange som i Nordslesvig både da og senere.

Degnen Simon Jørgensen Holm i Møgeltønder (1861-78) havde til speciale katekisation over Balslevs forklaring af Luthers katekismus. Balslev lærte vi udenad fra ende til anden, alle skriftstederne, alle forklaringer, ja endog alle anmærkninger, og de var lige så vigtige som de første. Også Balslevs bibelhistorie lærtes udenad, og dertil kom et utal af salmer. Hver lørdag skulle vi kunne udenad den følgende søndags evangelium, og det kan undre, at vi slap for epistlerne.

Undervisningen i læsning foregik på den måde, at eleverne var delt i to hold. Ældste hold læste i Juhl og Nojesens "Læsebog for nordslesvigske Skoler" under tilsyn af to af de dygtigste elever, der rettede fejl i læsning og sagde "den næste", når et barn havde læst en halv snes linier op. Når bogen var læst til ende, begyndte vi forfra".

Videre fortælles om diktatskrivning, om ortografi, skønskrivning, regning, historieundervisning, geografi og undervisning i zoologi. "Hvad der især gjorde det trist, var det, at vi år efter år måtte tygge det samme stof om og om igen".

I "Bjolderup Sogns Historie" beskriver Jakob Holdt landsbyskolernes overgang til preussisk styre i de første årtier efter 1864. Denne beretning er karakteristisk for mange af de nordslesvigske skoler og giver et udmærket billede af forholdene på skolens område. Om livet i den énklassede skole fortæller en søn af lærer og degn i Bjolderup Detlef Christian Clausen:

"Der var kun ét klasseværelse med en gang i midten. De store børn sad til den ene side og de små til den anden. Et skab med nogle få bøger og rekvisitter samt katederet udgjorde klassens ind-

bo. En stor jernovn forsøgte om vinteren at lune lokalet, men det var ingen let opgave, da bønderne, der skulle sørge for brændselet, ikke leverede de bedste tørv til skolen. Jeg husker, at vi ofte måtte samle de røde fra; de var nemlig af så ringe beskaffenhed, at de slet ikke kunne brænde. Men trods dårlige forhold og et stort børnetal - ofte indtil 54 elever - gik livet i skolen med liv og lyst".

Også af sognets lærere tegnes der med få ord et billede, der nok bevarer den enkelte lærers særpræg, men som indeholder typiske træk af de danskuddannede lærere og deres problemer. Om degn og lærer i Bjolderup fra 1853-88 Tøge Tøgesen hedder det således: "I 1864 havde Tøgesen, der var bondesøn fra Røllum og dimitteret fra Skårup seminarium, allerede været degn og lærer i Bjolderup i elleve år. Han var en stout lærertype, tro mod sin konge og flittig i sin skole. Loyalt bøjede han sig for det nye styre og kunne derfor blive i sit embede til sin død i 1888. Nogle måneder forinden havde han fejret sit 50-års lærerjubilæum under stor opmærksomhed fra beboernes side. Fra myndighederne fik han som påskønnelse for sin lange tjeneste "Hohenzollernordenen".

Nicolai Svendsen skriver i "Sønderjysk Skæbne" bd. 1 s. 32: "Læreren i anden klasse hed Jens Andersen Jensen. I halvfjerdserne besøgte han Tønder seminariums danske afdeling, hvor eleverne så godt som alle var dansksindede. De fleste af dem kom efter uddannelsen til at virke ved Slesvigs danske skoler, hvor de efter evne ved mådehold søgte at hæmme den påbudte fortyskning. Et større antal brød dog snart med den ulidelige preussiske tvang og udførte en påskønnelsesværdig gerning som forkæmpere for danskheden. Min gamle lærer og ven Jens Andersen Jensen blev derimod en typisk repræsentant for den gruppe, der trods de strenge kår holdt ud i skolens tjeneste, skønt han var kernedansk i hele sin indstilling over for datidens livsytringer. Der fandtes intet sted i hele sognet, hvor danskheden blev dyrket med en sådan optagethed og inderlighed som i hans og hans hustrus hjem. Men de førte i så henseende et katakombeliv. Udadtil måtte Jensen optræde som den loyale embedsmand, deltage i tyske foranstaltninger, bruge tysk i samkvem med den indvandrede flok, fremme interesser, som han i virkeligheden hadede, og gøre gode miner til slet spil... Han levede således en dobbelttilværelse, der måtte tynge

Toklasset skole i 1908. Hoptrup skoles anden klasse fotograferet ved kirken.
Had. Byhist. Arkiv.

hårdt på hans sind... På den anden side må det ikke glemmes, at en anden i denne stilling kunne have gjort fortræd ved at gå fortyskningens ærinde både inden for og uden for skolen... Det var hans store lykke, at det blev ham forundt at opleve genforeningen".

Det må tilføjes, at Jens Andersen Jensen var dimitteret fra Tønder seminarium 1875 og lærer i Skærbæk 1880-1911.

Skolekronikken

Ved forordning af 14. august 1880 påbød regeringen i Slesvig alle slesvigske skoler at anskaffe en stiftindbunden bog, der skulle tjene som "Schulchronik" (skolekrønike). Med vanlig preussisk grundighed indeholdt ordren en oversigt over, hvad den skulle indeholde:

1. En beskrivelse af skolens hjemsted, dets geografiske, geologiske og naturhistoriske forhold, dets historie gennem tiderne, for så vidt den var tilgængelig uden mere indgående undersøgelser, og eventuelle sagn og overleveringer, der var knyttet til særlige lokaliteter.
2. Skolens historie, enten ved hjælp af gamle dokumenter eller overleveret mundtlig gennem det ældste slægtled.
3. En beskrivelse af skolens og lærerboligens stand i 1880.
4. Biografiske oplysninger om tidligere lærere og en kort levnedsbeskrivelse af embedernes nuværende indehavere.
5. De vigtigste årlige begivenheder inden for skolen, påbegyndt år 1880 (indskrevne elever, konfirmander, årsprøver, inspektion, lærerskifte, festdage m.m.).

Der er næppe tvivl om, at ordren blev ført ud i livet overalt, omend langt fra overalt i samme udstrækning og med samme grundighed. Kredsskoleinspektørerne krævede som regel bogen forevist under deres besøg, hvad de oftest har kvitteret for med deres underskrift på bogens sidste side. Selv om ikke alle oplysninger kan stå for en streng kritisk bedømmelse, er det indlysende, at de har betydelig lokalhistorisk og skolehistorisk interesse, som det også er påpeget af amtslæge H. Lausten-Thomsen i tidsskriftet Fortid og Nutid under titlen "En Kilde til Stedhistorie". Det må derfor beklages, at bogen ved mange nordslesvigske skoler er sporløst forsvundet.

Adskillige skolekrøniker er gået tabt for bestandig, da man

desværre visse steder kritikløst skilte sig af med gamle protokoller og bøger fra tysk tid. Fra Tønder amt er ikke så få afleveret på landsarkivet i Åbenrå, vel nok efter tilskyndelse af fhv. amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen. De øvrige amter er endnu kun sparsomt repræsenteret.

Skolekrønikerne er ført på tysk. Da imidlertid i 1880 endnu 90 pct. af ene- og førstelærerne på landet var danskuddannede, kan det ikke undre, at deres tysk er temmelig ufuldkomment, præget af deres danske modersmål. Hos nordslesvigerne blandt lærerne giver dette sig til kende helt op til 1914. For den, der kan læse mellem linierne, ses det danske sindelag nok mest af det, der ikke står i krøniken. Da det drejer sig om tjenstlige forhold, er stilen hos langt de fleste rolig og saglig uden kritik eller unødige tilføjelser.

Tillod en lærer sig at lufte personlige bemærkninger, blev han omgående belært om det utilstedelige heri.

Lærer Axel Henningsen, der som ung lærer i 1907 fraflyttede Tirslund, kunne ikke dy sig for en spøgefuld bemærkning i Tirslund "Schulchronik". Der blev leveret tørv både til skolestuen og til lærerens lejlighed, nok ikke altid af bedste kvalitet. I hvert fald skrev Henningsen ved afskeden "Friede seiner Asche". Kredsskoleinspektøren, der åbenbart ikke forstod spøg, påtalte tjenstlig denne gravskrift.

Lærer Jens Lorentzen flyttede i 1904 fra Hjortvad til Neumünster. Han har åbenbart haft et mellemværende med sin "Ortsschulinspektor", pastor Chr. Bachmann i Hygum (1899-1914) og har i skolens "Schulchronik" nedfældet nogle bemærkninger, der i en skrivelse af 1. juli 1904 af regeringen i Slesvig stemples som "durchaus ungehörig" (aldeles utilbørlige). Sagen må sikkert af sognepræsten være indberettet til regeringen, og denne idømte lærer Lorentzen en bøde på 20 mk., i løbet af 14 dage portofrit at indbetale til hovedkassen.

Så slap lærer Hans Thomsen i Roost, Arrild sogn, betydeligt billigere. I en skrivelse af 6. januar 1908 idømte kredsskoleinspektør Schlichting ham en pengebøde på 9 mk. på grund af utilfredsstillende præstationer i undervisningen. Beløbet skulle i løbet af otte dage indbetales til kredskassen i Haderslev.

Tysk religionsundervisning vandrer nordpå 1900-1920

Det preussiske kronråd besluttede den 7. oktober 1896 på foranledning af kultusminister Bosse at gennemføre skarpere forholdsregler til fremme af det tyske sprog i folkeskolen. Det gjaldt i særdeleshed en yderligere fortyskning af religionsundervisningen i Nordslesvig. Beslutningen om den skærpede kurs kom samtidig med, at overpræsident von Steinmann blev afløst af von Köller.

Tilskyndelsen til aktivt indgreb kom fra den drivende kraft for "den stærke hånds politik", landråd Karl Mauve i Haderslev. For at fremme tyskheden ved nordgrænsen blev der systematisk foretaget bosættelse af tyske familier i sognene Nustrup, Skodborg, Rødding og Jels. Nu mente landråden at have konstateret, at disse kolonister klagede over, at deres børn, der ikke forstod dansk, skulle deltage i danske religionstimer, et forhold, der var aldeles uholdbart. Derfor måtte kravet om udelukkende tysk religionsundervisning for "børn af tyske forældre" ubetinget imødekommes. Ganske vist kendte ingen af kredsskoleinspektørerne fra dette område noget til sådanne klager, men landrådens meget indtrængende anmodning fik minister Bosse til den 30. september 1897[120] at bifalde regeringens forslag om, at "diese Kinder deutscher Eltern" fremover skulle have tilbud om ekstra to valgfri tyske religionstimer, mod at de blev fritaget for de danske timer. Selv om man i første omgang sigtede på børn af spredt boende kolonister og tyske embedsmænd, var formuleringen "børn af tyske forældre" yderst elastisk, og tilladelsen blev snart udvidet til at gælde alle forældre i Nordslesvig[121], først og fremmest alle funktionærer inden for etaterne, der tjenstligt benyttede det tyske sprog, herunder lærerne og præsterne. Man måtte selvsagt også medtage "hjemmetyskerne", der talte dansk, men var tysksindede (man har ikke fundet en tysk oversættelse og benytter i en officiel skrivelse den danske glose). Så medtog man alle forældre, der kunne ta-

le tysk, og dem var der ikke få af. Sluttelig hævdede man, at det måtte være staten, der bestemte, hvem der faldt ind under begrebet "Kinder deutscher Eltern", og dermed var der givet grønt lys for hvem som helst.

År 1897 er et mørkt kapitel i nordslesvigsk skolehistorie. En tilladelse til tyske forældre om fritagelse for dansk religionsundervisning ofrede danskerne til at begynde med ikke megen opmærksomhed. Tyskerne startede ret beskedent, men de kunne overraskende hurtigt notere fremgang. Allerede den 8. juni 1901 indberetter landråd v. Uslar i Åbenrå til regeringen: "Det er kun et spørgsmål om tid, før alle skoler i Åbenrå kreds (amt) har indført udelukkende tysk religionsundervisning. Her vil dette sandsynligvis være nået i løbet af kun få år. Så vil den tyske gudstjeneste følge efter i løbet af få år, hvis der altså ikke indtræffer visse hindringer, bl.a. fra Indre Mission med pastor Tonnesen. Hvorvidt han i politisk henseende er tilforladelig "muss dahingestellt sein" (må man lade stå hen). I hvert fald må vi følge Indre Mission med megen opmærksomhed".

Landrådens vurdering er for optimistisk, og der er tydelig nok et "aber dabei". Imidlertid er det en kendsgerning, at tilbuddet om at bortbytte fire danske religionstimer vandt langt større tilslutning end ventet, også blandt danske forældre. Situationen var jo den, at børnene ikke længere skulle lære katekismus, de mange skriftsteder og salmevers på to sprog, og så fik de oven i købet to timer færre om ugen. Jeg har talt med adskillige gamle sønderjyder, der indrømmede, at de i sin tid lagde pres på deres far og mor for at slippe billigst, og forældrene gav efter over for børnene. Men, føjer vedkommende til, vi var da danske, og far stemte altid dansk. Vælgerforeningen var meget dygtigt organiseret og udførte før hvert valg et målbevidst arbejde, der fik alle mand af huse. Det danske stemmetal viser da også fremgang, ikke mindst efter optantkonventionen af 1907.

Lærerne var meget emsige i deres bestræbelser for at få nogle elever - eksempelvis helt ned til én elev - til at vælge udelukkende tysk religionsundervisning. Vederlaget for de to overtimer, der herved blev tale om, beløb sig til årligt 120 mark, svarende til et alderstillæg, og det uanset på hvilket løntrin man befandt sig. Det

ville ikke mindst de unge lærere og lærerinder nødigt gå glip af.

I 1899 var der stillet 8000 mark til rådighed til lærernes overtimer, og de slog allerede dengang ikke til, der skulle større bevillinger til. Over for kultusministerens økonomiske betænkeligheder hævder landråden i Sønderborg, v. Tschirschnitz, at bevillingen af de fornødne midler er et "særdeles betydningsfuldt spørgsmål, der rummer gode muligheder for at rykke det længselsfuldt ventede mål nærmere". Hermed falder alle økonomiske betænkeligheder bort. Bevillingerne til lærerne stiger i 1900 til 18.000 mark, i 1901 til 28.000 mark for i 1912 at andrage 44.000 mark, med preussisk sparsommelighed in mente et betydeligt beløb.[122]

Overpræsident von Köller var hurtigt blevet overbevist om, at den kurs, man var slået ind på, rummede gode muligheder. I en skrivelse af 31. januar 1901[123] takker han ministeren for bevilling af de midler, der gør det muligt, at alle børn i Nordslesvig kan modtage tysk religionsundervisning. Man er på højeste plan åbenbart optimistisk. Det er kredsskoleinspektør Johannes Mosehuus i Åbenrå[124] også. Han indberetter den 6. juni 1901, at ved begyndelsen af skoleåret 1902 vil efter hans skøn 3/4 af børnene i amtets landsbyskoler udelukkende modtage tysk religionsundervisning og kun 1/4 dansk religionsundervisning. At denne udvikling er af vidtrækkende politisk betydning, fremgår med al tydelighed af de eksempler, han fremkommer med fra skolerne i Uge, Rise og Holbøl. Derfor vil han tilskynde lærerne til at fremme denne udvikling mest muligt.

Det var navnlig i de blakkede sogne i Åbenrå og Tønder amter, at de danske religionstimer og dermed den sidste rest af det danske sprog forsvandt ud af landsbyskolen. Imidlertid giver de officielle tal fra de nordslesvigske kredsskoleinspektørers indberetninger[125] fra årene 1908-15 et situationsbillede af forholdene i Nordslesvig:

	1908	1911	1912	1915
Landsbyskolernes elevtal	19137	20143	20284	21258
kun tysk religionsundervisning	9461	10136	10120	10585
i pro cent af elevtallet	49,4	50,3	49,9	49,8

Tallene holder sig efter 1908 nærmest uforandret; men når man betænker, at købstæderne og nogle flækker med udelukkende tysk religionsundervisning ikke er taget med, må situationen bedømmes som alvorlig. Spørgsmålet lød simpelthen: Skulle det unge slægtled i mange nordslesvigske sogne vokse op uden kendskab til den kristne kulturarv, som tidligere slægter havde mødt på modersmålet i skole og kirke, fra vugge til grav, i hverdag og fest?

Og hvordan reagerede danskerne på udviklingen i tiden 1898–1908? Til at begynde med kun svagt. I "Modersmålet" træffer man kun nogle korte meddelelser om, hvor mange konfirmander i navngivne sogne, der er blevet konfirmeret på dansk og hvor mange på tysk. Det er sent, før den danske presse råber vagt i gevær. Det er "Flensborg Avis", der i en artikel, der gengives i "Modersmålet af 8. marts 1910, kraftigt tager til genmæle: Den nuværende tilstand, hvor danske forældre lader deres børn vælge udelukkende tysk religionsundervisning, er uværdig. Forældrene handler urigtigt af fejhed. Hidtil er disse forhold kun omtalt med et skuldertræk. Det er på høje tid, at bl.a. Vælgerforeningens bestyrelse tager affære. Den må sende trykte opfordringer ud til tillidsmændene, opråb til forældrene, uddele anmeldelsesformularer, og navnlig kvinderne må aktiveres; her kan der udrettes meget!

Sprogforeningen har fra omkring 1909 i adskillige sogne gratis udleveret skolebøger til brug ved dansk religionsundervisning, og man har søgt at samle indmeldelser til denne undervisning på yngste hold på en eller flere lister, åbenbart med det formål at få de tøvende med. De drøftelser, som problemet har givet anledning til, er meget lidt kommet til offentlighedens kendskab. Så sent som i 1968 betegnede historikeren og skolemanden Hans Lund, der hørte til de mest kyndige i nordslesvigske spørgsmål, på afstemningsfesten i København[126] i et tilbageblik situationen i Nordslesvig vedrørende tysk religionsundervisning efter forældrenes eget valg som farlig. På længere sigt måtte man se i øjnene, at de unge, der stod fremmed over for dansk bibelhistorie og dansk salmesang, ville holde sig borte fra de danske gudstjenester, der før eller senere sandsynligvis måtte vige for de tyske. At en stemmeseddel i 1920 kunne flytte de grænsepæle, som den stærkeste militærmagt 56 år tidligere havde rejst, kaldte Hans Lund ved samme lejlighed et

mirakel, og det slægtled, der har set miraklet ske, er enig i denne vurdering.

Axel Henningsen (1883-1972) fotograferet som ung lærer i Tirslund ca. 1905. Udgået ef et dansk hjem blev Henningsen af seminarieuddannelsen ført over i den tyske lejr. Sit omskiftelige levnedsløb har han skildret levende i erindringsbogen Aus einem Leben in zwei Kulturen, 1958

Konfirmationsforberedelsen hos præsten

I forbindelse med og i fortsættelse af Nordslesvigs egentlige skolehistorie skal kort omtales nordslesvigske børns konfirmationsforberedelse hos præsten og selve den kirkelige handling.

Pastor Mørk Hansen[127] er nærmest forarget over, at børn i Angel, der i 1861 undervises på dansk hos præsten, bliver konfirmeret på tysk. 50 år senere sker det i adskillige nordslesvigske sogne, at børn, der går til tysk konfirmationsforberedelse hos præsten, bliver konfirmeret på dansk. Fælles er forældrenes ubestridelige ret til at vælge, på hvilket sprog deres barn skal konfirmeres.

Angående konfirmationsforberedelsen og selve konfirmationen rummer de 56 år under preussisk styre et kapitel, der ikke har fået den indgående behandling, det fortjener. Det indebærer nemlig en række nationalpolitiske, kirkehistoriske, personalhistoriske, kulturelle og pædagogiske aspekter, der venter at blive gjort til genstand for en udtømmende undersøgelse.

De mange ubesvarede spørgsmål og problemer er blevet nærværende under gamle sønderjyders besvarelse af et rundspørge foranstaltet af forfatteren. Af synlige minder fra dengang fremvises billeder af præsten omgivet af sognets konfirmandhold, de store mindeblade med blomsterranker udgivet fra Breklum på dansk og på tysk med det bibelvers, som præsten i anledning af konfirmationen medgav hver enkelt konfirmand, og fra de sidste år før 1920 Kirchenpass med præstens underskrift og embedsstempel, udstedt på tysk til samtlige konfirmander fra sognet.

Som det mest interessante minde må dog fremhæves bogen, hvori konfirmanderne i flere sogne efter præstens diktat nedskrev hovedpunkterne af troslæren med de dertil knyttede bibelvers, ofte også den lektie, der skulle læres udenad.

I de nordligste sogne møder vi "Confirmand Bog", en nydelig,

Livets Vei.

Fremstillet i Confirmations-
undervisningen 1893/94.

ved
Provst Gottfriedsen.

for
Marie Koch.

Indledning.

Confirmationsundervisningen forbereder mig til Confirmationen. Det er Stadfæstelse af min Daabspagt. Hvad Fadderne ved Daaben lovede for mig, at jeg skulle forsage Djævelen og tro paa den treenige Gud, det skal jeg ved Confirmationen stadfæste. — Siger Ja dertil. Men hermed erklærer jeg ved Mund og Haand paa det høitideligste at ville vandre den smalle Vei som fører til Livet.

Mathæus 7. 13,14.
Mathæus 13.

Gaaer ind ad den snevre Port; thi den Port er vid, og den Vei er

To sider af en »Confirmand Bog«, nedskrevet efter provst Gottfriedsens diktat i Nustrup 1893/94 af Marie Koch, 1880-1927.

Kirchenpaß

Efter konsistoriets bestemmelse af 1907 skulle præsterne udlevere et »Kirchenpass«, en legitimation med kirkens stempel og præstens underskrift, til konfirmanderne.

indbunden bog (14 cm x 10 cm) med guldsnit på de tre sider og med "Confirmand Bog" i guldbogstaver på omslaget. Man har ofret noget på udstyret, og bogen må have været i handelen, efter alt at dømme hos Martin i Christiansfeld. Andre bøger er af større format, og på omslaget læses: Konfirmationsbuch, Religionsbuch eller Spruch Buch, men indholdet er skrevet på dansk med undtagelse af bøgerne fra Bylderup og Hvidding. Konfirmanderne hos pastor Bendixen i Sommersted har skrevet op imod 50 sider i et stift indbundet kollegiehæfte, en hel troslære!

Det ses, at flere nordslesvigske præster har lagt et stort arbejde i konfirmationsforberedelsen, men det ses også klart, at de har dikteret forklaringer og fortolkninger, som konfirmanderne i 14 - 15 års alderen har savnet forudsætninger for at kunne følge med udbytte. Bøgerne oplyser også om de store krav til udenadslæren af katekismus, skriftsteder og salmevers, som præsten dengang fandt nødvendige og rimelige.

Det er ret ejendommeligt, at præsterne gik ud fra som givet, at konfirmanderne var i stand til at nedskrive en diktat på dansk, til trods for at de i skolen kun skrev tysk. Det viser sig, at de ikke har taget fejl. Det må dog indrømmes, at der her var tale om et sprogområde, som børnene gennem den danske religionsundervisning var fortrolige med. Givetvis har enkelte kun klaret sig ved at låne en medkonfirmands bog til afskrivning.

Endelig ville en nærmere undersøgelse af, hvordan nordslesvigske konfirmander har klaret opgaven, konkret belyse dansktalende hjems indflydelse på den opvoksende slægts færdighed i den skriftlige brug af modersmålet, indtil videre i et begrænset antal sogne.

Danske og tyske skolebøger

En udførlig fortegnelse over danske og tyske skolebøger i perioden 1864-1920 ville lægge beslag på adskillige bogsider og formentlig kun være til glæde for få. Særlig interesserede vil imidlertid finde de ønskede oplysninger i den udførlige fortegnelse, der er deponeret på landsarkivet i Åbenrå.

Her må vi nøjes med et udvalg af de danske og tyske skolebøger, som børnene i en almindelig folkeskole med dansk og tysk religionsundervisning benyttede i nævnte tidsrum. Herved bemærkes, at al undervisning i faget dansk bortfaldt efter forordningen af 18. december 1888, og det medførte, at de tysksprogede skolebøger i løbet af kort tid blev enerådende med undtagelse af de bøger, der blev benyttet ved den danske religionsundervisning.

ABC'er: P. H. Beck og L. Laursen, lærere i Haderslev: Billed-ABC, Haderslev 1857, 3. oplag i 1868.

Dr. K. Th. Schneider: Deutsche Fibel, Neuwied, 43. oplag i 1896, nærmest enerådende. Samme: Deutsche Fibel und erstes Lesebuch, 1869, i 1887 allerede 31. oplag.

Læsebøger: B. N. Juhl og D. A. Noisen: Læsebog for Over- og Mellemklassen, meget udbredt. P. Hjorth: Den danske Børneven, to dele.

Olde Heinrich Rickmers: Deutsches Lesebuch, zunächst für die Schulen des Herzogthums Schleswig 1852, 2.-5. oplag 1868.

Karl Fr. Schneider: Kinderfreund - Germania - Schleswig - Holsteinischer Jugendfreund 1909.

"Regeln und Wörterverzeichnis für die deutsche Rechtschreibung zum Gebrauch in den preussischen Schulen" fra 1880-1903 autoriseret, afløst i 1904 af "Regeln für die deutsche Rechtschreibung nebst Wörterverzeichnis".

Bibelhistorier: Hans Peter Prahl (1808-69): Udtog af Bibelhistorier, oversat fra tysk efter en samling udgivet i Calw i Württemberg 1846. Hans søn lic. theo. dr. theol. Hans Schlaikier Prahl

(1845–1930) udgav i 1895 den forøgede og forbedrede udgave af sin faders bog: Bibelhistorie til Brug for Skolen på Landet, og den var så godt som enerådende helt op til 1920.
E. Schlichting: Deutsche biblische Geschichte für die zweisprachigen Landschulen in Nordschleswig.
25 Bilder zur biblischen Geschichte bei Naumann, Leipzig. Bilder zur Biblischen Geschichte von Schnorr von Caroldsfeld, Wiegaud, Leipzig.
Katekismer: Doktor Morten Luthers liden Katechismus, enerådende i nordslesvigske skoler med dansk religionsundervisning.
Dr. Martin Luthers kleiner Katechismus, Julius Bergas, Schleswig.
Salmebøger: Den Pontoppidanske Psalmebog udkom i mange udgaver og fik stor udbredelse i Nordslesvig. Evangelisk-luthersk Psalmebog for de dansktalende Menigheder i Slesvig 1889.
Sammlung von 31 Kirchenliedern für Nordschleswigsche Schulen.
De nordslesvigske folkeskoler var almindeligvis godt forsynet med de tyske vægkort, med Schulatlas, globus og geografiske billeder. Det gjaldt også med hensyn til billedtavler, navnlig de af Winkelmann i Berlin udgivne store kolorerede billeder til anskuelsesundervisningen sås i så godt som alle skoler. Ret udbredt var også de bibelske billeder af Schnorr von Carolsfeld.
Emnerne fra historie, geografi, naturhistorie og fysik blev samlet i Realienbuch von Heinrich Keck und Christian Johannsen og ved Fr. Polack.
Sang. P. J. Johannsen og A. Krause: Sange til Brug for nordslesvigske Skoler. 1869. Liederheft für preussische Schulen. 1883.

Skolebønner

I de fleste nordslesvigske folkeskoler, der ikke havde udelt skoletid, blev der bedt kl. 8, kl. 11, kl. 13 og kl. 16, onsdag og lørdag dog senest kl. 11, d.v.s. 20 gange om ugen! Forfatteren har ikke set en forordning, der udtrykkeligt krævede den hyppige brug af skolebønner. Men indberetningerne fra kredsskoleinspektørerne tager det som en selvfølge, at timen slutter med "Gebet", en tradition, som ingen fandt anledning til at bryde ned, og som hører med til billedet af den nordslesvigske folkeskole under preussisk styre. Derfor bringes nogle af de hyppigst brugte:

Fadervor. – Nu er jeg vågnet glad igen, og natten svandt så stille hen, du himmelske fader jeg takker dig, at kærligt i nat du blev hos mig, o, følg mig i dag, hvorhen jeg går, så ved jeg, at intet ondt mig når.

—

Vaterunser. – Ruhig schlief ich diese Nacht, Gottes Engel hat gewacht, Gott, ich danke dir dafür, sei auch heute nahe mir.

—

Mit Gott fang an, mit Gott hör auf, das ist der beste Lebenslauf.

—

Das walte Gott, der helfen kann, mit Gott fang ich die Arbeit an, mit Gott nur geht es glücklich fort, drum sei auch dies mein letztes Wort.

—

Ich bin klein, mein Herz ist rein, soll niemand hier wohnen als Gott allein.

—

Kom Jesus, vær du vor gæst, da nyder vi vort måltid bedst.

—

Alles øjne venter på dig, Herre, og du giver dem deres spise til sin tid, du oplader din milde hånd, du mætter alt det, som lever, med velbehag.

Takker Herren, thi han er god, og hans miskundhed varer evindelig.

I Jesu navn går vi til bords at spise og drikke på hans ord,
Gud til ære og os til gavn, så får vi mad i Jesu navn.

Komm Herr Jesus sei unser Gast und segne, was du uns bescheret hast

---

Danket dem Herrn, denn er ist freundlich, und seine Güte waret ewiglich.

Aller Augen warten auf dich und du gibst ihnen ihre Speise zu seiner Zeit, du tust deine milde Hand auf und erfüllest alles, was lebet, mit Wohlgefallen.

Segne lieber Vater unser Essen, lass uns deiner nicht vergessen.

Nu lukker sig mit øje, o Fader i det høje i varetægt mig tag, fra synd og sorg og fare din engel mig bevare, som ledet har min fod i dag.

Bevar o Gud i nat min fader og min moder, vort land, vor by, vort hus, min søter og min broder, luk du hvert øje til, i hvilket tårer stå, at styrket det din hjælp i morgen skue må.

Wir falten unsre Hände und danken Gott, der mit uns war.

Wir gehn jetzt aus der Schule fort, Herr bleib bei uns mit deinem Wort, mit deinem reichen Segen auf allen unsren Wegen.

Unsern Ausgang segne Gott, unsern Eingang gleicher massen,
segne unser täglich Brot, segne unser Tun und Lassen,
segne uns mit selgem Sterben und mach uns zu Himmelerben.

Die Schule ist zu Ende, drum falten wir die Hände, und bitten dich, lieber Vater im Himmel dort, dass bei uns bleibe dein göttliches Wort, damit wir besser stets auf Erden und rechte Kinder Gottes werden.

Lieber Gott, mach mich fromm, dass ich in den Himmel komm'.

Udgangsbøn:

Die Schule ist zu Ende, drum falten wir die Hände
und danken Gott, der mit uns war,
ihm wollen wir vertrauen, auf seine Güte bauen
er wird uns helfen immerdar.

—

Jesus geh'voran auf der Lebensbahn
und wir wollen nicht verweilen
dir getreulich nachzueilen,
führ uns an der Hand bis ins Vaterland.

—

Slip os arme ej, Jesus på vor vej!
Vi ej blive vil tilbage, vil du os kun med dig drage,
som os føre kan til vort fædreland.

—

Musikglade lærere lærte børnene at slutte skoledagen med Brahms Wiegenlied:
Guten Abend, gute Nacht, mit Rosen bedacht,
mit Näglein besteckt schlupf unter die Deck'.
Morgen früh, wenn Gott's will, wirst du wieder geweckt.

Skolen under første verdenskrig 1914-18

Der findes i flere skolekrøniker - som næppe andetsteds - et ret udførligt kildemateriale angående de lokale forhold under den første verdenskrig og tiden umiddelbart derefter, herunder om skolens vanskeligheder i dette historisk bevægede tidsafsnit.

Enkelte lærere, der tog sydpå i 1918-20, har i nederlagets time ikke villet lade deres personlige indlæg, som de i krigens tid havde betroet bogens blade, komme deres efterfølgere for øje og har fjernet de sidste blade. Nogle har givet udtryk for bitterhed, skuffelse og sorg over deres skæbne, medens andre værdigt og med vemod har taget afsked med den skole og den hjemstavn, som de ofte ved blodets bånd var stærkt knyttet til. Der var lærere, for hvem der ikke var noget valg; de måtte tage konsekvenserne af den nye, totalt ændrede situation. Nogle mente, det måtte være deres "fordømte pligt og skyldighed" at tage sydpå og dele kår med det folk, de ikke ville svigte i nederlagets stund.

Der var dygtige og gode kolleger deriblandt, som vi, der blev i Nordslesvig, ikke skiltes fra uden vemod. Vi ved alle, at valget kom dem i flere henseender dyrt at stå, navnlig under nazivældet og den anden verdenskrig. Hos enkelte, ikke mindst blandt lærerhustruerne, nagede længselen efter den gamle hjemstavn så stærkt, at de tidligt mistede livsmodet. Adskillige af kollegerne meldte sig efter 1945 efter den lange og skæbnetunge vej til tjeneste ved de danske skoler i Sydslesvig. I dag hviler de fleste af dem under mulde.

Lærernes militærpapirer blev i fredstid nøje ført a jour, og kredsskoleinspektøren var på ethvert tidspunkt klar over, hvilke vanskeligheder der i tilfælde af mobilisering ville melde sig for at sikre flest mulige skolebørn en blot nogenlunde forsvarlig skolegang.

Med det formål for øje havde kredsskoleinspektøren på forhånd udtaget enkelte lærere, der ikke omgående skulle melde sig til fronttjeneste, til at være "unabkömmlich" (uundværlig), og de havde i hvert fald chancen ved sessionen at blive "zurückgestellt", få udsættelse. Viste der sig mulighed derfor, måtte pensionister igen gøre tjeneste, og gifte lærerinder virkede som vikarer. Efterhånden som krigen trak i langdrag, måtte nabolærere på nogle ugedage træde hjælpende til. Da det kneb med arbejdskraft, navnlig til landbruget, fik skolebørn af begge køn i 1917 orlov for at hjælpe til både ude og hjemme. I 1917 blev sommerferien af samme grund forlænget til tre måneder. På grund af kulmangelen måtte adskillige skoler lukke i frostperioder.

Skønt skolegangen således var mangelfuld i mange sogne, fik børnene pålagt nye opgaver, også i skoletiden. Efterhånden som den strenge blokade afskar Tyskland fra vigtige forsyninger, gjaldt det om så vidt muligt at skaffe "Ersatz". Her skulle børnene hjælpe til, og man undrer sig i dag over, hvad der alt kunne bruges. Herom beretter degn og førstelærer i Ullerup, Peter Franzen i skolekrøniken. Fortegnelsen omtaler ikke færre end 53 emner, og både vægt og værdi i mark er opført. Børnene har indsamlet over 1000 kg kastanier, 6 kg aks, 137 kg agern, løv for 36 mark og 2,1 centner nælder. Dem var der særlig rift om. Man savnede bomuld, og det var muligt at fremstille tøj af tørrede, bladløse nældestængler. Adskillige husker nok tøj lavet af nældetaver, noget elendigt og ubehageligt stads.

Lærere, der kunne tænkes at slippe for at blive indkaldt til fronttjeneste, var selvfølgelig interesseret i at nå gode resultater, der også blev påskønnet af kredsskoleinspektøren. I så fald kunne læreren regne med for sin indsats at få tildelt et "Verdienstkreuz", der sammenlignet med Jernkorset var noget i retning af "Ersatz", til gengæld erhvervet uden risiko for liv og lemmer.

Alt i alt led undervisningen stærkt under krigen, og det kunne efterhånden ikke undgås, at krigstidens moralske forfald på flere måder smittede af på børnenes mentalitet. Det var en folkeskole under sit tidligere niveau, der i Nordslesvig efter krigen skulle genrejses.

Skoleminder

Forfatterens rundspørge i danske aviser "Har du gået i tysk skole?" skulle tilskynde ældre sønderjyder til ud fra det selvoplevede at fortælle om deres skoletid. Det lykkedes langt over forventning. Forfatteren modtog 97 skriftlige henvendelser, ikke blot fra Nordslesvig, men fra Sydslesvig, fra Jylland og øerne, fra Holsten samt et brev fra DDR. Selvfølgelig var der fælles træk, og nogle gengives i det følgende:

Der er enighed om, at det egentlig ikke var særlig vanskeligt at lære at læse tysk i løbet af det første skoleår efter lydmetoden; det indrømmes dog, at der ikke sjældent var tale om mekanisk læsning, idet det kunne knibe med glosernes indhold.

Adskillige mødte den første skoledag en ung lærer, der ikke kunne et ord dansk, medens rekrutterne intet kendskab havde til det tyske sprog. Umiddelbart skulle man antage, at det ville volde næsten uovervindelige vanskeligheder. Det skete da også, at en ældre, danskkyndig lærer i en bestemt situation måtte træde til for at formidle forståelse. Men med børnenes store tilpasningsevne varede det almindeligvis ikke ret længe, før kontakten på et rimeligt niveau var etableret.

Brevene er alle skrevet på dansk, og der er ingen tvivl om, at brevskriverne har hørt til blandt de kvikke i klassen. De mener at have fået et rimeligt udbytte af deres skolegang under de givne forhold. Arbejdet var i den tyske skole lagt i faste rammer, og et strengt fagligt tilsyn skulle nok holde lærerne til ilden.

Mange fremhæver et enkelt fag, regning, hvor navnlig den lille tabel (das kleine Einmaleins) havde første prioritet; her tåltes ingen sjusk. Det skete, at en sønderjyde, der senere som voksen skulle svare på opgaven 7 × 9, tøvede et øjeblik, før svaret faldt. Hvorfor? Fordi vedkommende var gået en lille omvej ved for sig

selv at regne sieben mal neun ist dreiundsechzig og først så at oversætte til 63.

Mange mindes de kønne tyske sange og melodier. For blot at nævne nogle få: Ich weiss nicht, was soll es bedeuten. Sah ein Knab'ein Röslein stehn. Seht, wie die Sonne dort sinket.

Og så var der kejserens fødselsdag, den 27. januar. "Der Kaiser ist ein lieber Mann, er wohnet in Berlin" citeres gang på gang, med et smil. Kejserdyrkelsen var sat i system. Således hørte opremsningen af Wilhelm 2.s seks sønner og en datter med til det faste repertoire under kredsskoleinspektørens besøg, og den var behørigt indstuderet. Over for børn fra danskorienterede hjem virkede denne overspændte dyrkelse i hvert fald ikke efter sin hensigt, snarere tværtimod! Nu lader vi ældre sønderjyder komme til orde:

I den lille landsby Vennemose var læreren indkaldt, og undervisningen blev nødtørftigt besørget af nabolærerne, som det skete ved flere skoler. Lærer Max Sass fra Emmerske kom nogle eftermiddage om ugen for at give nogle timer. Det har sikkert ikke moret ham; der var lang vej at gå, og arbejdet blev dårligt betalt. Når i vintermånederne mørket var ved at falde på, skyndte han sig af sted, så snart timen var forbi. Nu fik drengene travlt. Den store jernovn fik alt det brænde, den kunne tage, så den blev rødglødende. Hvorfor nu det? Der var lukket af for ny levering af brændsel, når beholdningen var brugt op, og så var der kun ét tilbage: kuldeferie!

En lærer i Nybøl på Sundeved mente at skulle bidrage sit på hjemmefronten. I mangel af geværer lod han drengene anskaffe kosteskafter, og nu skulle der ekserceres og marcheres i kolonner. Det fik drengene hurtigt nok af og blev så enige om, at de ikke kendte forskel på "links" og "rechts", så der blev en syndig uorden i geledderne. Selv om læreren råbte op på bedste underofficersmaner, hjalp det ikke - det var drengene, der morede sig bedst!

Det var gang på gang af de tyske myndigheder pålagt lærerne at påse, at børnene talte tysk på legepladsen. Det var vanskeligt at få gennemført, på landet helt umuligt. Man påstod ganske vist, at det lykkedes i Varnæs, og i Bürgerschule i Tønder skal gårdvagten have haft held med sig, medens det i andre byskoler kun delvis lykkedes at få den danske dialekt udryddet. Der fandtes imidlertid en pigeskole, hvor den nye elev straks mødte sætningen "Ich darf

nicht dänisch sprechen" (jeg må ikke tale dansk). Gik naturen alligevel over optugtelsen, betød det i første omgang, at sætningen skulle skrives 50 gange, og gentog det sig, så var det "Schweigegang", d.v.s. at vedkommende pige i frikvarteret skulle gå frem og tilbage på gårdspladsen med pegefingeren på læberne, og skulle nogen driste sig til at tale til hende, så kunne hun bare vente sig!

I en landsbyskole i nærheden af Christiansfeld ventede børnene spændt på rygter om, at der var byggryn på Aller mølle. Så var der nemlig gode chancer for nogle fritimer fra skolen!

De tyske skolemyndigheder gav navnlig i 1915, men endnu i 1916 ordre til, at skolerne i anledning af de tyske hæres store sejre skulle hejse flaget, fejre dagen med tale og sang, hvorefter børnene fik fri. Nu kneb det efterhånden især i byerne med at købe smør, og som "Ersatz" kom der sirup på bordet. Almindeligvis sluttede sejrsfesten på skolen med "Heil dir im Siegerkranz". Det er forbavsende, så hurtigt den nye vise har bredt sig fra by til by, selv ud på landet nåede den: Heil dir im sirupspot, ih hvor det smager godt, vi vil ha mer!

Vi vil følge to unge lærere, begge sydfra, begge uden ringeste kendskab til det danske sprog på den første skoledag i en nordslesvigsk landsbyskole: Han kom lige fra seminariet, var et noget hidsigt gemyt og efter alt at dømme overbevist om, at det gjaldt om fra første dag at sætte sig i respekt. Og vi var både spændte og nysgerrige. Han hilste os nybegyndere med ordene: Hände auf den Tisch! (hænderne på bordet). Det forstod vi ikke et kuk af og gemte nok ret instinktivt hænderne nærmest under bordpladen. Nu tabte den unge, uerfarne lærer besindelsen og viste os enkeltvis og håndgribeligt, hvordan han ville have denne sin anmodning udført nu og fremdeles. At han fra første dag havde tabt slaget hos os små, er indlysende, og det varede længe, før han nogenlunde fik genoprettet, hvad der var forspildt.

Vi giver ordet til en ung lærerinde, kun 19 år gammel, af regeringen sendt ud i en egn, hun intet kendte til, til en befolkning, hvis sprog hun ikke forstod, hvis mentalitet og nationale baggrund var hende fremmed. "Nu stod jeg den første skoledag foran klassen med 65 børn, deraf 16 nybegyndere, der ikke forstod et ord tysk, jeg

ikke et ord dansk. Hjertet sank ned i skoene, og jeg var bestemt mere bange end de mange børn, der fulde af sky forventning med spørgende blikke så på mig. Jeg tænkte, hvordan skal du egentlig klare den situation, som seminariet ikke har forberedt dig på? Men jeg havde idealisme og virketrang i behold og oplevede snart, at man kan komme langt med et venligt smil og et klap på kinden uden mange ord. Jeg gjorde mig omgående umage med at lære dansk - sønderjysk på legepladsen og rigsdansk hver søndag i kirken. Det er vidunderligt at lære et sprog midt i dagliglivet. Børnene var ualmindelig søde og lærevillige. Det gjaldt også børnene i ældste klasse - ingen disciplinære problemer. Jeg læste 38 timer om ugen for en løn på 960 mk. årligt og var lykkelig i min gerning".

Nogle enkelte lærere sydfra roses, fordi de i løbet af kort tid tilegnede sig så meget dansk, at de kunne opnå den kontakt, der er så absolut nødvendig i en skolestue.

En 10 års dreng deltog sammen med sine forældre i det sidste store danske årsmøde før krigen i Haderslev den 14. juni 1914. Det kom til skolens kendskab, og drengen blev stævnet til forhør for den samlede lærerstab. Han indrømmede alt og svarede bekræftende på det direkte spørgsmål, om han var dansk. Man turde åbenbart ikke på stående fod bortvise eleven fra skolen og nøjedes med at tildele ham en "Verweis", en advarsel. Det meddelte skolen skriftligt til forældrene, idet man udtalte forventning om, at forældrene ikke fremtidigt ville tillade noget sådant. I modsat fald måtte skolen ty til skarpere forholdsregler. Drengen var herefter umulig i alle fag. Det lykkedes at få ham flyttet til en anden skole.

En ung lærerinde, Marie Kruse, var til trods for, at hun var hjemmehørende i landsdelen, meget tysksindet, dimitteret fra Augustenborg seminarium i 1915, ansat ved Hyrup skole samme år. Hun hængte straks et stort kort op i skolestuen og flyttede kulørte knappenåle i takt med de tyske hæres fremmarch. Men en skønne dag skulle knappenålene flyttes baglæns, og der stod den unge pige og græd åbenlyst. For hende sank efterhånden en verden i grus, hun giftede sig i 1921 med en tysk lærer fra Königsberg og drog heim ins Reich.

Det skete, at krigens ubarmhjertige drama pludselig blev nærværende i skolestuen: "Vor meget tyskorienterede degn kom gang

på gang om morgenen og meldte: Kinder, Kinder, wir haben wieder einen grossen Sieg gewonnen. Wir singen das Deutschlandslied, und ihr bekommt frei. Men en morgen var det en hårdt ramt fader, der stod over for os og med rystende stemme sagde: Kinder, Kinder, mein Sohn ist gefallen, geht still nach Hause. Vi gik meget stille hjem; stillet over for den tunge sorg blev vi tavse".

Om disciplinen fortælles der almindeligvis, at den var streng og hård, enkelte taler om stokkemetoden, om flittig brug af spanskrøret, som drengene søgte at afbøde virkningen af ved at polstre vedkommende legemsdel med aviser eller et hæfte. Selv lærerinder kunne være slemme. De slog i hånden med en lineal, og var pigen stejl nok til ikke at fortrække en mine, måtte den anden hånd også holde for. Nu har alle dage den lærer haft det elendigt, der måtte ty til hyppig brug af korporlig revselse, men vi må ikke glemme, at tiden var en anden, og at klassekvotienten var uhyggelig høj, ofte 60-70 og endnu højere. Der skulle simpelthen være ro i klassen. Men der er ingen undskyldning for de lærere, der - for at bruge det ikke sjældne udtryk - ville banke det ind i hovedet på eleven: skriftsteder, salmevers og katekismus, ofte på et fremmed sprog. Der var jo langt fra altid tale om dovenskab, når barnet ikke kunne klare den megen udenadslæren.

I øvrigt er det forbavsende, hvad de gamle sønderjyder husker, ikke blot af salmevers, men også af tyske sange med de smukke melodier. Man nævner endnu med en vis respekt i stemmen den dygtige lærer, der under de beskedne forhold lærte dem grundfagene: at læse, skrive og regne, så de aldrig glemte det.

Et paradenummer, som både læreren og den lærenemme, kvikke elev var stolte af, var Schillers Das Lied von der Glocke: "Fest gemauert in der Erden", der med sit let flydende og malende sprog indbød til at fremsiges "aus dem Stegreif" (på stående fod).

Nogle har villet påstå, at de nordslesvigske skolebørn fra dengang hverken kunne tysk eller dansk. Det passer kun for et fåtal. For de flestes vedkommende gælder det, at de kunne slet ikke så lidt af begge sprog; det har de ikke været kede af, og det har de fået brug for.

Det er navnlig sønderjyder fra landsdelens nordligste sogne, der bliver bitre og hårde i blikket, når de fortæller om, hvorledes

enkelte lærere i krigens onde og forvirrede år reagerede, når børnenes fader eller ældre broder havde bragt sig i sikkerhed ved at gå over grænsen til Danmark. Først kom børnene i forhør hos gendarmen, og derefter skete det påviseligt, at læreren glemte grænsen for sin kompetence og søgte at afpresse børnene oplysninger, som de imidlertid var indstillet på ikke at røbe. Når så drengen fik af spanskrøret og pigen lussinger, blev barnesindet under disse forhold udsat for en belastning, der ikke er gået i glemmebogen, selv ikke efter de mange år.

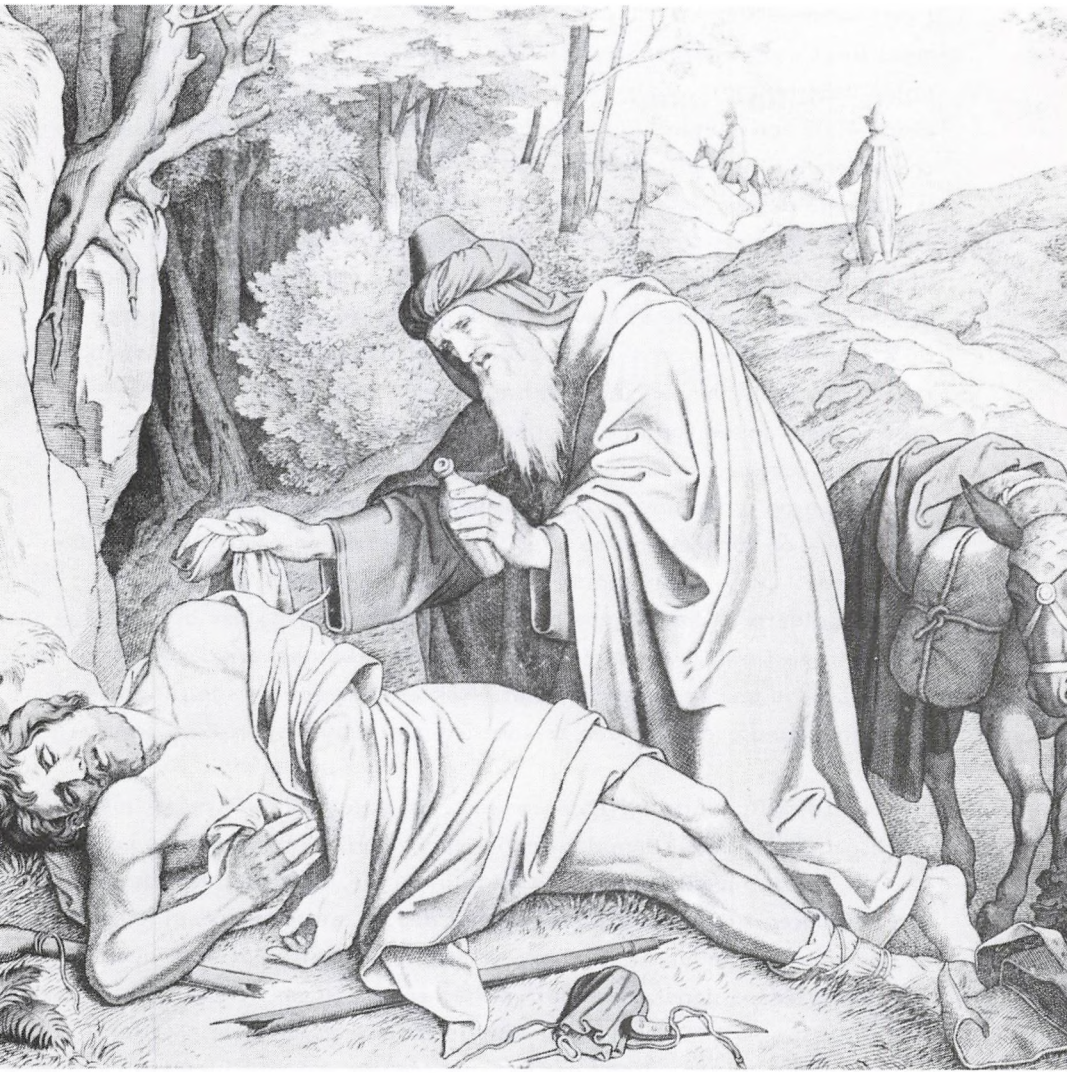

Anskuelsesbillede (koloreret træsnit) til illustrationen af lignelsen om den barmhjertige Samaritan. Billedet er udsendt af Verlag von Herder i Freiburg, Baden, og har været benyttet i Sønderborg bys kommunale skolevæsen. Museet på Sønderborg slot.

Forsøg på en vurdering

I den nordslesvigske folkeskole lærte børnene meget lidt – nærmest intet – om Danmark, om landets geografi, dets samfundsforhold, dets historie, dets litteratur m.m. Det danske sprog var siden 1888 forsvundet ud af skolen med undtagelse af dansk religionsundervisning i efterhånden kun halvdelen af landsbyskolerne.

Det må derfor undre, at landdagsmand Bachmann den 10. marts 1889 i den preussiske landdag under behandlingen af de nordslesvigske deputeredes andragende søgte at imødegå Gustav Johannsen ved ret overraskende at hævde, at de nordslesvigske børn bevægede sig med så stor færdighed både i det danske skrift- og talesprog takket være hjemmenes indflydelse, at en danskundervisning i regelen kunne anses for at være ganske overflødig.

Vi må huske, at den tosprogede skole med nogenlunde lige antal danske og tyske undervisningstimer i 1889 lige netop var forbi, og af ene- og førstelærerne i landsbyskolerne var op til 92 % dansk-uddannede. Og vi, der har stået med vore forældres, bedsteforældres og oldeforældres breve med den gotiske skrift, som beklageligvis i dag de fleste ikke kan læse, vi mener ikke, at landdagsmandens påstand var helt hen i vejret. Nok er brevene præget af datidens sprogbrug, men at der er tale om godt dansk, kan ikke benægtes.

Selvfølgelig måtte H. P. Hanssen, om ikke for andet så af taktiske grunde imødegå landdagsmand Bachmann. Her må da også indskydes, at de handicappede, de ordblinde, de læseretarderede blev ladt i stikken i de overfyldte klasser, d.v.s. at skønsmæssigt 10 % af børnene som tabere forlod skolen uden synderlig ballast, hverken på tysk eller på dansk. Men lad os gå længere frem i tiden.

Så sent som i 1907 hævdede konsistorialpræsident dr. Müller i Kiel ud fra sit personlige kendskab til forholdene i Nordslesvig,

at der ikke kirkelig set bestod trang til de to frivillige danske sprogtimer, som 69 nordslesvigske præster ansøgte om. Religionsundervisningen forløb tilfredsstillende i Nordslesvig; børnene var tilstrækkeligt fortrolige med det danske sprog til, at de med godt udbytte kunne følge dansk religionsundervisning.

Når det gælder nordslesvigske landsbyskoler i udpræget dansktalende sogne, bliver det vanskeligt at benægte dr. Müllers påstande. Børnene havde her i de fleste hjem let og alsidig adgang til at møde det danske sprog, og hjemmelæsning var, som tidligere nævnt, på bedste måde sat i system, så de ikke stod fremmed over for deres modersmål, hverken mundtligt eller skriftligt. Adskillige skoleelever på ældste hold sendte gennem Sprogforeningen danske stile til København, hvor de blev rettet og belønnet med en boggave. I de såkaldte "Poesibøger" skrev konfirmanderne med få undtagelser danske vers, ikke sjældent fra "Den blå Sangbog". Det er almindelig kendt, at unge sønderjyder, karle og piger, på de danske efter- og højskoler i faget skriftlig dansk meget hurtigt nåede at komme på det dygtigste hold. De talrige soldaterbreve fra krigens onde år bærer klare beviser på, at nordslesvigernes evne til også skriftligt at udtrykke sig på deres modersmål var til stede, og at den hos adskillige nåede et overbevisende højt niveau.

Nogle få eksempler på dansk og tysk bedømmelse af nordslesvigske lærere og deres virke:

Nicolai Svendsen, amtsskolekonsulent i Tønder amt fra 1920-46, fortrolig som næppe nogen anden med både den tyske og den danske folkeskole, giver denne vurdering: Den vordende preussiske folkeskolelærer var med hensyn til kundskaber og praktisk dygtighed vel udrustet. Han fulgte nøje de højeste myndigheders anvisning... Han fik ingen indflydelse på den nordslesvigske ungdom, der voksede op i et dansk hjem efter 1900.

Seminarieforstander E. Albeck sagde i sin dimissionstale den 15. juni 1922 bl.a.: Jeg ønsker også overført fra det tyske seminarium til det danske den sans for orden, plan og metode, som var den tyske skoles styrke og gjorde den tyske lærer skikket til at få noget ud af sine timer, selv om de ydre forhold ikke var de bedste.

Der er unægteligt løbet meget vand i stranden, siden det blev sagt, meget er forandret også på skolens område, og om nævnte

målsætning fremdeles er god latin på bjerget, lader vi forblive ubesvaret.

Kredsskoleinspektør i Haderslev fra 1894-1902, H. Landt skriver i sin indberetning til regeringen af 1. december 1895, at han er forbavset over de nordslesvigske distriktsskolers høje stade, navnlig hvad angår religionsundervisningen. Landt kom fra et præsteembede i Neuenkirchen ved Krempe! Tre år senere, den 17. november 1898, indberetter han: De nordslesvigske skoler er mindst lige så gode som skoler "im deutschen Süden", sydpå.

Men hvordan bedømtes situationen af H. P. Hanssen, den mand, der fremfor nogen nøje fulgte udviklingen på skolens område? Ved Folkehjems indvielse i 1910 udtalte han: "I en tid, hvor staten mere og mere monopoliserer hele undervisningsvæsenet, er det naturligt, at magthaverne fremfor alt har slået deres lid til skolen. Løsenet har været: Den, der har skolen, har fremtiden! Den, der har magt til at udstede skolereskripter og skoleanordninger, til at udnævne skolelærere og lægge skoleplaner, har også evne til at lede den opvoksende slægts tanker, til at bestemme dens nationale sindelag. Men de sidste tredive års historie har vist, at dette heldigvis ikke holder stik... Hvor der opstår et modsætningsforhold mellem skole og hjem, hvad der altid må betragtes som en ulykke, der er hjemmet altid stærkest, og der bliver det alligevel hjemmet, der præger den opvoksende slægt. For så vidt er skolens angreb afslået. Bekymringer, som vi før har næret, spores ikke mer. Men tilbage bliver dens negative virkninger. Dette, at skoletvangen umuliggør al dansk børneundervisning, og at skolen desuagtet forsømmer at opøve vore børn i deres modersmåls skriftlige brug og at lære dem Danmarks historie, give dem kendskab til den rige danske litteratur, føre dem ind i det danske åndsliv. Og her er det derfor, at vi ad frivillighedens vej må bøde på skolens brøst".

I tråd med disse tanker udtalte H. P. Hanssen tre år senere på årsmødet i 1913 efter et lykkeligt overstået landdagsvalg: "Nu ved vi af årelang erfaring, at skolen er evneløs over for børnenes sindelag. Hvor hjem og skole er i konflikt, er hjemmet stærkest".

Skolens evneløshed over for børnenes sindelag gjaldt sikkert uden større forbehold den nordslesvigske folkeskole i dansktalende sogne. For købstadsskolen var situationen en ganske anden. Her

var de danskorienterede hjem tydeligt i mindretal, og selv om der stadig var flest dansktalende elever, så nærmede de nordslesvigske købstad- og for resten også udpræget stationsbyskoler sig mere og mere den almindelige type af den preussiske byskole, og det både med hensyn til klima og lærerstab.

De tyske myndigheder overvurderede unægteligt effekten af skolens forsøg på at påvirke børnene i retning af en bestemt national holdning, og det opdagede de sent.

Omvendt undervurderede de den påvirkning, som kammeraterne, miljøet, traditionerne og fremfor alt hjemmene i forbindelse med den danske bog, den danske sang og den danske avis udøvede.

Efter at de første bekymringer med hensyn til skolen som fortyskningsfaktor var overvundet, disponerede man fra dansk side bevidst efter løsenet: Den, der har ungdommen, har fremtiden! Dette løsen blev ledetråden for et meget dygtigt planlagt og gennemført arbejde, en bredtfavnende indsats på alle områder, der tjente målsætningen: en vågen dansk ungdom, som det ældre slægtled kunne betro danskhedens sag til.

Oversigten s. over nordslesvigske lærere, dimitteret fra tyske seminarier, viser, at tyskuddannede lærere først optræder i Nordslesvig i et større antal efter 1890. Oversigten medtager selvsagt også andenlærerne, der almindeligvis kun blev i landsdelen nogle få år og kun spiller en ringe rolle, når der er tale om national brydning. Vigtig i denne forbindelse er imidlertid den kendsgerning, at over 90 % af ene- og førstelærerne i de første 25 år under preussisk styre var danskuddannede.

Det giver sig selv, at disse lærere, der daglig brugte det tyske sprog i et voksende antal timer, efterhånden fik større kendskab til sproget og færdighed i at benytte det både mundtligt og skriftligt. Men for de fleste ældres vedkommende beholdt det stadig præget af det tillærte, det upersonlige, der aldrig kunne erstatte endsige fortrænge modersmålet. Adskillige gamle degne og lærere har i årenes løb talt ved familiefester, ved bryllupper og begravelser, ved julefester og kirkelige møder, altid på dansk. Heri lå ingen demonstration, det kunne slet ikke være anderledes.

Der er ingen tvivl om, at det har haft sin betydning for bevarelsen af modersmålet i grænselandet, at der helt op til århundredskif-

tet i landsbyens nøglestillinger sad danskuddannede lærere, hvor de bevidst eller ubevidst forsinkede og hæmmede den tyske målsætning på skolens område.

Der skal imidlertid ikke lægges skjul på, at der blandt lærerne i tiden 1900-18, navnlig blandt købstadlærerne, findes stærkt tyskorienterede, der optræder på den aggressiv-politiske scene. På landet er de klart i mindretal.

Efterhånden som den nationale spænding voksede, blev lærernes stilling alt andet end misundelsesværdig. H. P. Hanssen taler direkte om lærernes flugt fra Nordslesvig: "Ikke færre end 40 nordslesvigske lærere har atter i 1911 rystet støvet af deres fødder og tiltrådt embeder sydpå. 67 lærerembeder har i det sidste år måttet besættes med purunge seminarister... Det er for det meste sydslesvigere og holstenere, som ikke kan tale dansk. Af ca. 600 embeder er i alt 174 blevet besat med nye lærere i 1911. Således virker det almindelige ubehag ved lærergerningen i Nordslesvig, som regeringen har vakt ved sine fornuftstridige skoleanordninger og sit formynderi over nordslesvigske læreres privatliv".

Mange landsbylærere sled sig op i de overfyldte klasser, men de opnåede bevisligt ikke ringe resultater. Der blev utvivlsomt terpet og trænet og lært udenad - særlig i religion - mere, end man i dag ville finde gavnligt og forsvarligt, men bestilt noget blev der ganske givet. Ikke for intet var det faglige tilsyn særdeles effektivt!

At læreren skulle være loyal over for sine foresatte, forstod man. At han måtte være med i adskilligt, som han hellere havde holdt sig udenfor, det affandt man sig almindeligvis med. Det var vel den pris, han måtte betale for at blive i den hjemstavn, han følte sig så stærkt knyttet til.

Når det gælder en statsembedsmand i et grænseland som Nordslesvig under fremmed styre, skal man være varsom med at granske hjerte og nyrer i spørgsmålet om sindelaget. Var læreren dygtig og retsindig i sin gerning og i sin færd, så ydede forældrene ham før eller senere deres agtelse og anerkendelse, som vi ikke sjældent har set det. Han var, når alt kommer til alt, oftest en af deres egne, rundet af samme muld, ofte knyttet til egnen med slægtskabsbånd, fortrolig med befolkningens sprog, mentalitet og være-

måde. Lærerfamilien levede dengang ofte med i alt, hvad der skete i hjemmene og i sognet i glæde og i sorg, ved højtid og i hverdagen på en måde, som man i dag kun få steder kender mage til. "Sædekornet", udgivet af pastor H. Tonnesen i Hoptrup, var gæst i mange lærerhjem, og ofte åbnede læreren sin skolestue og sit hjem for ordets budbringere. Der var vitterligt mange steder mindre afstand mellem degnen og hjemmene end mellem præsten og menigheden. For den gamle degn og lærer var dette under de vanskelige forhold at være tro i sit kald nok det, der var hans livs indhold, så længe kræfterne slog til. Hans indsats er ikke sjældent blevet miskendt eller i hvert fald ikke tilstrækkeligt værdsat, såvist som en mand af en anden støbning unægteligt kunne have givet modparten et betydeligt plus.

Fra dansk til tysk skole 1919- 1920

1919 var et underligt uropræget år. Den danske befolkning så med megen forventning hen til afstemningsdagen, men den blev udsat måned efter måned. Samtidigt opstod i landsdelen store økonomiske, sociale og politiske problemer, der skabte uro og splid.

Også den nordslesvigske folkeskole stod over for store vanskeligheder. Der savnedes en overordnet myndighed. Formelt havde den preussiske regering ikke afviklet dette område, og Den internationale Kommission overtog først den 10. januar 1920 styret i afstemningsområdet. I mellemtiden så forældrene med stor utålmodighed hen til den dag, skolen indførte dansk undervisning. Medens tyske lærere, der hverken ville eller kunne overgå i den danske skoles tjeneste, forsvandt syd på eller uden videre blev sat fra bestillingen, kom der nordfra lærere og lærerinder, der påbegyndte dansk undervisning udelukkende efter lokale aftaler, en uholdbar ordning. Efterhånden skulle nye lærerkræfter nordfra godkendes af den vordende sønderjyske skoledirektør Jacob Appel eller skoleudvalgets formand H. Jefsen Christensen.

For de tyskuddannede lærerkræfter, der forefandtes i overgangstiden, afstak paragraf 16 i lov af 30. juni 1920 om folkeskolens administration i de sønderjyske landsdele visse retningslinier: "Lærere og lærerinder, der er udgået fra seminarier i Sønderjylland, og som er i stand til at yde den påkrævede undervisning i dansk, har samme adgang til lærerembeder som de ovenfor nævnte lærere og lærerinder". (Her henvistes til med dansk lærereksamen kvalificerede). Formelt afskedigedes alle lærerkræfter fra den preussiske tid fra 1. juli 1920 at regne. Dermed var der givet de nyvalgte skolekommissioner frie hænder til at foretage indstillingen til de mange ledige embeder.

Flertallet af lærerne var hjemmehørende i landsdelen, og mange

af de ældre var danskorienterede, og for dem var valget let. Men der var også lærere, der nok havde dansk modersmål og var vokset op i et danskpræget miljø, men som stillet over for den nye situation var uafklarede, tvivlrådige, således som det kendes i et grænseland, når historiens hjul går hen over landet. Der kunne blive tale om alvorlige overvejelser og selvransagelser for at finde sit ståsted, træffe sit personlige valg. Efter alt, hvad der foreligger, kan der ikke herske tvivl om, at langt de fleste aldrig har fortrudt, at de valgte, som de gjorde.

Kaldelsen lod ikke vente længe på sig, og den 1. oktober 1920 modtog omkring 600 lærere og lærerinder som det første hold efter genforeningen deres danske kaldsbrev. Heraf var omkring 350 kommet nordfra, og 250 var hjemmehørende i landsdelen.

Der er i tidens løb fremkommet ikke så få udtalelser - også fra de mest sagkyndige - om forholdet mellem de tyskuddannede lærere, der blev, og de danskuddannede, der kom. Det var unægtelig to ikke så lidt forskellige lærertyper, der mødtes, og det syntes nærliggende, at der kunne opstå visse vanskeligheder. Dem har der vel nok været enkelte af, men udtalelserne går samstemmende ud på, at det stort set fra første færd af lykkedes at få en frugtbar vekselvirkning og et godt samarbejde i gang. Alle mødte de op med god vilje til at yde det bedste, at undgå smålig kritik, at mødes i gensidig respekt, indstillet på at lære af hinanden og villige til at revidere forudfattede meninger og til at give hinanden håndslag på godt kammeratskab. Og så var man fælles om at opleve den ejendommelige tid, hvor børnene, de yngste som de ældste, var lydhøre og lærevillige, lukkede sig op og sugede til sig med en iver, interesse og lyst, som det ikke kendtes hverken før eller senere.

Sprogskiftet var så tydeligt en forunderlig lykke for børnene, og det følte på samme måde af hjemmene, der fulgte skolens arbejde med en levende interesse.

Så sent som i 1920 kunne 11 ene- og førstelærere, der var udgået fra den danske afdeling i Tønder, byde de mange lærere, der var kommet nordfra, velkommen til fælles virke i den nordslesvigske skoles tjeneste. Her var virkelig tale om, at nutid og fortid rakte hinanden hånden.

Noter og henvisninger

1. G. Japsen: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1864, s. 294. Kuntze bd. I, 1887, s. 1.
2. dvs. Als Sønderherred.
3. Kuntze bd. 1, 1887, s. 4f og bd. 2, 1889, s. 265f.
4. Kuntze bd. 2, 1889, s. 265f.
5. L. S. Ravn: Lærerne under sprogreskripterne 1851-1864, Flensborg 1971, s. 15ff.
6. Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripternes tid, 1958, s. 15.
7. Asger Nyholm, op. cit. s. 129.
8. Th. O. Achelis: Deutsche und dänische Schulen einer Schleswiger Grenzstadt im Wandel der Jahrhunderte, 1934, s. 61.
9. Haderslev rådstuearkiv Acta XIII C 42.
10. L. S. Ravn i SJy MSkr 1976, s. 81-85
11. Jvf. L. S. Ravn i SJy MSkr 1977, s. 292ff.
12. Jvf. LA Åb, Haderslev provstearkiv, skolesager ang. Vilstrup sogn, pk. 465.
13. Meddelelser om Begivenhederne i Slesvig siden den preussisk-østerrigske Invasion. Kbh. 1864, s. 3.
14. Ibid. nr. 6.
15. Ibid. nr. 29.
16. Sønderjyllands Historie, bd. 5, s. 57.
17. Meddelelser ... nr. 65.
18. Sdj Årb 1979, s. 43ff.
19. Haderslebener Kreisblatt 1877, 48. stk. nr. 251.
20. Ordren blev indført i skolekrønikerne, f. eks. Alslev skolekrønike s. 167 i LA Åb.

21. Carsten Petersen: Slesvigske Præster, 1938, s. 163ff.
22. Hans Kau: Fra Kampen mellem Dansk og Tysk, 1908, s. 56: Alt blev som før, også læsebøger og lærebøger. Det eneste ny var præsten.
23. Frode Gribsvad: Aabenraa 1864-71, Festskrift til H. P. Hanssen, 1932, s. 265.
24. LA Sch, Kgl. Regierung zu Schleswig Abt. II. Betr. Einführung des deutschen Unterrichts in den nordschleswigschen Schulen. Bericht an den Minister vom 9. Nov. 1867.
25. Sønderborg bys historie II, 1966, s. 80 (Peter Kr. Iversen).
26. Aksel Lassen: Valg mellem tysk og dansk, 1976, s. 38.
27. Edv. Sørensen: Frøs herreds sparekasse 1872-1972, 1972 s. 92f.
28. SJy Årb 1904, s. 173.
29. Jensenius Johansen: Oplevelser i Sønderjylland 1860-1871, 1899, s. 137ff.
30. Ibid.
31. C. H. Friis: Med islæt af Guds nåde gennem firsindstyve år, s. 12ff, ms. i LA Åb, privatarkiv nr. 195A.
32. Hans Kau: Fra Kampen mellem Dansk og Tysk, 1908, s. 92.
33. H. P. Sørensen: Træk af Gram sogns historie, 1963, s. 316.
34. M. Mackeprang: Nordslesvig 1864-1909, 1910, s. 59.
35. Nicolai Svendsen: Sønderjydsk Skæbne bd. 1, 1953, s. 32.
36. Hans Lund i Sønderjysk Skoleforening 1892-1942, 1942, s. 11.
37. O. Hauser: Preuss. Staatsraison i Quell Forsch bd. 42, s.65 & 189.
38. Amtsblatt 7. september 1871, s. 223.
39. Kuntze II, 1889, s. 145.
40. Kuntze II, 1889, s. 145, anm. 10.
41. LA Sch, Abt. 309 nr. 24694.
42. Kuntze II, 1889, s. 144.
43. Karl Hede (pseudonym for Niels Davidsen): Tyskernes Færd i Sønderjylland, 1884, s. 24.
44. Udgår.
45. Nicolai Svendsen: Sønderjydsk Skæbne bd. 1, 1953, s. 30-32.
46. Sønderjyllands Historie bd. 5, s. 171.
47. LA Sch, jr. nr. 10352 8/10.1887.

48. H. P. Hanssen: Sønderjylland fra 1864-1895. De samvirkende sønderjydske Foreninger II, Helsingør 1895, s. 46-52.
49. Theodor Kaftan: Erlebnisse und Beobachtungen, 1924, s. 213ff.
50. s. 81ff.
51. Th. Kaftan, op. cit. s. 220.
52. LA Sch Abt. 301 nr. 2882.
Kaftan til v. Bülow 1907 12/3. Trykt i Hauser op. cit. s. 271ff.
53. Landområde under fremmedherredømme, som ønsker løsrivelse fra fremmedåg og forening med moderlandet.
54. H. P. Hanssen: Fra Kampaarene I, 1927, s. 297,
A. Scharff: Schleswig-Holstein in der deutschen und nordeuropäischen Geschichte, 1969, s. 257.
55. SJy Årb 1959 s. 41ff.
56. H. P. Hanssen: Et Tilbageblik II, 1930, s. 53-64.
57. ibid. og Sønderjyllands Historie V s. 350.
58. A. Feilberg Jørgensen: Sprogforeningen gennem 100 År 1880-1980, 1980.
59. SJy Årb 1970 s. 109ff.
60. A. Lebeck: Den nordslesvigske Skoleforening 1892-1912, 1912.
Sønderjysk Skoleforening 1892-1942, 1942.
61. Karl Hede: Tyskernes Færd i Sønderjylland, 1884.
62. Central-Blatt für die gesamte Unterrichts-Verwaltung in Preussen 1883 s. 151.
63. Kuntze II, 1889, s. 282.
64. s. 28ff.
65. Kuntze II, 1889, s. 285.
66. LA Sch Abt. 301 nr. 2876, 1891 18/8.
67. LA Sch Abt. 301 nr. 2878.
68. LA Sch Abt. 301 nr. 2882, trykt Hauser op. cit. s. 275.
69. Hauser op. cit. s. 277.
70. LA Sch Abt. 301 nr. 2882, Hauser op. cit. s. 278.
71. Der henvises til overpræsidentens forsonlige tale på Landbrugskammerets årsmøde i Haderslev i juli 1907. Se H. P. Hanssen i Et Tilbageblik III, 1932, s. 140ff.
72. LA Sch Abt. 301 nr. 2882, 1907 19/7.
73. LA Sch Abt. 301 nr. 2882, 1907 27/7.

74. Erlebnisse und Beobachtungen, 1924, s. 211.
75. Central-Blatt für die gesamte Unterrichts-Verwaltung in Preussen s. 703. Kuntze III, 1900, s. 288.
76. LA Åb, Tønder kredsskoleinspektorat I, Regierungsverfügungen B I (trykt).
77. Harboe Kardel: Präparanden-Anstalten im Landesteil Schleswig. Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig, 1966, s. 66-89.
78. H. Eckert: Gründung und Entwickelung des Königl. ewang. Schullehrer-Seminars in Tondern, 1888. H. Siemonsen: 123 Jahre deutsches Lehrerseminars in Tondern 1925. Tønder Statsseminariums Historie 1788-1938, 1938.
79. SJy MSkr 1967 s. 73-90.
80. Højskolebladet 1885 2, s. 2034.
81. Harboe Kardel: Geschichte des Haderslebener Seminars von 1884-1920, 1962, s. 75.
82. LA Sch Abt. 302 nr. 1963 og 1965.
83. H. Siemonsen: 123 Jahre deutsches Lehrerseminars in Tondern, 1925.
84. Tønder Statsseminariums Historie 1788-1938, 1938, s. 99ff.
85. Katharina Petersen: Das Augustenburger Lehrerinnenseminar. Die Heimat 1920. Ingeborg Jessen: Seminariet i Augustenborg. SJy MSkr 1965 s. 189-193. Harboe Kardel: Geschichte des Augustenburger Lehrerinnen-Seminars 1878-1925. Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig 1966 s. 5-65.
86. LA Åb, Sønderborg kredsskoleinspektion nr. 126 og 139.
87. Kuntze III, 1900, s. 79ff.
88. LA Åb.
89. Kuntze II, 1889, s. 52-93.
90. Kuntze III, 1900, s. 208-252.
91. LA Åb, Åbenrå amt, kredsskoleinspektørens arkiv.
92. Kuntze III, 1920, s. 169-182.
93. LA Sch Abt. 309 nr. 21724.
94. LA Sch Abt. 301 nr. 2882.
95. Kuntze I, 1887, s. 36.
96. Gesetz-Sammlung 1872, s. 183.

97. Jens Holdt: Hans Schlaikier Prahl, SJy MSkr 1962, s. 205-211.
98. Meddelt af lærer J. H. Jensen, Felsted.
99. Kuntze III, 1900, s. 24.
100. LA Sch Abt. 309 nr. 21489.
101. Paul Nedergaard: En dansk præste- og sognehistorie, Sønderjylland I, 1972, s. 348.
102. H. P. Hanssen: Fra Kampaarene I, 1927, s. 152ff.
103. Lars N. Henningsen: Haderslev Stiftamt, Haderslev-Samfundets Årsskrift 1980, s. 5-26.
104. H. P. Hanssen: Et Tilbageblik IV, 1934, s. 129ff og Dagbogsoptegnelser. November og december 1918 s. 15.
105. Kuntze II, 1889, s. 12-31.
106. Kuntze III, 1900, s. 191-206.
107. Ausserordentliche Beilage des Amtsblatts 1872.
108. Provinzial Handbuch für Schleswig-Holstein 1891.
109. J. Ch. Jessen: Kritik des Schul- und Unterrichtswesens der Herzogthümer Schleswig und Holstein, Hamburg 1860.
110. indført f. eks. i Skovbøl skolekronik i LA Åb.
111. De metodiske håndbøger var vidt udbredte og stod i seminariernes biblioteker. Mange unge lærere anskaffede selv bøgerne i forbindelse med anden eksamen.
112. Axel Henningsen: Lehrerjahre im Törninglehn. Deutscher Volkskalender Nordschleswig 1956 s. 80.
113. LA Schl.
114. jvf. LA Åb Tønder landråd W 197.
115. jvf. LA Åb Sønderborg kredsskoleinspektør nr. 72.
116. LA Åb Åbenrå kredsskoleinspektør nr. 42,4.
117. Kreisblatt Apenrade 25. stk., 1908, 11. juni.
118. SJy MSkr 1975 s. 455ff.
119. SJy Årb 1956 s. 105-189.
120. LA Sch Abt. 301 nr. 2880.
121. LA Sch Abt. 309 nr. 24926.
122. LA Sch Abt. 301 nr. 2881.
123. LA Sch Abt. 308 nr. 28881.
124. LA Sch Abt. 301 nr. 2881.
125. LA Åb, Åbenrå kredsskoleinspektørs arkiv nr. 52.

126. Jydske Tidende 12. feb. 1968.

127. Mourits Mørk Hansen: Livs-Erindringer, 1968, s. 195.
Jvf. L. S. Ravn: Konfirmandundervisningen i Nordslesvig før 1920, Duplika, Odense 1980.

Kilder

Utrykte kilder:

Landesarchiv Schleswig-Holstein, Schloss Gottorf (LA Sch):
Abt. 301, 302, 309.
Landsarkivet i Åbenrå (LA Åb):
Præste-, provste- og bispearkiver,
Kredsskoleinspektørernes arkiver,
Landrådsarkiver,
Haderslev, Åbenrå og Tønder byarkiver,
Alle afleverede skolekrøniker.

Trykte kilder:

Troels Fink: Rids af Sønderjyllands historie, 3. udg., 1955.
H. P. Hanssen: Et Tilbageblik I-IV, 1928-34.
Fra Kampårene I-II, 1927-1929.
Oswald Hauser: Preussische Staatsräson und nationaler Gedanke, 1960.
Johannes Herold: Auskunftbuch der öffentlichen evang. und kath. Volksschulen der Provinz Schleswig-Holstein, Breslau, 1904.
Franz von Jessen: Håndbog i det nordslesvigske Spørgsmåls Historie, 1901.
Theodor Kaftan: Erlebnisse und Beobachtungen, Kiel, 1924.
Harboe Kardel: Geschichte des Haderslebener Seminars 1884-1920, 1962.
Hans Kau: Fra Kampen mellem Dansk og Tysk, 1908.
G. C. Th. Kuntze: Das Volksschulwesen der Provinz Schleswig-Holstein I-III, 1887-1900 (Kuntze).

Hans Lund: Sønderjydske Skoleforhold 1864-92 i "Sønderjydsk Skoleforening" 1892-1942, 1942.

M. Mackeprang: Nordslesvig 1864-1909, 1910.

Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripternes tid, 1958.

P. Paulsen: Versuch einer Schulstatistik, Oldenburg 1845.

August Prall: Bestimmungen für das Volksschulwesen in Schleswig-Holstein

Provinzial-Handbuch für Schleswig-Holstein und das Herzogthum Lauenburg, årg. 1868, 1871, 1875, 1880.

L. S. Ravn: Tyskuddannede lærere ved danske kommunale skoler i Sønderjylland, 1963.

Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre, 1966.

Lærerne i Nordslesvig ca. 1814-1920, 1978.

Registerband-Zentralblatt für die gesamte Unterrichtsverwaltung in Preussen, Berlin 1910.

Nicolai Svendsen: Sønderjydsk Skæbne I-III, 1953-1968.

Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk bd. IV og V.

Sønderjysk Månedsskrift (SJy MSkr).

Sønderjyske Årbøger (SJy Årb).

Førstelærer og degn Peter Andersen Petersen og elever i Ballum Vesterende skole i 1906.
Hist. Saml. f. Sønderjylland.

Førstelærer Christian Jensen Lund (til venstre) og andenlærer Johannes Hagenah og elever i Moltrup skole i 1909. Had. byhist. Arkiv.

Sillerup gamle skole. Had. Byhist. Arkiv.

Branderup skole, opført 1908 i typisk officiel regeringsbyggestil, ikke ulig de samtidige banegårde. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

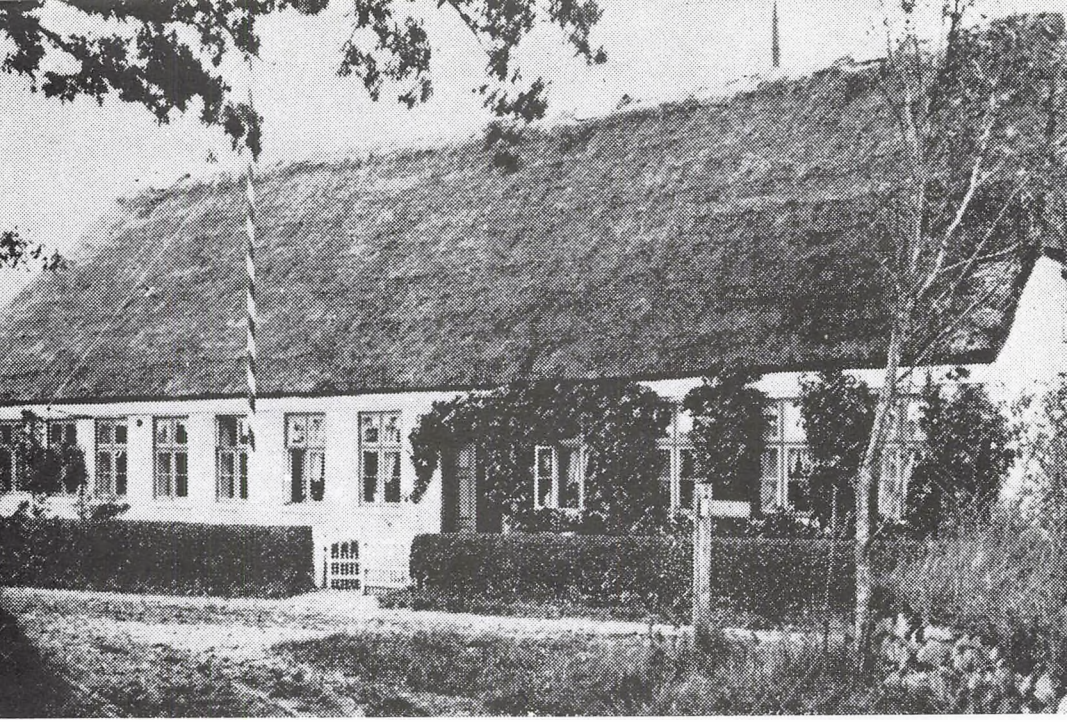

Vedsted gamle skole, bygget 1834. Foto omkring 1900. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

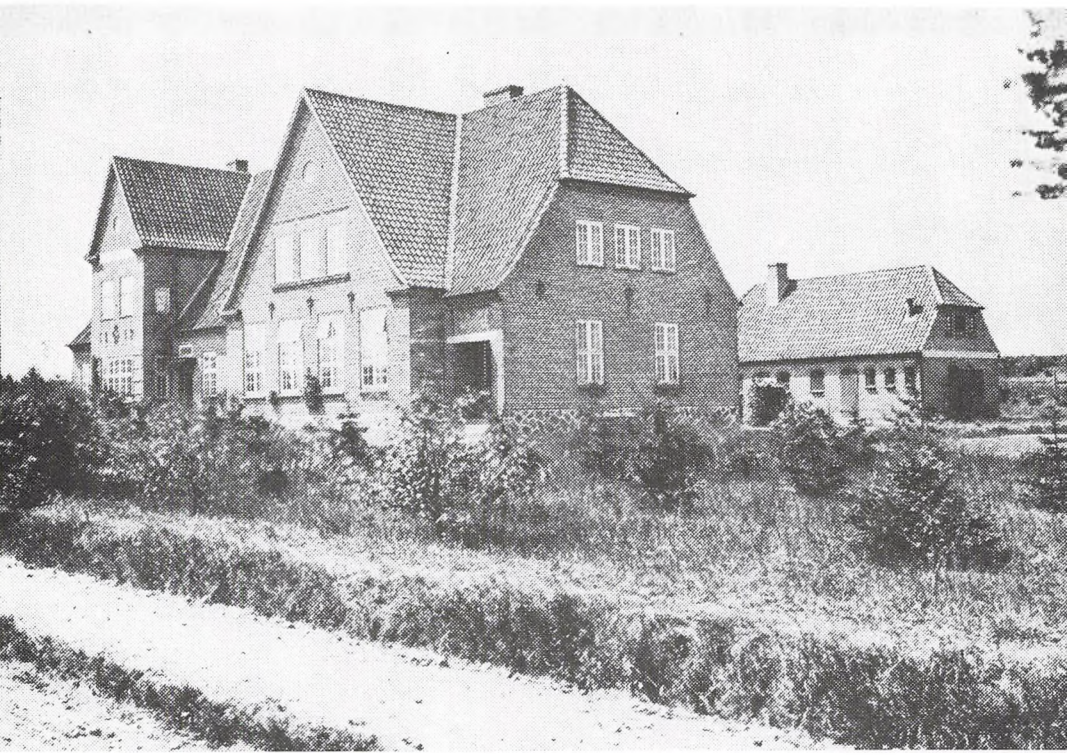

Vedsted nye skole, bygget 1912 under landråd Dryander. Et typisk eksempel på den mere hjemstavnsprægede arkitektur fra tiden op til 1. verdenskrig. Hist. Saml. f. Sønderjylland.

– af samme forfatter har
Historisk Samfund for Sønderjylland
tidligere udgivet:

L. S. Ravn: Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre, 1965 (kr. 30,00)

L. S. Ravn: Lærerne i Nordslesvig ca. 1814-1920, 1-2, 1977 (kr. 150,00).

– samt talrige afhandlinger i Sønderjysk Månedsskrift og Sønderjyske Årbøger.

Forsidebilledet:
Lærer Peter S. Ravn og Bjerndrup enklassede skole i 1909.
Nr. 3 og 4 fra venstre i anden række fra oven er lærerens sønner Marius og L. S. Ravn
Privateje.